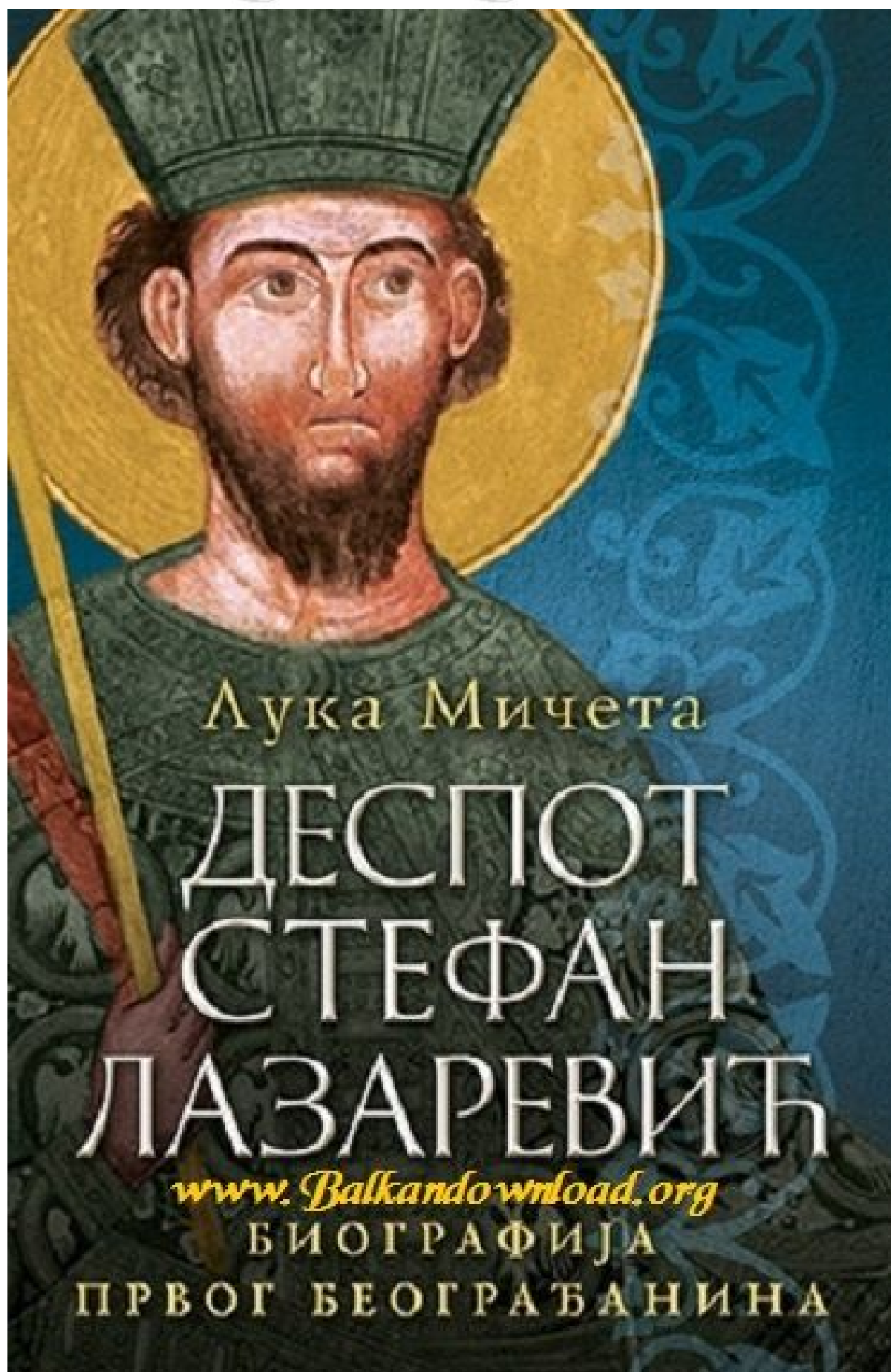

Luka Mičeta

DESPOT STEFAN LAZAREVIĆ

BIOGRAFIJA PRVOG BEOGRADANINA

By

BalkanDownload

Aleksandru i Jeleni

UMESTO UVODA

*Ne vidim kako ljudi mogu dokazati da su bili veliki
ako su savladali slabe protivnike.*

Josif Flavije

U svemu beše savršen.

Konstantin Filozof

Despot Stefan Lazarević, koga je kao vladara krasila mudrost a kao vojskovođu hrabrost i viteštvo, koji je učestvovao u više bitaka nego ijedan njegov prethodnik na srpskom tronu, bio je ne manje čuven i kao pisac, prevodilac, zaštitnik umetnosti i umetnika, „hrabrost zgodno spojena sa dobrom učenošću“. To mu je obezbedilo da u srpskoj istoriji bude ovekovečen kao hrabar ali i mudar vladalac, za koga je Miloš N. Đurić rekao da se najviše približio idealu vladara-filozofa.

„Rukovođen od blagočestivih“ — sve je bilo visoko kod Stefana Lazarevića: i stas, i viteštvo, i kultura. Bilo da je reč o ratovanjima, borbi i umetnosti, „koja mnogima nije laka, u svemu ovome bio je prvi i druge upućivaše“.

Ovaj „čuvar pobožnosti“ imao je običaj da tajno izlazi u noćne šetnje i daruje sirotinju kao nepoznati darodavac, „da čini obično milostinju“. Bio je poznat po strogosti, ali i po dobroti: kada mu je Dubrovčanin Maroje Cinculović na smrti zaveštao sto i pet litara srebra, srpski despot se, „videvši nejakost njegove (Marojeve) gospođe i njegove dece i njegovih ostalih“ — odrekao ovog poklona i vratio ga Marojevoj deci.

Kako kaže Stojan Novaković: „I u samome narodu ostala je lepa tradicija o despotu Stefanu. Narod ga zove *visokim Stefanom*, i nama bi se činilo da je u onome visoki pre izbleдели spomen o moralnom poštovanju koje se despotu Stefanu činilo negoli o uspomeni na njegov uzrast.“

Bio je vladar nesvakidašnjeg dara i sposobnosti, vladar kome je

uvek na prvom mestu bilo njegovo „hristoimenito stado“.

Ostalo mu je u nasleđstvo propalo srpsko carstvo, na čijim ruševinama on stvara moćnu despotovinu. Srpska država je posle Kosovske bitke trajala još 70 godina upravo zaslugom i umećem despota Stefana. Srbija je za vlade despota Stefana, a potom i njegovog nasleđnika Đurđa Brankovića, „bila skoro isto toliko prostrana koliko i država starijih Nemanjića“ (Konstantin Jiriček) i prostirala se od Dunava do Jadranskog mora, od Beograda do Bara.

Kao mladić je hrabro vodio žestoke i krvave borbe. Prolazeći „kroz oganj i vodu“, stekao je i među prijateljima i među neprijateljima ugled velikog junaka i „od male srpske vojske najveći glas i ime po vaseljeni steče“.

Sudbina ga je stavljala pred strahotne izazove.

U dogovoru sa patrijarhom Spiridonom i celim sinklitom, otići će na poklonjenje Bajazitu, sultanu koji mu je ubio oca, i odvesti svoju malodobnu sestru Oliveru u njegov harem. Kako je zapisao stari srpski pisac David, kneginja Milica i sin joj Stefan postali su područnici ubici kneza Lazara. Bio je to težak ožiljak na duši mladog srpskog velmože.

Ni potonja vremena neće biti lakša.

U bici na Rovinama, gde svoje živote ostavljaju Marko Mrnjavčević i Konstantin Dragaš, Stefan se bori protiv vojvode Mirče (koji će mu potom biti saveznik), a kod Nikopolja, u dramatičnoj i sudbonosnoj bici po hrišćanstvo, despot je na turskoj strani protiv hrišćanske koalicije i kralja Žigmunda Luksemburškog. Tada lično obara steg ovog slavnog ugarskog vladara sa kojim će ubrzo postati prijatelj, njegov vazal i prvi vitez Reda zmaja, ustanovljenog u Budimu, gde je srpski despot imao i svoju palatu (nijedan srpski vladar van Srbije do tada ne samo da nije imao tako raskošnu već uopšte nije imao palatu).

U bici kod Angore ponovo je na strani Turaka, koje će Tamerlan strahotno poraziti i gde će glavu izgubiti sultan Bajazit. Iz krvavog okruženja spasava Bajazitovog miljenika, sina prvenca Sulejmana, kome će ubrzo postati krvni neprijatelj i sve učiniti da ga porazi brat Musa, despotov potonji saveznik. To mu potom neće smetati da se digne protiv nevernog Muse i podrži Mehmeda, a ovaj će upravo uz despotovu i vizantijsku pomoć savladati Musu. Sa petoricom turskih sultana teškom je mukom i velikom diplomatskom veštinom — „gde više puta nisu uspele vojske [...] tu je uspevala jedino prosvećenost“ — ovaj srpski despot čuvao Srbiju.

Iako je često bivao na suprotnoj strani od Carigrada, vizantijski regent Jovan VII Paleolog, a potom i vasilevs Manojlo II Paleolog, lično

mu dodeljuju titulu despota, najvišu posle carske, koju će s ponosom nositi do kraja života.

Znao je da ceni vrline protivnika i uvek držao reč, što ga je nemalo puta koštalo više nego cena koju bi platio da je postupio drugačije, neviteški.

Mudri Dubrovčani sa divljenjem mu se obraćaju u jednom pismu iz 1422. godine: „*Gospodine, Bog vi (Vas) je proslavil na licu zemlje i postavil vi velika i silna gospodara i načestil (obdario) vi visocem (visokim) i velikokrasnim razumom, od kojega velika svetloća i luče (zraci) ako (kao) sličane po vsem svetu prosvetljeno jest pred carimi i kralmi i gospodama zemlnemi Vaš veliki razum i pravda.*”

Turski hroničari Murat Dragoman i Seadedin, kad god pominju despota Stefana, sa poštovanjem ga nazivaju „kodža-Despot” (veliki despot). Čak su se i ugarski sveštenici molili za zdravlje „blagočastivog despota koji je u srpskoj zemlji”.

Umeo je da bude prek, „strog prema sebi i prema drugima”. Sukobio se i sa bratom Vukom i sa sestrićem Đurđem Brankovićem, međutim mudrac je u njemu prevladao sujetu velikog ratnika, pa je sa bratom zemlju podelio, jer je šteta po narod mogla biti veća od koristi da nije tako postupio. Pomirio se i sa sestrićem Đurđem, koji mu je bio protivnik i koji je ratovao protiv njega, postavivši ga za svog naslednika — jer je tako bilo najbolje za Srbiju.

Bio je toliko cenjen da zetskom gospodaru Balši III nije padalo na pamet da bilo kome drugom, budući da nije imao muških potomaka, ostavi u nasledstvo Zetu, koju je pak srpski despot znao da primi ali i odbrani od moćnih Mletaka.

Slavni Tamerlan, kako je svedočio Konstantin iz Ostrovice, Stefanu se „divio na bojištu” i velikodušno je pustio „sestru izuzetnog junaka kneza Stefana” što ju je zarobio zajedno sa njenim mužem, sultanom Bajazitom. Stefan, koji je sestri Oliveri uzeo slobodu odvođeci je u turski harem, sada joj je tu slobodu vratio izbavivši je iz strašnog tatarskog sužanjstva.

Koliko je bio vešt kao diplomata najbolje svedoči žalba dubrovačkog poslanika u Srbiji Đorđa Gučetića, koji sa velikim nespokojsvom javlja svojoj vladi kako je loš znak to što srpski despot zna stav dubrovačke vlade pre negoli poslanik iz Dubrovnika dođe sa porukom.

Svoje životne teškoće i puteve, svoje političke preokrete, svoju sudbinu despot kao da objašnjava u povelji izdatoj rumunskim manastirima Tismenu i Vodici 1405. Godine, u kojoj kaže kako je Bog

koji prevodi ljude „od tesnoće na prostranstvo, i od nemoći u silu, i od tuge na veselje" i njega preveo „od pokornosti na slobodu i od manjeg prestola na viši".

U uvodu svog zakona o rudnicima, despot Stefan kao da dodaje:

„I pomoću Božjom i prečiste Bogomateri, i svetoga Simeona i Save i svetopočivšeg mi roditelja kneza Lazara molitvama oslobodih ovu zemlju i gradove otačastva mi od velikoga amira Bajazita. I povratih se u zemlju svoju, i dođoh u svoj grad Novo Brdo."

Pisac pesme *Slovo ljubve*, graditelj Manasije, pobornik književnosti i umetnosti bio je primer i za evropske dvorove, kada su tamošnje velmože želele da ih on uvede među zmajonosce govoreći: „Meni despot viteštvo uruči".

Ovaj veliki srpski vladar, državnik, vojskovođa i pisac je uživao takav ugled, kao i njegova despotovina, da su u nju, što na njegov poziv što samostalno, dolazili značajni pisci toga doba da žive i stvaraju. Da pomenemo samo Grigorija Camblaka i Konstantina Filozofa, koji su stigli u Srbiju kada turski sultan Bugarsku, njihovu domovinu, „kao gnezdo osvoji". Kako veli svetogorski monah Grigorije, despotov prevodilac, iako je vladao zemljom i zapovedao vojskom, Stefan se tako starao o knjigama kao da nikakvih drugih briga nije imao. Još jedan prevodilac koga je despot doveo u Srbiju, kaluđer Dositej, svedoči da je despot čitao knjige „s usrdnošću i ljubavlju", da ih je voleo „kao niko drugi koji je u slavi svetovnoj".

Imao je kancelarije koje su vodile korespondenciju na latinskom sa Mlečanima i Ugriima, na grčkom sa Carigradom i na srpskom sa Dubrovnikom, Vlaškom i turskim sultanima.

Despota Stefana Lazarevića, „koji je zasijao u naše dane", bez sumnje je ipak najbolje predstavio i opisao njegov savremenik, jedan od najobrazovanijih ljudi svoga vremena, pisac i prevodilac Konstantin Filozof:

„Živeo je zajedno sa istočnima i sa zapadnima [...] Po vasseljeni istočni vladari [bejahu prema] zapadnima [vladarima] neprijatelji i plenili su [im] zemlje, i ratovali su jedan s drugima, a ovaj [despot Stefan] šalje svoju vojsku ka istočnima [Turcima] protiv zapadnih [Ugara], a ka zapadnim sam odlazi dase savetuje. I ovo oboje je javno činio i za mnoge godine. Nikad, dakle, uistinu niko ne stvori [tako nešto], samo on jedini, veliki i izvanredan u premudrosti i sili."

L. M.

U Beogradu,
na Blagovesti 2015.

www.BalkanDownload.org

Smrt cara Dušana

Propadanje srpskog carstva započelo je smrću Dušana Silnog (oko 1308-1355), prvog srpskog cara. Dušanovo carstvo u raznim oblicima i obimu održaće se nešto duže od jednog veka, do 1459. godine, kada padom Smedereva sa istorijske scene nestaje srpska srednjovekovna država. Sve do 1804. godine, „dok veliki Karađorđe nije podigao krst i pokrenuo dušu Srbije“, dakle 345 godina, Srbi su, kako je rekao engleski sveštenik Kenan Daglas, „nosili crninu“.

Car Stefan Uroš IV, poznatiji kao car Dušan, „najbolji vojnik svoga vremena i izvršni zapovednik koji je još kao dete bio željan slave [...] čiji duh je žudio i težio ka uzvišenim i časnim poduhvatima“, iznenada umire 20. decembra 1355. godine ostavljajući vlast sinu Urošu (1355-1371). Dubrovački benediktinac i istoričar Mavro Orbin (1563-1610) dodaje i opis Dušanove smrti u svojoj čuvenoj knjizi *Kraljevstvo Slovena*: „Dok se nalazio u Diavolopoti, u Romaniji, napade ga groznica koje se nije mogao osloboditi uprkos svim lečenjima koja je bio preduzeo. I tako [...] u dobi od 45 godina, preseli se u bolji život. Njegovo telo bi preneseno s toga mesta s velikim pogrebnim sjajem u manastir Sv. Arandela kod Prizrena koji je sam saziđao“.

Dušanova prerana smrt je po mišljenju vizantologa Frensis Dvornika predstavljala nesreću za čitavo Balkansko poluostrvo. Srpsko carstvo je ubrzo bilo snažno pogođeno i nenadanom smrću najboljeg Dušanovog vojskovođe, kesara Preljuba, koji je upravljao Tesalijom.

Umesto dotadašnje jake centralne vlasti, za vreme Dušanovog naslednika Stefana Uroša prevagu dobijaju velikaši, namesnici u pojedinim oblastima, koji se postepeno pretvaraju u samostalne gospodare. Nestankom jednog velikog i moćnog vladara, srpskim velmožama su porasli apetiti i „na hiljadu strana rastureni, počеше međusobno gloženje“. Rasulo države Nemanjića imalo je utoliko teže posledice jer su Turci na evropskom tlu već stekli uporište i što njihove osvajačke ambicije više nikom nisu bile nepoznate.

U početku Uroševe vladavine centralna vlast je bila jedinstvena i delovala je gotovo neometano. To se dobro vidi iz teksta jedne povelje kojom se Mljet daruje kotorskoj vlasteli, a koju je Uroš izdao posle sabora održanog u Skoplju 1357. godine. U ovoj povelji car Uroš ističe da se o svemu dogovorio „s gospođom i majkom carstva mi, blagovernom caricom kira Jelenom, i s gospodinom i ocem prvosveštenim patrijarhom kir Savom i sa svim mitropolitima, igumanima i sa svom vlastelom velemožnom pod rukom carstva mi i sa svim zborom srpskim”.

Međutim, tokom dalje vladavine car Uroš nije uspeo da održi snagu i autoritet centralne vlasti.

„U srpskoj državi 13. i 14. veka staleži su još bez kooperativne svesti i organizacije, zbog čega je moćni vladalac, kao što je bio Stefan Dušan, mogao održati jedinstvo države. Ali, već pred kraj njegove vladavine, pojedini velikaši istupaju skoro kao samostalni vladari s pravom vladarskih regalija, kao što je na primer despot Jovan Oliver, koji za živa Dušana kuje svoj novac. Sem toga, srpski narod i srpska administracija, i vlasteoska i državna, nisu bili tako snažni da na jugu države izvrše asimilaciju Grka” (Jovan Radonić).

Carstvo Nemanjića je krajem šeste decenije četrnaestog veka doživljavalo sumorne trenutke. Do 1359. godine iz Dušanovog carstva su se izdvojile pre svega one teritorije i gradovi gde njegova vlast nije bila dovoljno učvršćena, s obzirom na to da se te oblasti u granicama srpskog carstva nisu nalazile dovoljno dugo da bi se ostvarila njihova potpuna integracija. Na severu i zapadu živeli su uglavnom Srbi, nešto Vlaha i Latina, a na jugu i jugoistoku veliki broj Grka izmešan sa brojnim skupinama Slovena, Arbanasa i Vlaha. Sve što se nalazilo unutar političkih granica Dušanove države severno i zapadno od Skoplja ubraja se u „zemlju srpsku”, a južno i jugoistočno u „zemlju grčku”. Dušan je nastojao da ove razlike prevaziđe i da čvršće poveže različite delove svog carstva, ali ga je prerana smrt u tome sprečila.

Posle smrti cara Dušana i njegovog namesnika u Tesaliji, kesara Preljuba, iznenada se u njoj pojavljuje despot Nićifor II Anđeo (1356-1359), zet vasilevsa Jovana VI Kantakuzina (oženjen njegovom kćerkom Anom), koji ovu plodnu vizantijsku teritoriju zauzima u proleće 1356. godine. Smatrao je da mu kao legitimnom potomku epirske vladajuće porodice pripada vlast u Tesaliji pa je iz nje odmah prognao kesarisu Jerinu, ženu pokojnog kesara Preljuba, i njihovog sina Tomu¹

¹ Toma je bio sin kesara Grgura Preljuba, gospodara Tesalije, koji je poginuo 1356. godine. Tomina majka Irina se posle Grgurove smrti preudala za Radoslava

(1366/1367-1384), jer je lako, kako veli Mavro Orbin, „kao veliki talas razbio tribalsku [srpsku] vlast“.

Još jednog pretendenta na Tesaliju, ambicioznog polubrata cara Dušana, Simeona Paleologa² (1326-1371), Dušanova smrt je zatekla kao namesnika u Epiru. Dok je Nićifor osvajao Tesaliju, Simeon se u Kosturu, u Egejskoj Makedoniji (sever Grčke), proglašava za cara. Kada su pobunjeni Albanci u bici kod Aheloja 1359. Godine ubili Nićifora II, Simeon Paleolog je bez većih napora osvojio Tesaliju zagospodarivši potom i Epirom, kojim je upravljao za vreme vladavine svog polubrata, cara Dušana.

Međutim, Simeon je dao prednost Tesaliji, a Epir i Akarnaniju, oblasti u središnjem delu današnje zapadne Grčke, prepustio albanskim feudalcima Đinu Buji i Petru Ljošu, kojima je dao i titule despota.

Osvajanjem Tesalije Simeon Paleolog je započeo sa uspostavljanjem novog carstva Srba i Grka u kome je Tesalija trebalo da ima središnje mesto. Kako veli Gojko Subotić, Simeon Paleolog je „dvostruke pretenzije svoga prestola pokazivao i potpisom koji je, pored elemenata ranije Dušanove titule, isticao i njegovo poreklo iz vizantijske carske

Hlapena, gospodara Voden i Bera, u egejskoj Makedoniji, koji je Tomu posinio. Toma je 1379. godine, porazivši trupe jovanovaca, zarobio Firentinca Isaula de Buondelmontija (1385-1411), despota Janjine, za koga će se nekoliko meseci posle Tominog ubistva (krajem 1384. godine) na nagovor brata, monaha Joasafa, Marija preudati (februar 1385). Marija je preminula 28. decembra 1394. godine.

Radoslav Hlapen je takođe smatrao da ima pravo na Tesaliju, ali je ubrzo sklopio mir sa Simeonom pa je usinjenog Tomu Preljubovića oženio Marijom Angelinom, Simeonovom i Tomaidinom kćerkom. Sastavljač *Janjinske hronike* o njoj govori kao o pobožnoj i moralnoj ženi, dok vizantijski istoričar Laonik Halkokondil (1425-1490) piše da je ona imala dosta slobodan odnos prema osnovnim moralnim vrednostima, rečju da je bila neverna mužu.

² Simeon Nemanjić, Simeon Siniša Uroš ili Simeon Uroš Paleolog bio je sin kralja Stefana Dečanskog (1276-1331) i vizantijske princeze Marije Paleolog, Stefanove druge žene. Marija (u monaštvu Marta) bila je ćerka panipersevista Jovana Paleologa, sinovica vizantijskog cara Andronika II Paleologa (1282-1328) i unuka vasillevsa Mihajla VIII Paleologa. (1259-1282). Oko 1350. godine Simeon se oženio Tomaidom, kćerkom despota Jovana II Orsinija (1323-1335) i Ane Paleolog.

Car Dušan, Simeonov polubrat, rođen je u braku kralja Stefana Dečanskog i njegove prve žene Teodore, kćerke bugarskog cara Smileca (1292-1298). Pored Dušana imali su još najmanje dvoje dece: Dušicu (+ pre 1318) i kćerku Jelenu Šubić (+ posle 1355) koja se 1347. godine udala za Mladena III Šubića Bribirskog (oko 1315-1348) sa kojim je imala dvoje dece, Mladena IV Šubića Bribirskog i Katarinu Šubić.

porodice".³

Tada i započinju sukobi između dva Nemanjića, Simeona i Uroša, strica i sinovca, pospešujući dalje unutrašnje neredе u Srbiji. Kako kaže anonimni pisac *Janjinske hronike*,⁴ Simeon je krenuo u vojne pohode „da zauzme očevinu i vlast svoga brata Stefana [Dušana]". Istoričar i vizantijski car, savremenik događaja Jovan VI Kantakuzin (1292-1383) nije bio ništa manje izričit: „Simon [...] stade tražiti vlast nad svim srpskim zemljama u misli da su njegova prava pretežnija".

Dušanovom sinu nije bilo druge nego „da očevinu od strica brani".

Uroš je uz podršku majke Jelene, udovice cara Dušana, i vodećih srpskih velmoža 1357. godine u prestonom gradu carstva Skoplju sazvao državni sabor gde je „Stefan Uroš, car⁵ Srbijima i Grcima, Pomorju i zapadnim stranama, sin najblagočestivijega i velikoga među carevima, prvoga venčanog cara Stefana", dobio jednostudnu podršku.

Uroš je potukao Simeona pod Skadrom 1358. godine, nakon čega Simeon gospodari samo Kosturom i okolinom. Posle pogibije Nićifora II, u leto 1359. godine, u borbama s nepokornim arbanaškim plemenima Simeon zauzima Tesaliju, u kojoj, kao i u susednim oblastima Epira koje su bile pod njegovom vlašću, formira novo carstvo. Dakle, „tek kada je ovim pokrajinama zavladao član dinastije Nemanjić, one su konačno izdvojene iz srpske države" (Rade Mihaljčić).

Simeon je umro oko 1372. godine, nadživевši sinovca i suparnika, cara Uroša. Nasledio ga je sin Jovan Uroš, koji je bio proglašen za očevog savladara još 1356. godine, ali se ubrzo posle očeve smrti povukao u manastir zakaluđerivši se pod imenom Joasaf.⁶ Tron je prepustio svom

³ U organizaciji vladavine u Tesaliji car Simeon Paleolog je želeo da mu vlast počiva na vizantijskim temeljima i državno-pravnoj tradiciji, pa je tako preuzeo i vizantijsku funkciju vasiljenskog sudije, koju je dao Iariskom mitropolitu Antoniniju.

⁴ Janjinska hronika (ranije se smatralo da su je pisali kaluđeri Komnin i Prokul, pa se stoga i nazivala Hronika monaha Prokula i Komnina) nastala je oko 1440. godine. Jedan njen deo je posvećen vladavini Tome Preljubovića.

⁵ Prilikom krunisanja Uroša za savladara, Dušan mu nije dodelio carsko, već dostojanstvo kralja jer je kraljevska titula imala duboke korene u „srpskim zemljama", a bila je priznata i u stranim državama, tako da se Uroš potpisivao „blagorodni Stefan Uroš kralj svim Srbima", dok ga je Dušan zvanično nazivao „previsokim kraljem sve srpske zemlje".

⁶ Jovanov otac Simeon izdašno je darivao manastire Meteora. Krećući da

rođaku Aleksiju Anđelu Filatropenu. Simeon je imao i sina Stefana, koji je vladao gradom Farsalom i o čijoj se sudbini malo zna. Istorija nije utvrdila kako je mlađi Simeonov sin preuzeo vlast u Farsali i okolini.

Uz zemlju cara Simeona nalazile su se teritorije Radoslava Hlapena,⁷ oblasnog gospodara još iz doba cara Dušana, koji je podržavao Uroša.

Despot Jovan Komnin Asen, brat carice Jelene i šurak cara Dušana, podržavao je Simeona a ne Uroša, Dušanovog sina; uz pomoć Venecije⁸ gospodario je oblastima Kanine i Valone, a verovatno i Berata u Albaniji.

Na severu srpske države Rastislavići su uz pomoć ugarskog kralja Ludovika I (1342-1382) zaposeli Kučevo i Braničevo i na svojoj teritoriji, kojom je verovatno upravljao Radič Rastislavić, priznali vrhovnu vlast ugarskog suverena. Rastislavići ostaju nezavisni oblasni gospodari sve do 1365. godine, kada se Ludovik I ponovo učvršćuje na Dunavu i osvaja Vidin.

Tokom 1356. ili početkom 1357. godine braća Paleolozi, veliki primikirije Aleksije i protosevast Jovan, na istočnim krajevima srpskog carstva zaposeli su gradove Hrisopolj i Anaktoropolj⁹ na obali Egejskog mora, kao i ostrvo Tasos.

U oblasti Sera osamostaljuje se carica Jelena, koja sve do 1360. godine nije osporavala sinovljevu vrhovnu vlast, ali od tada u dokumentima izostavlja njegovo ime i samostalno nastavlja da vlada.

Dakle, unutrašnji neredi tokom prvih godina vladavine cara Uroša javljaju se na rubovima carstva. Ti sukobi u pograničnim krajevima koje je Uroš (koga su letopisci opisali kao naočitog ali mladog smislom) izgubio do 1359. godine nisu značili i da je došlo do rasula carstva koje je nasledio. Tada je pojam oblasnih gospodara „dobio svoje embrionalne

preuzme očev tron u Tesaliji, Jovan je na Meteorima upoznao kaluđera Atanasija, koji je na mladog vladara ostavio tako snažan utisak da se Jovan vrlo brzo odrekao prestola opredelivši se za monaški postrig.

⁷ Kćerka Radoslava Hlapena bila je udata za Vukašinovog najstarijeg sina Marka, Kraljevića Marka, dok je Đurađ Balšić bio oženjen Vukašinovom kćerkom Oliverom.

⁸ Jovan Komnin Asen je još 1353. godine postao građanin Venecije.

⁹ Anaktoropolj je još pre smrti cara Dušana zaposeo neki pirat iz Vitinije tako da je „srpska vlast na egejskoj obali pokazivala znake nestabilnosti i za života Stefana Dušana" (Rade Mihaljčić).

konture i osnovni smisao". Tek kada svojim nestajanjem stara vlastela iz Dušanovog doba oslobodi mesto¹⁰ „novoj impulsivnoj i beskrupuloznoj, nemanjićkom tradicijom neopterećenoj mlađoj vlasteli" (Marko Šuica), dolazi do dramatičnih događaja u srpskom carstvu.

U sve komplikovanijim okolnostima i odnosima koji su se brzo smenjivali, Uroš je nalazio podršku u tada najjačem oblasnom velmoži, humskom knezu Vojislavu Vojinoviću, koji postaje najuticajnije ličnosti na srpskom dvoru. Njegov predak i rodonačelnik Vojin bio je jedan od najistaknutijih vlastelina Stefana Dečanskog. Imao je tri sina: Miloša, Altomana i Vojislava. Vojinovići su bili i na dvoru cara Dušana „poverljiva, odana ali i uticajna vlastela". Miloš je umro mlad, a Altoman, koji je imao velike posede, poslednji put se pominje 1359. godine. Njegovu teritoriju prisvojio je upravo brat Vojislav.

Prilikom sklapanja mira 1362. godine u Onogoštu, Dubrovčani, s kojima je Vojislav Vojinović ratovao, tražili su da mir poveljom garantuje i Vojislav Vojinović, što belodano govori o njegovoj snazi i uticaju u srpskim zemljama: „I zakle se gospodin car i ja i vlastela gospodina cara, da smo prijatelji Dubrovnika i da se zla koja su se dosad činila među nama više ne pominju."

Vojislav se u ovoj povelji ne javlja kao knez humski, već samo kao knez, titulom koja nije bila ograničena na jednu oblast. Prvi je posle Nemanjića od svih velmoža srpskih preuzeo vladarsko ime Stefan.¹¹

Iznenadna smrt Vojislava Vojinovića, 1363. godine, prekinula je njegovo munjevitno napredovanje.

¹⁰ Kesar Preljub, namesnik Tesalije, umire ubrzo posle Dušana. Despot Dejan, rodonačelnik Dragaša, završava svoj život pre decembra 1371. godine. U to doba nestaje sa istorijske scene i despot Jovan Oliver, verovatno najznačajniji Dušanov velikaš. Nikola Stanjević, Dušanov vojskovođa koji je vladao oblašću između Štipa, Bregalnice i Strumice, ktitor manastira Konče, zamonašio se. Đuraša Ilijića, još jednog Dušanovog vojskovođu, koji je gospodario Zetom, potisnuli su braća Balšići. Despot Jovan Komnin Asen umro je najverovatnije od kuge 1363. godine.

¹¹ Na nadgrobnom natpisu kod pribojskog manastira Banje, mauzoleja porodice Vojinović, uklesano je: „Stefan a zovom veliki knez Voislav sve srpske, grčke i pomorske zemlje."

Ime Stefan nosili su pored Nemanje i njegova braća Miroslav i Stracimir, kao i veliki župan Tihomir. Međutim, za razliku od naslednika prestola, Nemanjinim sinovima Vukanu i Rastku se ne dodaje ime Stefan. Verovatno je veliki župan Stefan Nemanja „u svom reformatorskom naporu" uveo običaj da samo jedan, onaj na prestolu, treba da koristi ime Stefan kao titularno ime.

Nakon smrti Vojislava Vojinovića, do tada najuticajnijeg srpskog velmože, kao najmoćniji oblasni gospodari u srpskim zemljama javljaju se braća Mrnjavčevići, Vukašin u zapadnoj i Uglješa u istočnoj Makedoniji.

Osvajanje vizantijskog grada Sera u istočnoj Makedoniji, blizu Soluna, bio je veliki uspeh cara Dušana. Krajem 1345. godine on se upravo u Seru proglasio za cara. Ser je bio pod srpskom vlašću sve do 1371. godine, do Maričke bitke i pogibije braće Mrnjavčevića, a potom postao prestonica zasebne države, Serske oblasti,¹² iznikle na razvalinama Dušanovog carstva, koja je imala najviše dodira sa Vizantijom.

Iako se carica Jelena samo godinu dana posle smrti muža, cara Dušana, već pominje kao monahinja Jelisaveta, to joj nije smetalo da u Serskoj oblasti vlada gotovo punu deceniju, što sa sinom Urošem, što samostalno. Imala je podršku crkve, ali i vlastele. Serska oblast će među državnim tvorevinama posle raspada Dušanovog carstva zauzeti posebno mesto, stupivši prva u borbu protiv Turaka.

Vlast carice Jelene u toj oblasti trajala je do pred kraj 1365. godine, kada je Uglješa Mrnjavčević¹³ s njenim pristankom preuzeo vlast u Seru.¹⁴

U vreme kada Uglješa preuzima vlast u Seru i kada dobija despotsku titulu, njegov brat Vukašin¹⁵ krunisan je za srpskog kralja i savladata cara Uroša potpisujući se kao *kralj Srba i Grka*.

¹² Njena teritorija obuhvatala je stare grčke gradove i krajeve, kao i Svetu Goru. Despot Uglješa Mrnjavčević je vladao u Serskoj državi ili, kako to kažu stari izvori, u stranama grčke zemlje.

¹³ U dubrovačkim dokumentima Uglješa se pominje 1346. godine kao upravnik u okolini Dubrovnika, verovatno u Konavlima i Trebinju.

¹⁴ „Dominantna uloga despota Jovana Uglješe u istoriji Serske oblasti učinila je da se ova državna tvorevina obično naziva njegovom, Uglješinom državom. U stvari, Uglješina vlada bila je kratka. Trajala je svega šest godina. Pre njega, i znatno duže od njega, vladala je u Seru carica-monahinja Jelena-Jelisaveta" (Georgije Ostrogorski). U Uroševoj carskoj kovnici Vukašin i Jelena su kovali zajednički novac.

¹⁵ Marta 1350. godine završen je jedan trebnik pisan „za župana Vukašina [...] u dane blagovernoga cara našega Stefana i sina mu Uroša i carice Jelene". Pošto se u ovom tekstu pominje Dušanovo darivanje jednog sela manastiru Treskavac kod Prilepa, veruje se da je Vukašin vladao pilepskim krajem.

Vukašin je kao kralj znatno proširio svoju oblast uzevši kao prestoni grad Prištinu. Uticaj Mrnjavčevića se ogledao i u razgranatim brakovima: Uglješa je bio oženjen kćerkom kesara Vojihne, Vukašinova kćerka Olivera bila je udata za Đurđa Balšića, dok je najstariji Vukašinov sin Marko (Kraljević) bio oženjen kćerkom Radoslava Hlapena, namesnika u severnoj Grčkoj.

www.BalkanDownload.org

Pojava Balšića

U jednoj povelji cara Uroša od 29. septembra 1360. godine pominju se prvi put Balšići kao oblasni gospodari, kao krupna vlastela.

„Balša [...] beše veoma siromašan zetski vlastelin i za života cara Stefana držao je samo jedno selo. Ali kad je umro car, a kako njegov sin Uroš nije bio valjan vladar, počeo je s nekoliko svojih prijatelja i sa svojim sinovima Stracimirom, Đurđem i Balšom [...] osvajanje Gornje Zete, koju je držao Đuraš Ilijić¹⁶ i njegovi rođaci. Đuraša ubiše Balšini sinovi, neke njegove rođake zarobiše, a ostali napustiše zemlju. I tako su Balšini sinovi zagospodarili i Gornjom Zetom" (Mavro Orbin).

Prvi Balšići su bili „pravi skorojevići" koji su se iz redova sitne vlastele domogli položaja samostalnih oblasnih gospodara. Car Uroš priznaje Balšiće za gospodare Zete iako je nisu celu zaposeli, jer su mu bili saveznici.

Balšići su „iz gotovo atomizirane teritorije stvarali novo jedinstvo", teritoriju koja je bila homogenija od oblasti kojom je vladao Vojislav Vojinović. Kako je snaga centralne vlasti slabila, tako je samostalnost Balšića bila sve izrazitija, te na kraju izrastaju u „ravnopravne saveznike kralja Vukašina".

I raška vlastela, pre svega Nikola Altomanović, naglo je ojačala.

Žena Vojislava Vojinovića Gojislava se oko pet godina (1363-1368) održala na vlasti u oblastima svog muža, ali se i pored podrške cara Uroša morala povući pred trupama ambicioznog i beskrupuloznog Nikole Altomanovića i utočište zatražiti u Dubrovniku. Veće umoljenih se pobrinulo oko njenog „prebacivanja u arbanaške zemlje" odakle je najverovatnije i bila rodnom.

Nikola je bio sin Altomana i Vitoslave, kćerke vojvode Mladena,

¹⁶ Đuraš Ilijić bio je istaknuti vlastelin cara Dušana, sin Ilije, „ćefalije Zete" u doba kralja Milutina. Đuraš se poslednji put spominje 1362. godine, baš kada dolazi do uzdizanja Balšića.

rodonačelnika Brankovića, ugledne vlastele još iz doba Stefana Dečanskog. Vitoslavina braća su bila Vuk i Grgur Branković, čiji su se posedi nalazili na Kosovu.

Pre Maričke bitke Lazar Hrebeljanović ne predstavlja značajnu ličnost u srpskim zemljama — u izvorima se pominje samo dva puta. Kada u punom sjaju sija zvezda Mrnjavčevića, Lazar ima 36 godina i završava dvorsku službu sa najnižom titulom stavioca. On je, po svoj prilici, tek tada krenuo putem oblasnih gospodara čiji je „uspon tekao postupno i oprezno“.

Lazar je počeo da se osamostaljuje između teritorija kralja Vukašina, poseda Rastislavića i teritorija Nikole Altomanovića. Međutim, krajem sedme decenije četrnaestog veka očividno je da se Lazar još nije mogao meriti sa ovim velikim oblasnim gospodarima i nalazio se u njihovoj senci.¹⁷

Mrnjavčevići su izbijanjem na Kosovo ugrozili vlastelu u severnim delovima srpske države. Sukob raških vlastelina sa braćom Vukašinom i Uglješom bio je, dakle, neminovan.

Svedočenje Mavra Orbina, za koje Sima Ćirković kaže da se „ne može lako odbiti“, više je nego ilustrativno: „Lične uspehe Vukašina i Uglješe nisu mogli da trpe knez Lazar i župan Nikola Altomanović, posle njih prvi velikaši u Raškoj. Zato odlučise među sobom da ih ponize i podrežu krila njihovoj oholosti. S tim ciljem priđoše caru Urošu, podstičući ga na sve moguće načine protiv pomenute braće. I na kraju ga ubediše da uđe s njima u savez protiv rečene braće, obećavajući da će sve što im oduzmu pripasti caru Urošu, za koga će se oni založiti da ponovo dobije očinsko kraljevstvo.

Pripremivši, dakle, moćnu vojsku, pođoše da napadnu kralja Vukašina i Uglješu. Ovi rasporediše svoju vojsku i susretoše se s neprijateljem na Kosovu polju. Kad se tu zametnula bitka, knez Lazar se povuče sa svojim četama i pobeže. Nikola Altomanović pak, koji se hteo boriti, beše poražen, njegovi ljudi poubijani, te se i sam jedva uspeo spasti.“

Rade Mihaljčić veli da je „nesporna činjenica“ da su Nikola Altomanović i Lazar Hrebeljanović ratovali i da „više od svega zapanjuje

¹⁷ Tokom rastakanja Dušanovog carstva bilo je i velike i ugledne vlastele koja se nije osamostaljivala. Takvi su bili, da samo njih pomenemo, braća Grgur i Ivan Golubić. Oni su uživali takav ugled i imali takav uticaj da su vodili mirovne pregovore sa Dubrovnikom u Onogoštu.

izdajstvo kneza Lazara, kasnijeg kosovskog mučenika".¹⁸

Mavro Orbin piše da su braća Vukašin i Uglješa bili snažniji i „izvežbaniji u oružju od drugih velikaša, posebno Uglješa, koji je vodio rat s gradom Solunom i doterao ga dotle da mu je morao plaćati danak; i da ga nije smrt omela, njime bi potpuno zagospodario. Bio je zatim u neprekidnom ratu s Turcima koji su bili na granici njegove oblasti, i svaki put kad se potukao s njima, uvek je ostao pobednik."

Posle ženidbe Jelenom (u monaštvu Jefimijom), kćerkom kesara Vojinhe, Uglješa stiče podršku ove važne i uticajne ličnosti u Serskoj oblasti. A onda, kako kaže Mavro Orbin, „ćesar Vojihna sa svojim zetom Uglješom zagospodari čitavim krajem na granici Romanije".

Braća Uglješa i Vukašin Mrnjavčević su imali nameru da započnu „veliki ofanzivni rat" protiv Turaka jer su jedini od srpskih velmoža „imali snage i hrabrosti da se suprotstave Osmanlijama [...] u nameri da Osmanlije isteraju s Balkanskog poluostrva" (Rade Mihaljčić).

Kraljevsku titulu Vukašin je dobio od cara Uroša 1365. godine i time je Uroš „u ličnosti kralja Vukašina, protivnika raške vlastele, dobio savladara", a Vukašin je zauzeo položaj koji je Uroš imao za života svoga oca, cara Dušana. Tada je i Uglješa dobio despotsku čast. Kada je još i svoga sina Marka Vukašin krunisao za mladog kralja (1370/1371), faktički je državni suverenitet prenet sa Nemanjića na novu dinastiju, novu vladarsku granu — Mrnjavčeviće.

Značajnim srpskim velmožama ovakav razvoj situacije nije odgovarao, što je ubrzalo procese decentralizacije izazvane separatističkim tendencijama nezadovoljne vlastele.

Kralj Vukašin kao savladar imao je prava veća nego što ih je imao Uroš kao savladar svom ocu, caru Dušanu. Uroš je bio kralj samo starih „srpskih zemalja", ali ne i „Romanije", koju je Dušan pripojio srpskom carstvu. Kralj Vukašin je za razliku od Uroša bio savladar vaskolike srpske države. Formalno-pravno to je bilo tako, ali *de facto* kralj Vukašin je bio samo oblasni gospodar, i za ostalu vlastelu, pogotovo Rašku koja mu se bezrezervno suprotstavljala — bio jednostavno uzurpator. Rečju, Uroš realno nije bio srpski car, kao što ni Vukašin nije bio u pravom smislu kralj.

¹⁸ Svakako treba ukazati i na mišljenje koje je izneo Mihailo Dinić: „I suviše legendarno zvuči ova priča: o Lazarevom izdajstvu na Kosovu i njegovom savezu sa krvnim neprijateljem Altomanovićem, da bismo joj mogli, bez oslonca u drugim izvorima, pokloniti i najmanje vere".

Gospodari ostalih ugroženih srpskih zemalja nisu se pridružili Uglješinom i Vukašinovom pohodu na Turke.

Veliki problem u sprečavanju turske invazije bili su prekinuti odnosi između Vizantije i Srbije, kao posledica prekida odnosa dveju crkava.

www.BalkanDownload.org

Odnos srpske crkve i Carigradske patrijaršije

Uzroci sukoba srpske i vizantijske crkve odnosno Vizantijskog i srpskog carstva bili su Dušanovo krunisanje za cara Srba i Grka u Skoplju, na Uskrs 16. aprila 1346. godine; osvojeni vizantijski gradovi i teritorije; uzdizanje Pečke arhiepiskopije na stepen patrijaršije i zamena grčkih crkvenih velikodostojnika srpskim. Dušan je, kako kaže carigradski patrijarh Filotej Kokin (patrijarh 1353-1355 i 1364-1376), „zauzevši zemlju Romeja, oduzeo njene crkve sabornoj crkvi materi i predao ih arhiepiskopu Peći i Srbije”.

Položaj srpske crkve posle 1346. godine, kada je uz srpsko carstvo samovlasno proglašena i patrijaršija,¹⁹ u pravoslavnom svetu nije bio zakonit. Odlukom carigradskog patrijarha Kalista (1350-1354. i 1355-1363) donetoj između jeseni 1352. i proleća 1353. godine „izopštena i osuđena na 'odlučenje' (ekskomunikaciju), srpska visoka crkvena jerarhija nije bila u kanonskim odnosima sa Carigradom, a verovatno ni sa drugim pravoslavnim crkvama — što znači da se nalazila u raskolu. Odlučen od vaseljenske crkve bio je i srpski dvor, dok ostala crkva (niže sveštenstvo) i narod nisu bili ekskomunicirani” (Dimitrije Bogdanović).

Međutim, ova anatema vaseljenskog patrijarha bila je pre svega rezultat političkog diktata i trebalo je da podupre vizantijsku ofanzivu protiv Srbije.

Vizantija nije mogla da prizna ni Dušanovo krunisanje za cara, ni stvaranje srpske patrijaršije. I jedno i drugo bilo je u suprotnosti sa najosnovnijim načelima vizantijske političke i crkvene ideologije. „Ipak,

¹⁹ Vest o proglašenju srpske patrijaršije papi Klementu VI (1342-1352) u Avinjon je doneo skadarski biskup Marko početkom 1347. godine. Proglašenje srpske patrijaršije naišlo je na odobravanje Apostolske stolice zbog spremnosti cara Dušana da se priključi zapadnoj crkvi.

ranije u sličnim situacijama Carigrad nije pribegavao odlučanju ni prema Simeonu²⁰, ni prema Samuilu,²¹ ni prema carevima Drugog bugarskog carstva.²² Naročito je upadljivo da ni na Dušana anatema nije bačena neposredno posle njegova krunisanja za cara i osnivanja srpske patrijaršije nego više godina docnije" (Georgije Ostrogorski). Međutim, upravo ova okolnost objašnjava zbog čega je do anateme uopšte došlo.

Ujesen 1350. godine Jovan VI Kantakuzin započeo je vojne operacije u Makedoniji, najavljujući vizantijsku kontraofanzivu i povraćaj teritorija koje je Dušan osvojio. Anatema vaseljenskog patrijarha trebalo je da podupre ove Kantakuzinove vojne pohode.

Prema pisanju Daniloovog nastavljača,²³ anatema je prvenstveno bila usmerena protiv cara Dušana, srpskog patrijarha i njegovih arhijereja — jer se zaželeвши carskog dostojanstva, „ostavivši praroditeljsku vlast kraljevstva“, venčao na carstvo ne po zakonu „ni sa blagoslovom carigradskog patrijarha, kako dolikuje, već beščino zatraži blagoslov od trnovskog patrijarha i od arhiepiskopa ohridskoga i sa srpskim saborom" i napustivši „od praroditelja i svetoga Save predano mu arhiepiskopstvo od patrijarha carigradskog, postavi sebi nasiljem patrijarha Joanikija".

²⁰ Simeon I (893-927), osnivač Prvog bugarskog carstva, proglasio se 925. godine za cara Bugara i Grka uzdigavši bugarsku arhiepiskopiju na rang patrijaršije.

²¹ Vasilevs Vasilije II Bugaroubica (976-1025) porazio je bugarskog cara Samuila (997-1014) 1014. godine. Vasilije je tada naredio da se oslepi 15.000 bugarskih vojnika. Svakom stotom pošteđeno je jedno oko kako bi mogao da vodi ostale — ubrzo posle toga bugarski car je umro.

²² Drugo bugarsko carstvo je trajalo od 1185. do 1396. godine.

²³ Danilovim nastavljačima nazivaju se srednjovekovni anonimni srpski pisci iz sredine i druge polovine XIV veka, koji su dopunili takozvani *Danilov zbornik*, prvi između 1337. i 1340. godine, a drugi nastavljač posle 1375. godine. Danilov sledbenik i savremenik, poznat kao Danilov učenik (ili Prvi nastavljač, iza koga se možda krije hilendarski monah Grigorije iz Koriše), sastavio je za *Danilov zbornik* tri žitija: *Žitije kralja Stefana Uroša III* (Dečanskog), *Žitije kralja Dušana* (nedovršeno) i *Žitije arhiepiskopa Danila II* (sva tri između 1337. i 1340. godine). Posle 1375. godine *Zbornik* će dopuniti i Drugi nastavljač kratkim žitijnim beleškama o ustoličenju prvog srpskog patrijarha Joanikija, drugoga Save i trećega Jefrema, koje spadaju manje u hagiografske a više u istoriografske sastave. U radove ostalih nepoznatih Danilovih nastavljača spadaju i kratki žitijnoistoriografski zapisi o srpskim arhiepiskopima Savi II, Danilu I, Jakovu, Jevstatiju II, Savi III i Nikodimu.

Međutim, Kantakuzinova vojna kampanja protiv srpskog carstva zaustavljena je kontranapadom Dušanovog kesara Preljuba, kao i samom Dušanovom pojavom pred Solunom.

S obzirom na to da je ova anatema (ne prokletstvo crkve, države i naroda, već samo ekskomunikacija) bila sankcija koja se odnosila na sferu crkvene politike a ne vere, da nije bila sankcija za jeres, već za narušavanje kanonskog poretka — značila je da je Carigrad prekinuo zvanične odnose sa srpskom crkvom. Dakle, ova anatema, zaključuje Dimitrije Bogdanović, svodila se na raskol političkog i jerarhijskog karaktera, nije se protezala na narod, pa se stoga i „mogla skinuti diplomatskim sporazumom političkih i crkvenih vlasti, vaspostavljanjem normalnih odnosa u dogovoru i popuštanju, bez spektakularnih pokajničkih činova“.

Car Dušan je bio svestan ove ozbiljne smetnje u odnosima sa Vizantijom. Težeći da pronađe „razrešenje za ovo zlo“ tražio je od Carigrada da se anatema povuče. I vizantijska strana je pokušavala da pronađe način da se prevaziđe ovaj problem, međutim za života cara Dušana do izmirenja nije došlo.

Ozbiljne posledice odlučjenja osetiće se tek nakon Dušanove smrti, kada su Turci osvojili najveći deo Trakije, zauzeli Dimotiku (1361), Plovdiv (1363)...

Vizantijski car Jovan V Paleolog je u proleće 1364. godine na dvor Dušanove udovice Jelene²⁴ poslao delegaciju na čijem je čelu bio patrijarh Kalist, koji je anatemisao cara Dušana i srpsku crkvu. Cilj misije je bilo sklapanje saveza sa Srbima radi zajedničke borbe protiv Turaka. Međutim, inicijativu za stvaranje saveza prekinula je iznenadna smrt patrijarha Kalista — ironijom sudbine umro je u carstvu koje je prokleo — i ona sa vizantijske strane nije ponovo obnavljana.

O ovoj diplomatskoj akciji svedočanstvo je ostavio Jovan Kantakuzin: „A u to vreme i patrijarh Kalist je poslat od cara [Jovana V Paleologa] kao izaslanik Jelisaveti [Jeleni], Kraljevoj supruzi, koja je posle njegove [Kraljeve] smrti boravila u Seru. Jer, bili su u

²⁴ Po mišljenju Stojana Novakovića razlog obraćanja Vizantinaca kraljici Jeleni leži u činjenici da je njena teritorija bila bliža od države cara Uroša, ali da su Vizantinci smatrali „da u tadašnjim razlomljenim srpskim prilikama, ipak, dosta vredi autoritet žene prvog cara srpskog i majke tadašnjeg“. Miodrag Purković smatra da je vizantijska delegacija na čelu sa patrijarhom Kalistom upućena u Ser, a ne na dvor cara Uroša jer je bilo jasno „da car živi u dubokoj senci i da je mnogo uticajnija ličnost careve majke“.

međusobnom neprijateljstvu još dok je Kralj bio živ. A poruka poslanstva beše da se, pošto prekinu međusobni rat i saglase se, suprotstave varvarima [Turcima] u Trakiji, koji iz dana u dan uznemiravaju i pljačkaju zemlju Romeja i Tribala [Srba]. Kraljeva supruga, dakle, rado primi poslanstvo, kao i svi velikaši Tribala i svima se činilo da je neophodno da se ratuje protiv varvara i patrijarha su dočekali sa klicanjem i velikim poštovanjem. Jelisaveta, zaista pokaza veliku ljubaznost i staranje da [patrijarh] treba da kod nje bude primljen kao najugledniji gost. Tako se dogodi da sam patrijarh padne u tešku bolest od koje je umro [...]

Umrlog patrijarha Jelisaveta veličanstveno sahrani u mitropoliji Sera i naročito ga počastvova, a kada su kod nje došli iz manastira na Atosu najistaknutiji i odlučni u vrlini i zatražili da dopusti da mrtvog patrijarha prenesu na Atos i kod sebe sahrane, nije dozvolila, sama rekavši da joj je potrebna njegova zaštita i da treba da ga zadrži kod sebe."

Pregovore oko pomirenja će pred Maričku bitku inicirati despot Uglješa Mrnjavčević, a njih prihvata carigradski patrijarh Filotej (1353-1354 i 1364-1376), Kalistov nasljednik, i na Uglješin dvor šalje mitropolita Nikeje,²⁵ jednog od najuglednijih članova carigradskog sinoda.

Treba znati, kaže episkop i kanonista Nikodim Milaš (1845-1915), da je Vaseljenska patrijaršija, kao matica pravoslavnih crkava, imala veliki duhovni upliv na srpsku crkvu još pre pada srpskih srednjovekovnih država. Od nje je srpska crkva primila svoje zakonodavstvo i svoje uređenje. Vaseljensku patrijaršiju u Carigradu smatrala je srpska crkva „materom crkvom". Zato su rešenja carigradskog patrijaršijskog sinoda imala opšti karakter.

Despot Uglješa je prihvatio sve zahteve Carigradske patrijaršije, čime je postignuto crkveno izmirenje, koje je proglasio poveljom marta 1368. godine.

U Uglješinoj povelji o pomirenju sa Vizantijom kaže se da se Dušan proglasio samodržcem „zanevši se u svom srcu visinom dostojanstva i veličinom vlasti", što je vizantijske gradove „lakomim očima gledao i nepravedni mač protiv najnedužnijih digao", što je „čak i u oblast božjega uneo nepravdu, usudio se da stare crkvene obrede i propise

²⁵ Nikejski mitropolit, kome patrijarh Filotej ne navodi ime, bio je u stvari samo titularni mitropolit Nikeje i egzarh Bitinije, jer se Nikeja već više od pola veka nalazila u rukama Turaka.

otaca zlobno gazi, razbija i razara [...], pa je stvorio nekanonski samorukopoloženog patrijarha i drsko otevši ne malobrojne mitropolije od saborne Hristove crkve, predao njemu, zbog čega se i desilo da je nastala ne mala shizma u crkvi".

Zanimljivo je da je Uglješa ovaj dokument potpisao na srpskom, dok je ostale svoje povelje potpisivao na grčkom jeziku.

Carigradski patrijarh Filotej je crkveno ujedinjenje proglasio tek 1371. godine. U njegovom proglasu naglašava se Uglješina uloga, za koga kaže da je „čovjek mudar i čestit, dobre naravi i savesti, pun straha božjega".

Uglješini dobri odnosi sa Carigradom omogućili su da anatema protiv srpske crkve bude skinuta i da se obnovi saradnja sa Vaseljenskom patrijaršijom, prvo u Seru (1368), a nekoliko godina potom i u celoj Srbiji.

Kako stoji u proglasu patrijarha Filoteja: „Sjedinile su se ove mitropolije sa velikom sabornom crkvom [...] primili smo njihove arhijereje u zajednicu" — čime je „uspostavljen red koji je postojao pre toga".

Crkveno pomirenje bilo je uvod u političke pregovore kojima je trebalo stvoriti uslove za ostvarenje vojnog saveza. U Carigrad „u kome Bog živi", kako je govorio vizantijski pesnik Jovan Maurop, došli su srpski predstavnici da ubede Vizantince „da se zajednički istupi protiv zajedničkih neprijatelja".

Slavni vizantijski pisac i retor Dimitrije Kidon (oko 1324-1398) u jednom svom govoru iz leta 1371. godine kazao je da su srpski izaslanici došli u Carigrad da pozovu Vizantince „da se zajednički istupi protiv zajedničkog neprijatelja" i da su ponudili sklapanje dinastičkih bračnih veza kao i novac „kojim su mislili da nas pokrenu". Podržavajući srpske predloge, ovaj carigradski uglednik je rekao: „Treba smatrati da će nam oni biti siguran saveznik pošto i oni trpe zlo od varvara".

Samo pet godina ranije, prilikom dolaska slavnog ritera i diplomate Amadea VI Savojskog²⁶ (1343-1383) u Carigrad 1366. godine, tvrdio je da

²⁶ Amadeo VI Savojski, zvan i *Conte verde*, *Zeleni grof* (jer je na jednom viteškom turniru nosio odoru zelene boje), spada među najinteresantnije ličnosti svoga doba — odani pristalica rimske crkve i krstaške ideje vladao je Savojom kao devetogodišnje dete uz pomoć regentstva od 1343, a samostalno od 1348. godine. Povratio je od Turaka Galipolje 26. avgusta 1366. godine zadavši Osmanlijama težak udarac. Potom je svog rođaka, vizantijskog cara Jovana V Paleologa, oslobodio iz bugarskog zatočeništva. Poginuo je kao saveznik Ludovika I Anžuskog (1326-1382) u borbi protiv Karla Dračkog.

Vizantija spas može naći samo na Zapadu. Međutim, prateći 1369. godine cara Jovana V Paleologa (1341-1376, 1379-1390, 1390-1391) na putu u Italiju, gde je ovaj vasilevs prešao u katoličanstvo i pokušao da izmoli pomoć protiv Turaka, latinofil Dimitrije Kidon je doživeo teško razočaranje rekavši u jednom pismu da je ovo putovanje u koje su polagane velike nade bilo samo „jedan uzaludan zamor bez ikakve koristi za našu otadžbinu“.

Sada je, s razlogom, video spas za Vizantiju u savezništvu sa balkanskim pravoslavnim državama.

Međutim, nisu postignuti nikakvi rezultati, ali to despota Uglješu nije obeshrabilo u nameri da Osmanlije istera iz Evrope.

Uglješa je početkom 1371. godine, pre nego što će krenuti u rat protiv Turaka, obišao Hilandar i Vatoped. U povelji Vatopedskom manastiru, njemu posebno dragom, Uglješa pored ostalog kaže: „Stoga je i carstvo mi [...] dižući se na oružje protiv bezbožnih muslimana, svesno bilo da treba posetiti Svetu Goru i da prinese ovoj Bogorodici molitve i ropsko poklonjenje, a od nje da primi bogatstvo njene milosti i preko nje i samog Slova i Boga našeg“.

Bitka na Marici

Marička bitka, prva velika bitka otkako su Turci prešli u Evropu, trebalo je da bude južноеvropska bitka kod Poatjea, gde je Karlo Martel 732. godine zaustavio napredovanje Mavara nakon osvajanja Iberijskog poluostrva i dao zamah rekonkisti.²⁷

Bitku kod Poatjea pominje i Njegoš u Gorskom vijencu i u dva stiha objašnjava njenu suštinu i značaj:

*Francuskoga da ne bi brijega,
Arabijsko more sve potopi.*

Braća Mrnjavčevići, kralj Vukašin i despot Uglješa, za razliku od Karla Martela, nisu uspjeli da zaustave osmanlijsko nadiranje u jednoj od najsudbonosnijih bitaka vođenih na Balkanu. „Bila je to nesreća ne samo za Srbe već i za Vizantiju, pa i za celo hrišćanstvo“ (Džon Norič). U Maričkoj bici turska sila je slomila najopasnijeg vojničkog protivnika na Balkanu. Jer, konstatovao je vizantolog Ivan Đurić, poraz na Marici se može uzeti „kao početak stvarnog kraja Vizantije“. Ali i pored oglašivanja velikog broja srpskih velikaša, Turcima se suprotstavila, ne računajući ugarsku, tada najjača hrišćanska vojska na Balkanu — trupe despota Jovana Uglješe i njegovog brata kralja Vukašina.

Po posledicama katastrofe kojom se završila, bitka na Marici je daleko značajnija od ipak lokalnog sukoba na Gazimestanu, tvrdi vizantolog Georgije Ostrogorski.²⁸ „Vesti o boju na Kosovu mogu da se

²⁷ Rekonkista je trajala do 2. januara 1492. godine, kada je poslednji muslimanski vladar Boabdil predao Granadu, poslednje mavarsko uporište u Evropi, španskim katoličkim kraljevima, kraljici Izabeli I od Kastilje (1451-1504) i kralju Ferdinandu II od Aragona (1452-1516). Nekoliko decenija ranije, 1453. godine, pao je Carigrad, a muslimanski osvajači su krenuli na Evropu sa juga.

²⁸ Razrađenu kosovsku legendu zapisao je Dubrovčanin Mavro Orbin u

nađu samo u onim hronikama u kojima se spominje i Marička bitka", utvrdili su istoričari Dušan Korać i Radivoj Radić.

Ne može se pouzdano utvrditi kako je došlo do srpskog pohoda protiv Turaka u jesen 1371. godine.

Pred Maričku bitku Vukašin Mrnjavčević i sin mu Marko sa Đurđem Balšićem spremili su se za obračun sa Nikolom Altomanovićem. Samo je Uglješin poziv za bitku protiv Turaka sprečio Vukašina i Balšića da savladaju župana. Vukašin se brzo vratio iz Skadra sa sinom Markom kako bi pomogao bratu u borbi sa Turcima. „Nikada se dotle Altomanović nije nalazio pred većom opasnošću ali nikada nije jeftinije prošao." (Mihailo Dinić)

Mrnjavčevići su pošli na Maricu redni „da se sabljama raspravi ostaju li Turci na Balkanskom poluostrvu ili ne" (Stojan Novaković).

Idris Biltisi (1452/57-1520), dvorski istoričar sultana Bajazita II (1481-1512), zapisao je da su „nevernički kraljevi u dogovoru sa srpskim vladaocem Despotom [Uglješom Mrnjavčevićem] ustali da [...] muslimane unište i Lala Šahina iz Rumelije²⁹ izagnaju, misleći da će svojom velikom vojskom moći očistiti iz Rumelije ono što su verni [muslimani] podigli, i da će moći proterati u Anadoliju vojsku sultansku".

Trenutak srpskog napada bio je dobro odabran jer je sultan Murat opседаo Bigu u Maloj Aziji, pa je njegov vojskovođa Lala Šahin bio u teškom položaju. Međutim, ovaj osmanski vojskovođa je noću između 25. i 26. septembra 1371. godine iznenada napao Uglješin i Vukašinov logor, smešten u blizini Černomena na reci Marici, i teško ih porazio, a oba Mrnjavčevića, pored bosanskog bana Tvrtka, dve tada najjače ličnosti na Balkanu, ostala su na bojištu.

Turski istoričar Mehmed Nešri (+ 1520) piše: „Pričaju da su nevernici Srbi, koji se behu skupili [...] došli do Jedrena. Lala Šahin pokupi gazije koje behu spremne, pa ih povede u susret prema nevernicima. Naveče, kad se spusti mrak, naredi da zatrešte doboši. Oslonivši se na Boga višnjega kliknuše islamsko *vjeruju*: 'Alah je najveći!'

Kraljevstvu Slovena, koje je 1601. godine objavljeno na italijanskom jeziku. Završni oblik kosovskog predanja, kako kaže Jelka Ređep, nalazimo u *Priči o boju kosovskom*, koja se tokom XVIII i XIX veka u mnogim našim krajevima prepisivala i čitala.

²⁹ Kada su Osmanlije osvojile Anadoliju teritorije u Evropi su nazvali Rumelija, Zemlja Romeja. Rumelijski pašaluk je osnovan oko 1362. godine i u početku je obuhvatao sve evropske teritorije Osmanskog carstva.

Lala Šahin sa gazijama navali kao soko kad se zaleti na čavke. Nevernik se zaustavi [...] To se dogodilo pored reke Marice. Najveći broj nevernika sruči se u reku. Podaviše se. Od tih nevernika malo ko se spase. Što preteče, sve je bilo pobijeno."

Po mišljenju Georgija Ostrogorskog to je bila najvažnija pobjeda Turaka pre osvajanja Carigrada, tog „ognjišta cele vaseljene", kako ga je zvao vizantijski historičar Nićifor Grigora.

Posle srpskog poraza na Marici, vizantijski i bugarski car postali su turski vazali, kada je i „prekinuta obnova srpske države" (Rade Mihaljčić). Bugarski vladar Jovan Šišman (1371-1395) morao je da prizna Murata za svog sizerena i pošalje svoju kćerku Tamaru u njegov harem. Vizantijski car Jovan V Paleolog je 1373. godine takođe priznao turskog sultana za sizerena i pratio ga je kao njegov vazal u jednom pohodu u Maloj Aziji, dok je svog sina Manojla poslao na njegov dvor kao taoca.

Nakon pogibije braće Mrnjavčevića blizu Jedrena, „dakle, na turskoj teritoriji", a naročito posle smrti cara Uroša, nestalo je i poslednje formalne prepreke da se separatističke težnje velikih srpskih feudalaca razmahnu. Konstantin Jireček je utvrdio da je u godini Kosovske bitke na Balkanu bilo dvadeset i četiri feudalne oblasti.

Kako je izgledalo stanje u Srbiji po okončanju maričke kalvarije najbolje svedoče reči savremenika inoka Isaije, koje spadaju u „najlepše stranice srpske srednjevekovne književnosti":

„I podiže despot Uglješa svu srpsku i grčku vojsku i brata svojega Vukašina kralja i druge mnoge velmože, negde do šezdeset tisuća izabrane vojske i pođoše u Makedoniju na izgnanje Turaka, ne rasudivši da se gnevu Božiju niko ne može suprotstaviti. Te, dakle, ne izagnaše, već sami od njih ubijeni biše, i tamo kosti njihove paše, i nepogrebani ostaše, i veoma veliko mnoštvo jednih od oštine mača umreše, a drugih u ropstvo odvedeni beše; neki pak od njih utekavši, dođoše. I tolika nevolja i zlo ljuto obliše sve gradove i krajeve zapadne, koliko ni uši slušaše, niti oči videše. Posle ubijanja hrabrog ovog muža, despota Uglješe, prosuše se Ismailjčani po čitavoj zemlji kao ptice po vazduhu, i jedne hrišćane mačem klahu, druge u ropstvo odvođahu, ostale smrt prerana pože, a smrti koji izbegoše, glađu pogubljeni biše. Jer takva glad bi po svim krajevima, kakva ne bi od stvorenja sveta, niti posle takva, Hriste milostivi, da bude. A koje glad ne pogubi, njih dopuštenjem Božijim vuci noću i danju napadajući, jeđahu. Avaj, tužan prizor bejaše videti! Osta zemlja od svih dobara pusta — i ljudi i životinja i drugih plodova. Ne bejaše kneza, ni vođe, ni nastavnika među ljudima, ni izbavioca, ni spasioca, već se sve ispuni straha ismailjčanskog, i srca

hrabra junačkih muževa u

Ženska najslabija srca pretvoriše se [...] I, vaistinu, tada živi veličahu ranije umrle."

Dva stoleća nakon Maričke bitke patrijarh Pajsije I Janjevac (1614-1647) piše da je despot Uglješa Mrnjavčević tokom bitke teško ranjen: „Kako mu je krv tekla, a kako nije imao čim privezati rane, niti se gde skloniti, uzađe na neke visove, pade s konja i tu mu dođe kraj života, te duh Bogu preda. Njegovi ga mlađi tu pogrebu i grob mu se i do danas zna."

Patrijarh Arsenije Čarnojević (1674-1690) ostavio je zabeleženo da je 1682. godine posetio „grob hrabroga Uglješe, brata Vukašina kralja", kod Haramanlija.

Gde je kralj Vukašin sahranjen nije utvrđeno.

U narodnoj pesmi *Marko Kraljević poznaje očinu sablju* opevana je samo smrt kralja Vukašina.

Dok je jednog jutra „Turkinja devojka" na Marici „bjelila platno", videla je kako mutna Marica nosi konje, kalpake i ranjene junake.

Jedan ranjen junak ju je zamolio da mu pomogne da se izvuče iz nabujale reke. Bio je to kralj Vukašin Mrnjavčević:

*Na junaku rana sedamnaest;
na junaku čudno odijelo;
o bedri mu sablja okovana,
na sablji su tri balčaka zlatna,
u balčacim' tri kamena draga,
valja sablja tri careva grada.*

Zamolio je devojkicu da pozove brata Mustafa-agu da dođe i da ga odvede u njegov dvor kako bi rane izvidao:

*Sestro moja, Turkinja devojko,
idi kaži bratu Mustaf'-agi
da me nosi dvoru bijelome;
kod mene su tri ćemera blaga,
u svakome po trista dukata:
ja ću jedan tebe pokloniti,
drugi tvome bratu Mustaf'-agi,
a treći ću sebe ostaviti,
da ja vidam moje grdne rane.*

Međutim, kako veli narodni pevač, Mustafa-aga se polakomio na Vukašinovu sablju i odelo:

*Ode Ture na vodu Maricu,
i kad viđe ranjena junaka,
uze gledat' sablju okovanu:
manu njome, odsječe mu glavu,
skide s njega divno odijelo,
pa on ode dvoru bijelome.*

Kada je došao ferman od sultana, Mustafa-aga je morao da pođe u askere, u rat. Tamo ga je sreo Kraljević Marko, koji je prepoznao očevu sablju:

*A kad dođe u carevu vojsku
gleda sablju malo i veliko:
nikome se izvaditi ne da!
Ode sablja od ruke do ruke,
dođ' u ruke Kraljeviću Marku —
sama mu se sablja izvadila!
Kad je Marko sablju zagledao,
al' na sablji tri slova rišćanska:
jedno slovo Novaka kovača,
drugo slovo Vukašina kralja,
treće slovo Kraljevića Marka.*

Kada mu je Turčin ispričao kako je došao do sablje, Marko se teško razljutio:

*Manu sabljom od Prilepa Marko,
skide glavu Turčin Mustaf'-agi.*

Srpski poraz na Marici bio je potpun. Razlog što ga Turci nisu odmah iskoristili leži u činjenici da im se dobar deo vojske nije nalazio u Evropi, ali i što sami nisu bili dokraja svesni značaja pobjede. U Makedoniji nije bilo više nikog ko ih je mogao zadržati, „svi su bili pod utiskom strašne pogibije“, veli Vladimir Ćorović, „koja je snašla glavnog gospodara zemlje i najjačeg među svima“.

Govoreći o ovoj bici slavni Stojan Novaković kaže: „Ovo je prvi rat kojim je takoreći istaknuto načelno pitanje: hoće li ili neće biti turskoga

carstva na Balkanskom poluostrvu.

Ma šta da mi imamo protiv kralja Vukašina i despota Uglješe za njihovu unutrašnju politiku,³⁰ moramo im priznati zaslugu da su oni imali i uviđavnosti i kreposti da pomenuto pitanje podignu, jedini među onovremenim vladaocima i gospodarima na Balkanskom poluostrvu. [...] Boj je bio nesrećan — ali je dužnost bila ispunjena."

Tako je prekinut proces restauracije srpske carevine koji je započeo kralj Vukašin pod novom dinastijom Mrnjavčevića. Vukašin je sa bratom Uglješom, kako kaže Rade Mihaljčić, bio „na domaku cilja da obnovi, može se slobodno reći, nekadašnju državu Nemanjića".

Ubrzo je, 2. ili 4. decembra 1371. godine, umro i car Uroš kada, kako beleže letopisci, „skonča se carstvo srpsko" i kada „ostade ta loza bez uspomene".

Vojni pohod protiv Turaka na Marici bio je, kaže Jovanka Kalić, „sukob hrišćanske civilizacije protiv nadirućeg islama, vođen van granica Srbije, da bi se one zaštitile, a dalje širenje osvajača zaustavilo. Cilj lični i opšti, žrtva svesna."

Vizantinci su na srpskoj propasti nakratko profitirali. Povratili su Ser i ukinuli sersku državu. Vizantijski despot Mihailo, solunski namesnik, sin Jovana V Paleologa, vasilevs od 1391. do 1425. godine, zauzeo je, dakle, Sersku oblast i Halkidiku, dok su Uglješine zemlje između Strume i Vardara zauzela braća Dragaš, Jovan i Konstantin. Turci su od Uglješinih zemalja zaposeli oblast u zapadnoj Trakiji.

Međutim, u svojoj hiljadugodišnjoj istoriji Carstvo je, bez obzira na neke optimistične tonove nastale posle povraćaja zemalja od srpskog despota Uglješe, „po mnogo čemu doseglo donji prag svog ugleda u srednjovekovnom svetu".

Vasilevs Jovan V Paleolog se, kako ukazuje Radivoj Radić, priklonio traženju izlaza za svoju državu „obraćanjem smrtnom neprijatelju — Osmanlijama. Stepén dragovoljnosti u ovoj odluci Jovana V Paleologa [...] nije u stvari ni bitan za suštinu poretka stvari. Važnija od svega je

³⁰ Mrnjavčeviće je Danilov nastavljaj prvi optužio da su uzurpirali vlast. Opisujući Uroševu vladavinu, Danilov nastavljaj veli: „Carstvo njegovo [Uroševo] uze jedan deo knez Lazar, a drugi deo Vukašin, koji drznuvši se na kraljevstvo ništa se nije brinuo o prokletstvu Svetog Save. A grčke krajeve i gradove uze Uglješa." Georgije Ostrogorski će definitivno ovu neistinu, koja je prešla u mit i koju je prihvatila romantičarska historiografija, opovrgnuti i dokazati njenu neutemeljenost — zaključivši: „Uzurpirati se može samo vrhovna vlast, a to znači u carstvu samo carska vlast, ali ne i položaj savladata."

bila potpuna nemoć Carstva koja se ispoljavala na veoma ponižavajući način: došlo je, naime, vreme da vizantijski car, onaj koji se stolicima smatrao poglavarom hrišćanske vaspeljene i božijim izaslanikom na zemlji, jaše zajedno sa neverniciima kao vazal turskog emira."

www.BalkanDownload.org

Deoba zemalja braće Mrnjavčevića

Na Balkanu Osmanlije stvaraju sistem vazalnih država kojima upravljaju lokalni vladari potčinjeni sultanu. U Srbiji se posle smrti cara Uroša i poraza Mrnjavčevića nastavljaju sukobi među srpskom vlastelom i deljenje zemalja kralja Vukašina i despota Uglješe. Novu sliku srpske države prati i njen novi okvir. Jedni ostvaruju svoje ambicije kao zakoniti nosioci vlasti, kao što je slučaj sa Markom³¹ (Kraljević Marko), sinom kralja Vukašina, ili kao najbliži srodnici Nemanjića — porodica Teodore (sestre cara Dušana) i Dejana (11371), rodonačelnika Dejanovića, odnosno Dragaša. Iako nemaju takva prava, Balšići, Nikolu Altomanovića i Lazara Hrebeljanovića to ne sprečava da se umešaju u deobu propalog carstva srpskog, što će odrediti dalji tok srpske istorije

Najviše su profitirala braća Dejanovići (Dragaši), sinovi despota Dejana, velmože koji je spadao u najuži krug visoke srpske vlastele sredinom četrnaestog veka, udvostručivši očeve teritorije.

Sestra cara Dušana Teodora³² (u monaštvu Evdokija), žena despota Dejana, majka Jovana i Konstantina Dejanovića (Dragaša),³³ posle smrti

³¹ Svoja vladarska prava Marko je obeležio natpisom u Crkvi Svete nedelje u Prizrenu, podignutoj 1370/1371. godine: „Voljom Božijom i ovaploćenjem Sina i blagodaću Svetog Duha ovaj sveti božanstveni hram Vavedenja prečiste Vladičice naše Bogorodice sazda se i oslika nalogom i otkupom gospodina mladog kralja Marka.”

³² Teodora je nadživela svoje vladarske srodnike i jedina je od Nemanjića ostala u Srbiji jer su potomci Dušanovog polubrata Simeona bili u Grčkoj bez interesa za događanja u Srbiji.

³³ Kćerka Konstantina Dragaša Jelena udala se 1392. godine za Manojla II Paleologa. Ona je jedina srpska princeza koja je postala vizantijska carica. Imali su šest sinova, od kojih su dvojica bili poslednji carevi Vizantije — Jovan VIII Paleolog (1425-1448) i Konstantin XI Paleolog Dragaš (1449-1453), koji je po svom dedi sa majčine strane uzeo i prezime Dragaš.

cara Uroša i njegove majke Jelene, kao i svog sina despota Jovana Dragaša (između 1378. i 1380), sebe je doživljavala kao srpsku caricu. Kada je dodelila jedno vlastelinstvo manastiru Hilandaru, navela je da je to „zapovešću gospodara previsoke carice srpske kira Evdokije i gospodina Konstantina". Nakon smrti poslednjeg srpskog cara Uroša i odlaska Simeonovog sina Jovana Uroša Paleologa u manastir, kuća Dragaša je postala najbliža svetorodnoj dinastiji. Međutim, izvan svoje teritorije u istočnoj Makedoniji nigde nisu imali uticaj niti ih je ko pak priznavao. Takođe, vladarska prava kralja Marka, koji se krunisao najverovatnije posle 1372. godine, bila su osporena i najveći deo plemstva srpskog nije prihvatao njegovu vlast.

Konstantin Dejanović (njegov brat Jovan kao i kralj Marko sa majkom Jelenom i braćom Andrejašem³⁴ i Dmitrom prvi su priznali tursku vlast³⁵) neposredno posle Maričke bitke, izbegavši vojni sukob, predao je zemlju Turcima i postao im vazal. On će čak kalauziti (biti vodič), kako svedoči osmanski istoričar Mehmed Nešri, turskoj vojsci na njenom putu ka Kosovu polju, obezbedivši Turcima „neizmerne količine hrane i nebrojane životne namirnice".

Konstantin Dragaš je, kao i Marko Kraljević i Stefan Lazarević, bio sultanov vazal i 17. maja 1395. godine se zajedno sa njima borio u bici na Rovinama na strani sultana Bajazita protiv vlaškog vojvode Mirče (1386-1418). Na Rovinama su Konstantin Dragaš i Marko Kraljević poginuli,

Vizantijski istoričar Halkokondil piše da je Manojlu već ranije njegov otac Jovan V doveo za ženu lepoticu — kćerku trapezuntskog cara, udovicu jednog turskog emira — Zeidinu. Međutim, kako kaže Dragutin Anastasijević, Jovan koji je bio „vrlo sladostrasani čovek [...] toliko se zaljubio u divnu verenicu svoga sina da ju je sam uzeo, otevši je sinu".

³⁴ Andrejaš je 1389. godine izgradio svoju zadužbinu, manastir Svetog Andrije na obali Treske, jugozapadno od Skoplja. U proleće 1393. godine braća su, istorija nije zabeležila pod kojim okolnostima, napustila očevinu i jula 1394. godine dolaze u Dubrovnik, gde su preuzeli Vukašinovo blago koje je ovaj u gradu pod Srđom pohranio pre bitke na Marici. Potom odlaze u Ugarsku i stupaju u službu kralja Žigmunda. Smatra se da je Andrejaš poginuo oko 1399. godine, a da je Dmitar bio u kraljevoj službi i početkom petnaestog veka.

³⁵ Ne zna se tačan datum kada su braća Dragaš i kralj Marko postali turski vazali. Međutim, kako je Vizantija već godinu dana nakon Maričke bitke postala osmanski vazal, vrlo je verovatno da je tada ta sudbina zadesila i ove srpske velmože.

posle čega Bajazit definitivno zaposeda njihove zemlje.

U Zeti su se tokom propasti srpskog carstva učvrstili Balšići, čije uzdizanje započinje za vlade cara Uroša. Balšini sinovi Đurađ I (+1378), Stracimir (+1373) i Balša II (+1385) proširili su teritorije kojima su vladali, a pomoglo im je i to što su bili u rodbinskim vezama sa kraljem Vukašinom Mrnjavčevićem — Đurađ I se oženio Vukašinovom kćerkom Oliverom,³⁶ a Stracimir Milicom.³⁷

Za vladavine Đurđa I Balšići dostižu vrhunac. Đurađ I Balšić je 1371. godine posle Marice oterao Oliveru i osvojio i Prizren, koji je bio u Vukašinovom posedu. Balšići su „poštovali tradicije nemanjičke države“ i kako veli Mavro Orbin, oni su sebe smatrali srođnicima Nemanjića i velmožama raškog kraljevstva. Iako su bili gospodari značajnog dela nemanjičkog carstva, nisu imali ambicije da zasednu na srpski tron niti su se pozivali na dukljanske vladarske tradicije, nazivajući se samo zetskim županima. Balšići su kovali novac sa ćiriličnim i latiničnim natpisima. Iako je Đurađ I prešao u katoličanstvo 1369. godine, nije prekidao dobre odnose sa srpskom crkvom. Posle smrti patrijarha Save IV 1375. godine, sa knezom Lazarom je u oktobru sazvaio sabor u Peći na kome je za patrijarha izabran starac Jefrem.

Bili su, kako kaže Jovanka Kalić, „predstavници pokolenja koje stvarnu vlast nije poistovećivalo sa vladarskim titulama. U njihovoj svesti te titule su još pripadale Nemanjićima.“

Posle bitke na Marici i stupanja u vazalske odnose Dragaša i kralja Marka, ponovo na važnosti dobijaju takozvane *stare srpske zemlje* kojima su Nemanjići vladali do velikih Milutinovih osvajanja 1282. godine — nazivane i *Kraljevina Raška*. Pogibijom Vukašina i Uroša „konačno je nestalo i senke centralne vlasti u Raškoj“.

Za oformljenje novog jezgra srpske države najveće šanse su imali Nikola Altomanović, Lazar Hrebeljanović i Vuk Branković. Raška vlastela nije priznavala ni Vukašina a kamoli njegovog sina Marka.

Posle maričke katastrofe župan Nikola Altomanović munjevito izrasta u najmoćnijeg srpskog oblasnog gospodara vladajući nad najvećom teritorijom negdašnjeg Dušanovog carstva, iako je prigrabio

³⁶ Olivera Mrnjavčević je bila prva Đurđeva žena, sa kojom je imao dve kćerke.

³⁷ Stracimir je sa drugom ženom Milicom Mrnjavčević, ćerkom srpskog kralja Vukašina Mrnjavčevića, imao tri sina: Đurđa II (1385-1403), koji je bio oženjen kćerkom kneza Lazara Jelenom, Gojka (pre +1372) i Ivaniša (pre +1372).

najmanje teritorija postradalih Mrnjavčevića. „Nepreporno jači“ od kneza Lazara, župan Nikola Altomanović je uspeo da povрати krajem 1371. ili početkom 1372. godine i Rudnik. Tako su se sa njim mogli porediti samo Balšići, dok ostali velikaši tek tada formiraju i šire svoje oblasti.

Nikola Altomanović se smatrao, kao i njegov stric Vojislav Vojinović, legitimnim naslednikom Humske oblasti, pa je sklopio savez sa Venecijom i Balšićima protiv Dubrovnika, Kotora i Drača. U pozadini sukoba su bili suprotstavljeni interesi Mletačke republike i Ugarske. Zbog toga je plan napada bio i usmeren na ove gradove, koji su tada priznavali vlast ugarskog kralja Ludovika I.

Nakon pobede, trebalo je da župan Nikola Altomanović dobije Ston i Pelješac, a Balšići Kotor i Drač.

Kako je koalicija koju su inicirali Mleci zapretila ugarskim interesima, ugarski kralj Ludovik I, pošto se župan Nikola Altomanović odmetnuo, u Srbiji je pronašao novog vazala, Lazara Hrebeljanovića.

Prilazeći Mlecima, Nikola Altomanović je tako potpisao sebi smrtnu presudu jer su, uz pomoć Ugarske, knez Lazar i bosanski ban Tvrtko I Kotromanić³⁸ sinhronizovanim akcijama 1373. godine zavojsili na njega i porazili ga.

Sa istorijske scene će župana Nikolu Altomanovića definitivno i surovo ukloniti Lazar Hrebeljanović.

Uviđajući svu složenost novonastale situacije, Nikola je organizovao sastanak sa Lazarom, nameran da ga likvidira.

Mavro Orbin opisuje kako je došlo do sastanka između Lazara i župana Nikole i kako je Nikola pokušao da ga ubije: „Knez Lazar, koji je

³⁸ Kotromanići su porodica koja je vladala srednjovekovnom Bosnom od 13. veka pa do njene propasti 1463. godine. Najpoznatija legenda o poreklu prezimena Kotromanić — koje nije ni danas objašnjeno — potekla je od proizvoljnosti Mavra Orbina. Posle smrti Kulina bana (11801204) ugarski kralj je Kotromana, jednog Nemca, svog velmožu, navodno poslao u Bosnu sa zadatkom da je zauzme, što je ovaj i učinio. Za nagradu, kralj ga je, kaže Orbin, postavio za bosanskog bana: „Sada, kad je umro pomenuti Kulin ban, kralj [...] odluči [...] da zauzme Bosansko Kraljevstvo. Zbog toga je poslao s vojskom jednog svog velikaša po imenu Kotroman Nemač, na glasu ratnika. Kad je Kotroman došao u Bosnu i našao je bez gospodara, lako ju je zauzeo. Da bi ga za to nagradio, kralj ga je imenovao banom Bosne i hteo da se njegovi potomci večno smenjuju na tom položaju. Pošto je porodica Kotromana tokom vremena dobila veliko potomstvo, svi su se po Kotromanu nazivali Kotromanići.“ Danas se veruje da Kotromanići nisu nemačkog porekla, već da poreklo vode od neke bosanske plemićke porodice.

dobro poznao njegovu zlobu, nije se pouzdavao u nj mnogo. I mada među njima nije bilo otvorenog rata, ipak su mrzeli jedan drugoga. No uprkos tome ugovorše sastanak na određenom mestu kako bi se međusobno razgovorili. Knez Lazar je došao samo sa petoricom ljudi i Nikola sa isto toliko. Ni jedan ni drugi nije nosio uza se oružje. Ali Nikola, koji je bio došao samo zato da oduzme život knezu Lazaru, pre nego što se sastaše, poslao je neke svoje pouzdanike da sakriju oružje pod panjeve drveća i u sneg kojega je bilo na tome mestu. Kad su, dakle, obojica stigli i raspravili što su imali raspraviti, Nikola izvadi sakriveno oružje i jedan od njegovih ljudi rani u grudi kneza Lazara. Udarac je bio tako jak da je Lazar pao na zemlju kao mrtav. Ali rana, u stvari, nije bila smrtonosna, jer železo ne prodre skroz, pošto se njegov vrh sudario sa zlatnim krstom koji je knezu Lazaru visio o vratu. Nikola i njegovi ljudi, verujući da je Lazar sigurno mrtav, navališe na njegovu pratnju. [...] Paž koji je držao Lazareva konja potrča tamo gde je ležao njegov gospodar. Kad je Lazar ugledao konja, smesta se podiže i uzjahavši pobeže. Ovo nije primetio ni Nikola ni iko od njegovih ljudi, jer su, kako rekosmo, pouzdano verovali da je mrtav, pa su se bacili da poubijaju ostale. Kasnije pak, kad su to primetili, nisu se usudili da pođu za njim u poteru, jer su ljudi kneza Lazara bili u blizini i već su mu dolazili u pomoć. Stoga je Nikola bio prisiljen da beži, a knez Lazar je zbog rane ostao mnogo dana u krevetu. Kad je potpuno ozdravio, poslao je poklisare ugarskom kralju, moleći ga da mu pomogne kako bi osvetio uvredu koju mu je naneo podmukli Nikola, uz obećanje da će mu dati deset hiljada funti srebra i da će mu ubuduće biti pokoran i veran sluga. Lazar je pregovarao takođe s bosanskim banom Tvrtkom, koji je bio neprijatelj Nikolin, i molio ga da mu pomogne u ovom poduhvatu.

Ugarski kralj mu je odmah poslao hiljadu kopljanika pod zapovedništvom Nikole Gorjanskog, koji je tada bio ban Srema, a ban Tvrtko je lično došao sa svojom vojskom. Združeni tako, svi zajedno uđoše s knezom Lazarom u Nikolinu zemlju i staviše sve pod oganj i mač. Videći Nikola da im se neće moći odupreti ni suprotstaviti, počeo se povlačiti prema Primorju. Mada je došao najpre pod tvrdi grad Klobuk, koji je bio predao na čuvanje nekoj vlasteli zvanoj Zorke,³⁹ i pored

³⁹ Iako je bio vazal župana Nikole Altomanovića i njegov najznačajniji velikaš, kefalija Konavala Obrad Zorka ga je izdao. „Neposredno po padu Nikole Altomanovića i Obrad Zorka je uklonjen sa ove funkcije jer se po osvajanju Konavala od Balšića na mestu konavoskog kefalije, prema sačuvanim izvorima od 1374, a moguće i ranije, javlja Radič Đurđević" (Marko Šuica).

mnogih dobročinstava koja je bio učinio toj vlasteli, nije bio primljen u utvrđenje. Pošto je video da je izdan, produži prema Trebinju i Konavlima, ali ni tamo nije bio rado primljen. Postavši svestan položaja u kojem se nalazio, zamisli se malo kuda bi se krenuo da potraži spasa. [...] Povrati natrag i uđe u svoj tvrđi grad Užice. Kad je o tome bio obavešten, knez Lazar smesta pohita tamo sa svojom vojskom i opsedne ga. Pošto je na razne načine jurišao na grad, a naročito vatrom, njegovi se braniooci, kad više nisu mogli odolevati, predadoše.

I tako pakosni Nikola bi zarobljen sa svom svojom imovinom. Kao zarobljenik bio je predan na čuvanje nekoj vlasteli, smrtnim svojim neprijateljima. Njihov poglavica je bio Stefan Musić,⁴⁰ koji mu je, po tajnom odobrenju kneza Lazara, dao iskopati oči. Tako slep, boravio je neko vreme u jednom manastiru; kasnije, idući od mesta do mesta, na kraju se povuče u Zetu kod Balšinih sinova da bi kod njih nekako životario."

I srpski letopisac je zabeležio da „rasipa sveti knez Lazar župana Nikolu i oslepi jega". Smatra se da je umro oko 1374. godine.

Nikolu Altomanovića neki od uglednih srpskih istoričara oslikavali su u dosta tamnim bojama. Za Konstantina Jirečeka on je „plitkog uma" i „siledžija uskog pogleda", a za Vladimira Ćorovića „surov i bezobrazan". Ilarion Ruvarac je bio nešto blaži: „Bejaše mlad-lud, ohol i ponosan mogućnik."

Po uklanjanju Nikole Altomanovića, najveća srpska oblast kojom je on upravljao podeljena je između Lazara Hrebeljanovića i bosanskog bana Tvrtka I Kotromanića, ali i Vuka Brankovića.

Od izuzetnog značaja za dalji politički život srpskog naroda bila je podela zemalja Nikole Altomanovića, tvrdi Mihailo Dinić. Veliki deo njegovih teritorija prisvojio je knez Lazar, koji se tako „uvrstio u red najmoćnijih oblasnih gospodara u 'zemlji srpskoj'" i čiji je položaj „naglo ojačao". Međutim, kako ukazuje Miloš Blagojević, sa podelom teritorija Nikole Altomanovića „razbijeno je staro političko jezgro srpske države na koje su se decenijama oslanjali svi vladari iz dinastije Nemanjića. Nasilnim putem naglo je presečen celokupan politički život u matičnim srpskim zemljama, koji je do tada vekovima tekao svojim uobičajenim tokom. Posledice razbijanja starog političkog jezgra bile su dalekosežne i

⁴⁰ Stefan Musić je bio sin čelnika Muse i Dragane, sestre Lazara Hrebeljanovića. Musa i Dragana su imali tri sina: Stefana, Lazara i Jovana.

od izuzetnog značaja za dalju sudbinu srpskog naroda."

Lazarevoj vlasti se suprotstavljao jedan broj srpskih velmoža čija imena istorija nije zabeležila, ali ih „blagoverni i samodržavni [...] knez Lazar" od početka, kako veli Konstantin Filozof, „pokori pod noge svoje".

Tvrtkova bosanska država je upravo nauštrb teritorija poraženog župana Nikole Altomanovića proširila svoje granice odvojivši znatan deo nemanjićke države od ostalih delova Srbije.⁴¹ Tvrtko je 1377. godine nakon zauzimanja Trebinja, Konavala i Dračevica zaokružio svoja osvajanja. Tada je pod njegovu vlast došao i manastir Mileševa.

Na Mitrovdan 26. oktobra 1377. godine „u Mileševu, nad grobom Sv. Save", bosanski vladar Tvrtko I Kotromanić proglašava se za *kralja Srba, Bosne, Pomorja i zapadnih strana*⁴² pozivajući se na veze Kotromanića i Nemanjića, na činjenicu da je Jelisaveta, kćerka srpskog kralja Dragutina (1276-1282), bila udata za Stjepana I Kotromanića (1242-1314).⁴³ Takođe važna je bila i činjenica da je on sada bio gospodar i jednog dela matičnih nemanjićkih zemalja.

Jer ga je, kako kaže, gospod udostojio prestola „praroditelja gospode srpske. Pošto su se ovi na nebesno carstvo preselili — vidim ja

⁴¹ Deo tih zemalja koji je pripao bosanskoj državi odnosno Tvrtku „prestao je da se računa u Srbiju koja se tek stvarala". Međutim, te zemlje nisu ni tada postale Bosna jer je ubrzo od njih formirana zasebna celina, oblast velmoža Kosača. Stefan Vukčić Kosača (oko 1404-1466) bio je osnivač vojvodstva Svetog Save, odnosno Hercegovine, sa titulom „hercega od Svetog Save".

⁴² Uzeo je i nemanjićki vladarski pridevak Stefan, koji su potom nosili svi vladari iz dinastije Kotromanić: Stefan Dabiša (1391-1398), Stefan Ostoja (1398-1404; 1409-1418), Stefan Tvrtko II (1404-1409; 1421-1443), Stefan Ostojić (1418-1421), Stefan Tomaš (1443-1461), Stefan Tomašević (1461-1463).

⁴³ Kralj Tvrtko I Kotromanić bio je sin Vladislava Kotromanića (1295-1354), bosanskog kneza i brata bana Stjepana II Kotromanića, čiji je bio i savladar, a od njegove smrti 28. septembra 1353. pa do kraja 1354. godine i vladar Bosne. Tvrtkov otac Vladislav je bio sin Stjepana I Kotromanića i Jelisavete Nemanjić (venčani 1284), kćerke srpskog kralja Dragutina i ugarske princeze Kataline. Vladislav je bio oženjen hrvatskom princezom Jelenom Šubić Bribirskom (1306-1378) — ne treba je mešati sa Jelenom Šubić Nemanjić koja je bila udata za njenog brata Mladena III Šubića Bribirskog — s kojom je imao dvoje poznate dece: Tvrtka I i Stjepana Vuka. Vladislav je imao i vanbračnog sina, budućeg kralja Stjepana Dabišu (1391-1395). Vladislav Kotromanić je 1353. godine abdicirao u korist svoga petnaestogodišnjeg sina Tvrtka.

zemlju praroditelja mojih posle njih ostavljenu i ne imajući svojega pastira. I odoh u Srpsku zemlju, želeći i hoteći ukrepiti presto roditelja mojih. I tamo otišavši venčan bih botom darovanim vencem na kraljevstvo praroditelja mojih, da budem u Hristu Isusu blagoverni i bogom postavljeni Stefan, kralj Srbima i Bosni i Pomorju i Zapadnim stranama. I potom počeh s bogom kraljevati i upravljati prestolom Srpske zemlje, želeći sve što je palo skupa podignuti i što je razoreno ukrepiti."

Tvrtko je imao razloga da se smatra srodnikom Nemanjića, ali je ta njegova veza „bila toliko tanka da bi pod normalnim uslovima teško mogao na njoj temeljiti neko pravo". Tvrtko nije novostečene oblasti naprosto priključio bosanskoj državi, kao što mu je to stric Stjepan II Kotromanić (1314-1353) učinio sa humskom zemljom i novu titulu samo proširio imenima novoosvojenih oblasti. Tvrtko je krenuo drugim, ambicioznijim putem — da se sa svim teritorijama koje je osvojio i ranije posedovao priključi srpskoj državi pretendujući da bude njen obnovitelj.

Vlast Tvrtka Kotromanića nad srpskim oblastima nije se razlikovala od vlasti kneza Lazara, Vuka Brankovića, Đurđa Balšića u Zeti ili Radića Brankovića u Braničevu, jer nije ni Tvrtko te zemlje dobio nasleđem već osvajanjem. Međutim, položaj bosanskog bana se „znatno razlikovao od pozicije srpskih oblasnih gospodara; on je bio vladar jedne države, pripadao je uglednoj vladalačkoj porodici i bio uz to daleki rođak Nemanjića. To mu je sve davalo mogućnosti da se umesto u ulozi osvajača srpskih državnih teritorija, kao što je to bio njegov stric i prethodnik, mogao pojaviti u ulozi obnovitelja srpske monarhije" (Sima Ćirković).

Ni ugarski dvor, ni Dubrovačka republika, ni venecijanski dužd nisu osporavali Tvrtkovu titulu *kralja Srba i Bosne*. Kad je reč o srpskim oblasnim gospodarima, najbitnije za Tvrtka je bilo to što su Lazar Hrebeljanović i Vuk Branković „prećutno priznali kraljevsku krunu" iako su Tvrtkovo krunisanje i pojava kraljevske titule kod bosanskog bana bili u koliziji sa pretenzijama srpskih velmoža.

Između Tvrtka i Lazara nema sukoba, kako veli Boris Nilević: „Tvrtko zna da je knez Lazar slabiji, a i da je njegovo pravo na krunu Nemanjića jače." Lazar nije hteo da rasipa snagu, nego je svim sredstvima pokušavao da ojača svoj položaj prijateljstvom i sporazumom sa svim susedima. „Bilo je stoga unapred prilično verovatno da Lazar neće ulaziti u spor ni sa Tvrtkom radi pretenzija ovog drugog da dobije srpsku krunu. Lazar bi ustao protiv njega, verovatno, samo kada bi ga Tvrtko neposredno ugrozio kao Nikola

Altomanović" (Vladimir Ćorović).

S druge strane i Lazar i Tvrtko Kotromanić, vazali ugarskog kralja Ludviga, imali su podudarne interese koji su im bili važniji. Oni su posle smrti ugarskog kralja Ludovika podržali sina Karla II Dračkog (1345-1386)⁴⁴ Ladislava Napuljskog (1377-1414)⁴⁵, suparnika Žigmunda Luksemburškog (1368-1437)⁴⁶.

Iako je pre toga od pokatoličenih Balšića osvojio trebinjsku oblast, Konavle i Dračevicu, rat Zete i Bosne je brzo započet. Dakle, Đurađ i njegov brat Balša II nisu mogli da priznaju Tvrtkovu novu titulu, odnosno suverenitet nad Zetom.⁴⁷

Međutim, Tvrtko Kotromanić nije imao podršku najvažnijeg činioca

⁴⁴ Karlo Drački, poznat i kao Karlo III Napuljski, Karlo II Mađarski, Karlo Kratki, bio je kralj Napulja (1382-1386), kralj Mađarske (1385-1386) i titularni kralj Jerusalima.

⁴⁵ Ladislav Napuljski bio je kralj Napulja u dva navrata, od 1386. do 1389. i od 1399. do 1414. godine. Poslednji je muški izdanak starije grane napuljskih Anžujaca.

⁴⁶ Žigmund Luksemburški, sin Karla IV Luksemburškog (1346-1378) i Elizabete Pomeranijske, bio je, da navedemo samo najvažnije titule, kralj Ugarske (1387-1437), car Svetog rimskog carstva (1433-1437), titulu kralja Češke nosio je od 1419, ali je kralj bio faktički od 1437. godine. Bio je oženjen Marijom Anžujskom, ćerkom ugarskog kralja Ludviga I Velikog (1342-1382).

⁴⁷ „To osporavanje sa državno-pravnog stanovišta moglo se izvesti samo putem proglašenja suverene samostalnosti Zete; ona je imala svoju dugu istorijsku tradiciju državne samostalnosti, bilo kao prvobitna kolevka srpske države — Dukljanska kraljevina, bilo kao više-manje samostalna teritorija pod vlašću raznih članova nemanjićke kuće. Balšići nisu imali formalnih prava da osporavaju dinastički legitimitet Tvrtku, kao praunuku kralja Dragugina po njegovoj kćerki Jelisaveti, koja se udala za bosanskog bana Stepana. Ako su Balšići zaista bili potomci francuskih vitezova Vaih, Vaisi, ipak je (po svedočanstvu Orbinija) njihovom rodonačelniku u Zeti, Baoši I, u doba cara Stefana pripadalo samo jedno selo. Brakovi dvojice njegovih starijih sinova sa kćerima Vukašina svedoče da je moć Balšića narasla baš u tom razdoblju kada je Vukašin osiguravao sebi zaleđe u Zeti, isto onako kao što mu je Uglješa osigurao jug. Tek kasnije drugi Baošin sin, Đurađ I, došao je u rodbinsku vezu s nemanjićkom dinastijom po svojoj drugoj ženi Teodori, kćeri sevastokratora Dejana i Dušanove sestre Theodore. Ipak, ova je veza obezbedila Đurđevom potomstvu legitimno mesto u dinastiji i davala je pravo Đurđu I — posle smrti starijeg brata Stracimira, najstarijeg predstavnika roda — da nasuprot pretenzijama bosanskog bana na suverenu vlast u Srbiji, istakne svoju vrhovnu vlast u iskonskoj srpskoj zemlji, Zeti" (Vladimir Mošin).

— srpske crkve, što je pogubno uticalo na njegove pozicije u Srbiji. Kako Tvrtkova politika nije bila vezana za tradicije Nemanjića, bosanski vladar za srpsku crkvu nije predstavljao značajan činilac, odnosno nije joj gotovo ništa značio.

Razlog leži u činjenici da „Tvrtkovom pravoslavlju Srpska crkva nije verovala i nije slučajnost da oba sačuvana primerka srpskog 'Sinodika pravoslavlja' sa prokletstvima protiv bosanskih jeretika potiču sa srpskog terena, baš iz doba kneza Lazara. Srpska crkva je bila u strahu i od nadiranja katolicizma — zetski su gospodari prišli Rimskoj crkvi 1368. godine, a malo docnije je u teškoj stisci između Bosanaca, Mletaka i Turaka Đurađ Stracimirović Balšić zaveštao svoju državu rimskom papi, računajući na njegovu pomoć" (Vladimir Mošin).

Podrška crkve knezu Lazaru

Sve u svemu, za srpsku crkvu „nije bilo dileme“ — stala je na stranu Lazara Hrebeljanovića, koji je podršku uživao kao *samodržac svih Srba*. Kako veli patrijarh Danilo III (Danilo Banjski ili Mlađi): „Neoskudivi bogatodavac, duge ruke svoje ispruživši, nigde manastir u Svetoj Gori Atoskoj koji beše u nužnim potrebama ne ostavi bez darova i izobilnog obasipanja.“ Nijedan srpski velmoža nije tada sa toliko pažnje i predusretljivosti vodio politiku prema crkvi. Lazaru je crkva bila najbolji saveznik u izgrađivanju pozicije za preuzimanje primata među srpskom vlastelom. Hramovi koje je izgrađivao i obnavljao su „služili religiji, ali i državi, vladaru“. Recimo, u to doba Vuk Branković nije osnovao niti jedan manastir.

„Poznata je Lazareva ktitorska delatnost. Gradio je manastire i crkve čitavog života (Lazarica u Kruševcu, Gornjak na Mlavi, Ravanica i drugi).

Njegovo doba ostavilo je za sobom desetine novih hramova. Neke je sam podigao, neki mu se pripisuju, za druge je opet pružio podršku (Drenča, Neupara, Nova Pavlica, na pr.). U Pomoravlju, u Šumadiji, istočnoj Srbiji, u Podunavlju pre Lazara takvih spomenika nije bilo, ili bar veoma malo. Zvuče istinito reči Danila III da Lazar manastirima 'ispuni gore i brda'. Najveću pažnju posvetio je svojoj zadužbini — Ravanici. Davno je uočeno da je to manastir koji je nadmašio sve svoje prethodnike po imanjima koje je dobio" (Jovanka Kalić).

Tokom perioda između Maričke i Kosovske bitke na srpskoj patrijaršijskoj stolici smenila su se trojica patrijarha: Sava IV (novembar 1354 — april 1375), Jefrem (1375 — oko 1379, prvi put) i Spiridon (oko 1379 — avgust 1389). O saradnji kneza Lazara sa prvom dvojicom patrijarha nema podataka, izuzev jedne hrisovulje iz 1380. godine, dok je sarađivanje sa patrijarhom Spiridonom bilo „trajno i veoma živo“. Patrijarh Spiridon će imati i prevažnu ulogu, posle Lazareve smrti, u donošenju odluke da se povedu pregovori sa sultanom Bajazitom, kao i

u odluci da princeza Olivera ode u padišahov harem.

U tom smislu je ilustrativano kazivanje o knezu Lazaru u *Pećkom letopisu* nastalom između 1402. i 1405. godine: „I ovaj što primi pređerečenu državu zemlje srbske bejaše muž blag, krotak, smeran preko mere, kao što i ovo svedoči o njegovoj skromnosti izvanrednoj. I sedeći na državnom prestolu ranijih careva, nimalo se ne potruđi da, uzvisivši se, postavi sebe carem, ili kraljem, ili despotom, nego življaše u smernosti svojoj blagorazumnoj sve do dana smrti svoje, noseći naziv koji ranije primio beše od Boga i od cara [Uroša]. Jer pređerečeni samodržac, to jest car Stefan [Uroš], odelivši još za života svoga jedan kraj carstva svoga, uruči mu ga da bude njim zadovoljan i da se knezom kraja toga naziva. A on, popevši se na čin samodržca carskoga, ne htede promeniti kneževski naziv. Ali noseći ovaj, ničim se ne pokaza manjim od svih prethodnih kraljeva i careva.”

Apologetski spisi su veličali Lazara kao velikog dobrotvora crkve:

*Raduj se, stube pravoslavlja nepokolebljivi,
raduj se, sazdatelju i ukrasitelju svetih crkava.
Mnoštvo hramova svetih obnovio jesi,
još veće mnoštvo iz temelja podigao jesi.*

U Lazarevo doba crkva postaje branilac svetosavskog kulta i baštine Nemanjića, a on je preko nje, posredno, nastojao da uspostavi vezu sa slavnom nemanjićkom prošlošću.

Lazar Hrebeljanović bio je srednjovekovni srpski vladar koji je svojoj zadužbini poklonio najveći broj poseda. Kako je utvrdio Vladimir Ćorović, knez Lazar je bio svetitelj kome je posvećeno najviše povelja, žitija i bogoslužbenih spisa i kako smatra Đorđe Sp. Radojčić, on je obeležen kao najvažniji kult u nas.

I knez Lazar je prisvojio vladarski pridevak Nemanjića *Stefan*, davši to ime najstarijem sinu, a Svetom Stefanu je i posvetio crkvu u Kruševcu. Međutim, Franjo Barišić tvrdnje da se Lazar samoimenovao imenom Stefan „po uzoru na Nemanjiće” smatra „neprihvatljivim i neodrživim”. Jer s obzirom na njegove osobine, nezamislivo je „da je on na svoju ruku i neovlašteno prihvatio ime Stefan” pošto Lazar svoju vlast smatra „carstvija sanom”, odnosno „vladarskim dostojanstvom i [...] da je tu vlast dobio od Boga. Ovim rečima, prevedu li se na jezik istorijske stvarnosti, Lazar saopštava da je nekim punovažnim crkvenim obredom posvećen, da je odgovarajućim ritualom postavljen za vladara, da je

potpuno zakonitim putem postao naslednik prestola carskog".⁴⁸

Razvoj titulature kneza Lazara za manje od deset godina bitno se izmenio.

U poveljama iz 1380-1382. godine Lazareve intitulacije su glasile: od „V Hrista Boga blagoverni samodržc vsem Srbijem, hristoljubivi knez Lazar", pa preko „Az blagoverni knez Lazar samodrž'c vsje Srbskije zemlje" i „V Hrista Boga blagoverni Stefan knez Lazar Srbijem i Podunaviju", do povelje Obradu Daragoslaljiću iz 1387-1388. u kojoj stoji: „Az v Hrista Boga blagoverni i samodržavni gospodin Srbijem i Pomorju, veliki knez Lazar". Pojam Pomorje se nalazi i u povelji Dubrovniku izdatoj 9. januara 1389. godine, u kojoj piše: „postavi me gospodina zemlji Srpskoj i Pomorju i stranam Podunavskim".

Ilarion Ruvarac je smatrao da je Lazar došao do neke vlasti u Pomorju udajom njegove kćerke Jelene za Đurđa Stracimirovića.⁴⁹ Vladimir Mošin pak podvlači da u ovim intitulacijama nije manje značajna titula velikog kneza koja se ovde javlja prvi put u srpskim poveljama.

Sa oblašću kneza Lazara formira se i oblast Vuka Brankovića, Lazarevog zeta, koji se oženio njegovom kćerkom Marom. Njegov drugi zet bio je Đurđe Stracimirović Balšić (1385-1403), gospodar Zete, za koga je pošla njegova kćerka Jelena,⁵⁰ „gospođa Lena". Čerka Dragana je bila udata za Aleksandra, sina bugarskog cara Šišmana, dok je četvrta

⁴⁸ Za razliku od Franje Barišića, Božidar Ferjančić smatra da „nemajući titulu kralja, Lazar nije imao ni formalno pravo na naziv Stefan, ali ga on uzima kao jedan od znakova oslanjanja na državno-pravne tradicije srušene države Nemanjića."

⁴⁹ Đurađ Stracimirović je samo godinu dana ranije, januara 1386. godine, pod Skadrom izdao Dubrovčanima povelju o trgovini sa intitulacijom: „Az v Hrista Boga blagoverni i samodržavni gospodin Gjurg [Đurađ] vsoj zetskoj i pomorskoj zemli".

Ilarion Ruvarac je smatrao da je te godine Đurđu Lazar bio potreban kao saveznik jer je bio ugrožen od arbanaških Dukađina. Lazar je po Ruvarcu sa njim sklopio neki sporazum dajući mu kćerku Jelenu za ženu, ali i pod uslovom da ga Đurađ prizna za starijeg odnosno za gospodara, ili da mu bar ustupi jedan deo Primorja. Jer pada u oči, kaže Franjo Barišić, da se posle 1386. godine u aktima ni Vuk Branković ni Đurđe II Stracimirović ne titulišu kao „samodrživi gospodin" već samo „gospodin".

⁵⁰ Posle smrti muža Đurđa (1403) preudala se 1411. godine za bosanskog vojvodu Sandelja Hranića. Pošto je po drugi put postala udovica, 1435. godine vratila se u Zetu. Umrta je 1443. godine.

Lazareva kćerka Teodora bila žena tadašnjeg bana Mačve Nikole II Gorjanskog.⁵¹

Knez Lazar je rođen oko 1329. godine u Prilepcu, u blizini Novog Brda, velikog srpskog srednjovekovnog rudarskog centra. Za njegovog oca (ne zna se ko mu je bila majka) Pribca se u *Pećkom letopisu*⁵² kaže da nije bio „niti sin, niti unuk pređerečenih careva, ali od praroditelja iz te zemlje srpske bi rođen i vaspitan, ne od prostih“. Rodoslov sa dosta hiperbolisanja potom govori o Lazarevim roditeljima za koje veli da bejahu „velmože i prvi u palati pređerečenih careva, i činom časni, i vladahu u domovima carskim. Po srodstvu bejahu neki bližnji samodršcima“, što ne odgovara istorijskoj istini jer je Pribčeva titula logoteta bila skromna, a uticaj na dvoru nevelik. *Povesno slovo o knezu Lazaru*⁵³ sa mnogo više objektivnosti pristupa kneževom poreklu. U njemu se kaže: „Ovaj sveti i uvek pominjani Lazar otačastvom i rođenjem i vaspitanjem od srpskoga kolena beše, roda slavnog i svetla i odlična, i od blagočesgovih roditelja.“

Pribac je najverovatnije pripadao onom delu nepoznatog sitnog plemstva koje je Dušan uzdigao kada je prevratom došao na srpski tron. Miodrag Purković kaže da „za Pribčevog oca nema snažnijih potvrda da se zvao Hrebeljan“.

Knez Lazar nije imao punih osamnaest godina kada se Dušan 1346. godine krunisao za cara, posle čega, kako se veruje, ubrzo stupa u

⁵¹ Smatra se da su se venčali između 1387. i 1389. godine. Nikola II Gorjanski je bio jedan od najodanijih vitezova kralja Žigmunda Luksemburškog (1387-1437), a kasnije i cara. Na ugarskom dvoru Nikola II Gorjanski je bio palatin od 1402. do 1433. godine, u doba kada Srbija despota Stefana održava intenzivne odnose sa Ugarskom. Presudno je uticao na sve najvažnije odluke ugarskog dvora. Teodora i Nikola Stariji imali su sina Nikolu III Gorjanskog. Otac Nikole II Gorjanskog, Nikola Gorjanski Stariji, poginuo je krajem jula 1386. godine braneći kraljicu Jelisavetu, udovicu ugarskog kralja Ludviga I, i njenu kćerku Mariju, naslednicu ugarskog prestola i ženu Žigmunda Luksemburškog.“

⁵² Pet poznatih prepisa kratkih životija ili povesti srpskih kraljeva i careva Koporinjski, Pečki, Studenički, Cetinjski i Vrhobreznički spadaju u starije letopise nastale u poslednjoj četvrtini 14. veka.

⁵³ Srpski patrijarh Danilo III (1390-1396) posvetio je knezu Lazaru četiri spisa: Pohvalno slovo, *Službu*, *Prološko životije* i *Povesno slovo*. Jovan Deretić smatra da je autor *Povesnog slova o knezu Lazaru* — nastalog u poslednjoj deceniji četrnaestog veka — nepoznat.

službu prvog srpskog cara kao stavilac,⁵⁴ titula koja je bila na poslednjem mestu među dvorskim titulama. U *Povesnom slovu o knezu Lazaru* ostalo je zapisano: „A kada je tako odrastao, dadoše ga u službu caru Stefanu, i zbog krotkosti, blage naravi i vrlina njegovih i hrabrosti bi od cara odlikovan”.

Ni pisac *Povesnog slova*, ma ko on bio, nije izbegao preuveličavanja: „A veliki knez Lazar iz detinjstva bejaše mnogo u svim blagim delima ukrašen i u svim vrlinama pokazivaše se plemenit, veleuman, krotak i muževan. Videvši ovo veliki car Stefan — da je mladić odličniji od svih u svim izvrsnim lepotama, beše začuđen i udivljen i mnogo mišljaše o tome šta će ovaj mladić postati, i predvide bogom danim razumom svojim.”

Pribčev sin se ubrzo oženio Milicom „od same krvi carske”. Njihova kćerka Mara udaće se kasnije za Vuka Brankovića. Na taj način su ne samo Lazarevići već i Brankovići u srodstvu sa Nemanjićima.

Patrijarh Danilo III svedoči: „Zatim carevom zapovešću sastavi ga sa sadružbenicom, carevom rođakom [...]. I ona beše roda svetlog i slavnog i naročitog i carskog korena, iz plemena svetog Simeona, prvog gospodara Srbalja [...] Kći slavnog i mudrog velikog kneza Vratka, imenom i delom Milica, ničim ne zaostajući za dobrom prirodom, supruga svoga i dobrim vrlinama ukrašena, slavna, mužeamna, milostiva, milosrdna, pomirljiva i svakim dobrim svojstvom ispunjena. Rodiše im se dva sina, slavni Stefan i Vuk, i pet kćeri.”

Konstantin Filozof pak iznosi čitavu genealogiju sa Nemanjićima: „A druga glava rodoslova: Vukan, drugi sin Svetog Simeona, a brat Svetog Save, veliki knez, rodi sina župana Dmitra, u svetom inočkom obrazu David. Ovaj David rodi Vratislava kneza. A Vratislav rodi kneza Vratka. A Vratko rodi kćer Milicu. A ova postade supruga velikoga

⁵⁴ Stavilac je bila srednjovekovna srpska dvorska titula. Dužnost nosioca ove titule bila je da po strogo utvrđenom ceremonijalu poslužuje cara pri svečanim gozbama, da podiže svetodmitarski dohodak (tribut koji su Dubrovčani plaćali srpskom vladaru na Dan Svetog Dimitrija da bi mogli slobodno da trguju u srpskim zemljama). Za Tvrtka I je to radio njegov stavilac Tvrtko Vladević. Stavilac je potpisivao i povelje. To su najčešće bile ličnosti koje su uživale veliko vladarevo poverenje i to što su bili u carevoj blizini često im je omogućavalo brže napredovanje. Ova titula se prvi put beleži na dvoru kralja Milutina, a dobio ju je Đuraš Vrančić, rodonačelnik Đuraševića. Dva najpoznatija srpska stavioca bili su Vojislav Vojinović (1350) i Lazar Hrebeljanović (1368), dva potonja najmoćnija oblasna gospodara.

kneza Lazara".

Ova rodoslovna linija Konstantina Filozofa dugo je bila jednodušno prihvatana. Međutim, akademik Sima Ćirković smatra da joj treba prići sa rezervom: „Potreba vladarskih porodica XV veka, Lazarevića i Brankovića, da se prikažu kao potomci, makar i daleki, Nemanjića, bila je isuviše velika, a oreol koji je donosila 'svetorodnost' isuviše primamljiv da bismo smeli genealošku vezu koju sugeriraju rodoslovi i pohvale primati kao zajamčenu činjenicu. Naprotiv, veza je toliko iskonstruisana, a postupak tako providan da sve to ne treba odvajati od takvih genealoških konstrukcija kao što je povezivanje Nemanje sa Konstantinom Velikim.”⁵⁵

Lazar u početku izbija na površinu preko ženske linije. Jer je, kako veli Đorđe Radojčić, za jačanje Lazarevih pozicija u raskomadanoj feudalnoj srpskoj državi bilo važno stalno ukazivati na taj genealoški podatak — da Milica vodi poreklo od Nemanje, pa bilo da je on tačan ili samo sa uspehom oglašen kao takav.

Posle smrti cara Dušana na srpski tron dolazi Dušanov sin Uroš, doskorašnji očev savladar.

„Kad je Uroš nasledio oca u carstvu, i sam se nazove carem, pri čemu nije naišao ni na kakav otpor kod knezova i drugih velmoža svoga kraljevstva. Bio je, naime, prekrasnog izgleda i od njegova vladanja

⁵⁵ „Sva je prilika da je prvi rodoslov Nemanjića sastavio učenik Konstantin Filozof, biograf despota Stefana Lazarevića [...] Po Konstantinovom rodoslovu potekli su Nemanjići od Konstantina Hlora [oca Konstantina Velikog] ovako: On je imao tri sina, Konstantina, Konstantija i Konstu, i kćer Konstantiju, koju je brat Konstantin udao za Likiniju Srbina (od Likinija Dračanina načinili su još raniji srpski prevodioci Zonare Srbina). Likinije je rodio s Konstantijom sina Belu-Uroša, ovaj je rodio Tihomilja, a Tihomilj Stefana Nemanju [...] U srpskoj i ruskoj istoriografiji postojala je od XIV i XV veka samo jedna misao o poreklu dinastije Nemanjića: da je ona potekla od Konstantina Hlora i Konstantina Velikog. Novu hipotezu o poreklu Nemanjića uveo je u nauku Mavro Orbin, koji je u svom znamenitom delu ispričao početke dinastije Nemanjića kao primer kako se od malih početaka može dospeti do velike slave. Po njemu potiču Nemanjići od popa Stefana iz Huma. Njegov sin Ljubomir bio je tako mudar i hrabar da ga je humski knez postavio u Trnovu, koje se po njemu prozvalo Ljubomir, za župana. On je imao sina Uroša, koji je bio zarobljen u borbi između zetskog kralja Đorđa i Dragihnje i odveden u Rašku, gde je ostao dogod nije kralj Đorđe osvojio tu zemlju. Uroš je imao sina Desu, a Desu izrodio Miroslava, Konstantina i Nemanju [...] Na taj način formirane su dve hipoteze o poreklu Nemanjića: jedna rusko-srpska, osnovana na Konstantinu Filozofu, i druga, zapadna, koja je počivala najviše na Orbiniju" (Nikola Radojčić).

nadahu se svakom dobru. I mada je imao jedva dvadeset godina, u početku je ipak pokazivao veliku razboritost i pamet u svim svojim delima, ali tokom vremena pokaza da ne vredi mnogo. Upravo zbog svoje ograničenosti izgubio je carstvo"⁵⁶ (Mavro Orbin).

Na dvoru cara Uroša stavilac Lazar ostaje sve do 1363. ili do 1365. godine kada je za kralja i Uroševog savladara krunisan Vukašin Mrnjavčević.

Sve do početka sedme decenije četrnaestog veka o Lazaru nema pomena.

Važnost njegovog tadašnjeg položaja najbolje su procenili pragmatični Dubrovčani, koji su uvek plaćali i podmićivali određene ličnosti, ali samo onoliko koliko neko vredi odnosno koliki je njegov uticaj koji im može koristiti.

Prilikom sklapanja mira u Onogoštu između Srpske carevine i Dubrovačke republike, iako nije direktno učestvovao u pregovorima, Lazara su Dubrovčani nagradili sa tri svitka tkanine, dok je Uroševe pregovarače logoteta Dejana i kesara Grgura Golubića Veće umoljenih darovalo sa po 100 dukata.

Dugo je Lazar Hrebeljanović nosio najnižu dvorsku titulu koju mu je još Dušan dodelio, a prvi put se javlja sa titulom kneza pre Maričke bitke, aprila meseca, kada napušta Urošev dvor i kada počinje njegov uspon među srpskim velmožama.

Za učvršćenje svojih pozicija Lazar Hrebeljanović, Nikola Altomanović kao i Balšići iskoristili su srpski poraz na Marici i pogibiju braće Mrnjavčevića.

Lazar je, dakle, tek posle bitke na Marici znatno proširio svoje teritorije na račun nemoćnih Vukašinovih sinova. Mavro Orbin piše da je sinovima kralja Vukašina „knez Lazar uzeo Prištinu i Novo Brdo, kao i mnoga druga obližnja mesta. Nikola Altomanović, sa druge strane, zauzeo je čitavu oblast koja se graničila s njegovim zemljama. Balšini pak sinovi, mada su im bili rođaci, oteše im iz ruku Prizren i mnoge druge susedne krajeve. Ni Turci nisu propustili priliku da zagospodare velikim delom zemlje koju su držali u Romaniji. Zbog toga gore rečena braća, da bi zadržala bar nešto, pristadoše da plaćaju danak Turcima, pa su im služili i u ratovima." Lazar će nakon sloma velikog župana Nikole

⁵⁶ Početak izlaganja Mavra Orbina o „Urošu izgleda da se oslanja na srpske letopise, gde takođe nalazimo komplimente Urošu i podatak da je Uroš pri stupanju na presto imao 19 godina" (Sima Ćirković).

Altomanovića i njegove zemlje prisvojiti.

Iako je imao podršku crkve, ostali srpski oblasni gospodari nisu Lazara priznavali za suverena. „Njegova oblast jedva da je obuhvatala i polovinu onoga što su Nemanjići imali pre Stefana Dušana. Lazar nije bio vrhovni gospodin srpskih kneževa" (Konstantin Jiriček).

Prilikom sazivanja sabora za izbor novog patrijarha, početkom oktobra 1375. godine, kao sazivači sabora javljaju se Lazar Hrebeljanović i Đurađ I Balšić, u čijoj se oblasti nalazila Pečka patrijaršija, „koji načelstovahu tada" srpskom zemljom, znači istupaju kao jednakopravni gospodar. Iz toga se može zaključiti, kako navodi Vladimir Mošin, da je postojala diarhija (dvovlašće), kao izvestan oblik vrhovne vlasti kod Srba u to doba. Knez Lazar je, kako kaže Dimitrije Bogdanović, „samo donekle i stvarno vrhovni gospodar".

Srbija je imala zakonitog vladara, a to je bio Vukašinov sin, sin zakonitog srpskog kralja i savladara caru Urošu, kralj Marko, Marko Kraljević, koji je pre Maričke bitke proglašen za mladog kralja, a posle smrti kralja Vukašina i krunisao se za kralja. On je, dakle, posle smrti cara Uroša početkom decembra 1371. godine ostao jedini zakoniti srpski vladar. Međutim, to niko nije poštovao — kruna koju je nosio neko ko nije pripadao svetorodnoj lozi Nemanjića nije značila ništa u očima zavađene srpske vlastele.

Marko i njegova braća su bili turski vazali, dakle u istom statusu kao i Lazar koji je bio ugarski vazal, „sa određenim, izgleda ne malim obavezama".

Posle katastrofe braće Mrnjavčevića na Marici, kada se na prostoru severnih oblasti srpske države okupljaju srpske snage za borbu protiv Osmanlija, Lazar Hrebeljanović je u šestoj deceniji života.

Lazareva zemlja, kako su je Turci kasnije nazivali, bila je teritorija kroz koju su proticale *tri Morave* — tako je Moravska Srbija stupila na istorijsku pozornicu.

Svakako nije nevažno napomenuti da tada još *Lazareve zemlje* nisu bile na pravcu sistematskog osvajanja Osmanlija, te je i njegova politika prema Turcima i njihovim osvajanjima na jugu bila defanzivna.

Knez Lazar i pomirenje dveju crkava

Izmirenje dveju crkava koje je inicirao i sproveo despot Uglješa Mrnjavčević važno je samo za Sersku oblast, mada bi „u načelu moglo da se protegne i na ostale srpske zemlje, pa i na zemlje kojima je gospodario knez Lazar". Ali to je bilo neizvodljivo i zbog patrijarha Save IV (1354-1375), koji je stolovao u Peći i koji nije pristajao na izmirenje sa Carigradom.

Međutim, svetogorska srpska zajednica je bila za ponovno uspostavljanje crkvenog jedinstva. Svetogorski starci koje je predvodio mudri i obrazovani Isaija (prevodilac Dionisija Areopagita⁵⁷) odlaze knezu Lazaru.

Konstantin Filozof ukazuje „na Lazara kao pravog inicijatora izmirenja", koji svetogorsku delegaciju šalje u Carigrad, gde postiže uspeh: „Neka odsada ne bude više razlike (među) crkvama, a tako je bilo pre; mislim od dana cara Stefana, zvanoga Dušan, srpska crkva otcepi se od saborne crkve i [stade] tonuti u zlo [...]. Drugo, ismailćanski rod, koji se na nas izlivaše kao neki skakavci — jedne su odvodili, druge zarobljavali, jedne plenili, druge klali, kao oganj lomeći i sve satirući gde god se nalažahu i uvek se nametahu — išli su da ono što je ostalo pojedu i nemilostivo pogube. [...] Prva briga njemu [Lazaru] beše [...] crkveni mir i ustrojstvo, jer vide njezino [crkveno] rascepljenje i da je [to] nezgodna stvar. Kao veliki mudrac, uzima slavu u samim stvarima; i gde je potreban nesavladiv podvig, sam uzima stvar u ruke; i gde je potrebno domišljati se, nije prenebregao nijednu stvar; i odmah ustroji

⁵⁷ Dionisije Areopagit, autor više teoloških spisa, po svedočenju Dionisija Korinskog bio je prvi episkop Atine koga je u hrišćanstvo obratio apostol Pavle. „Može se reći, da nijedan bogoslov posle tri velika Kapadokijca [Vasilije Veliki, Grigorije Niski i Grigorije Nazijanski] nije pokazao tako moćan uticaj na hrišćansko bogoslovlje, posebno na mističko bogoslovlje, kao Sveti Dionisije Areopagit" (Arhimandrit Rafail Karelin).

da budu drugarice jedna drugoj obe sestre (crkve), koje su već mnogo vremena plakale razdvojena jedna od druge. Ima li što veće kod vladara na zemlji ili šta je Bogu ugodnije?"

Kontakt kneza Lazara sa Svetom Gorom kada isihazam pobeđuje i postaje važan činilac u daljem životu ove monaške zajednice, kada se u Vizantiji razvija i širi mistična literatura, ukazuje da je knezu Lazaru, kako dodaje Dimitrije Bogdanović, „izgleda bilo jasno da izmirenje sa Carigradom može biti samo po cenu jedne sveobuhvatnije promene u kulturi Srbije, a ne samo u njenoj političkoj orijentaciji. On je time omogućio da se izraze i potvrde oni procesi koji su se u Srbiji već uveliko zbivali na duhovno-kulturnom planu, i koji se mogu pratiti u književnosti i likovnim umetnostima."

Proglašenje izmirenja objavljeno je u Prizrenu 1375. godine, u vreme smrti srpskog patrijarha Save, protivnika izmirenja.

Za razliku od despota Uglješe, Lazar je to učinio iz drugih pobuda. „Upravo zbog potrebe da ozakoni svoj vladarski [...] položaj [...] samodrška svih Srba, knez Lazar je pokrenuo pitanje izmirenja sa Carigradom [...] Raskol se nalazio na putu njegova uzdizanja kao vrhovnog vladara svih srpskih zemalja. [...] U priznanju legitimnog položaja srpske autokefalne patrijaršije ležala je i budućnost njegove zakonite vlasti" (Dimitrije Bogdanović).

Lazar se u poveljama potpisivao crvenim mastilom, kao zakoniti naslednik na prestolu Nemanjića.⁵⁸ Srpska crkva, naročito patrijarsi Jefrem i Spiridon, prihvata Lazara kao avtokratora i nosioca državno-pravnog kontinuiteta srpske vrhovne vlasti, nasleđene od loze Nemanjića. Dakle, kako zaključuje Dimitrije Bogdanović, za autokefalnu srpsku patrijaršiju posle 1375. godine „Lazar je legitimni vladar srpskih zemalja, nosilac srpskog suvereniteta".

U jednom kratkom životopisu patrijarha Jefrema koji belodano ukazuje na moralno rasulo u tadašnjoj državi i crkvi, sastavljač veli da je bilo teško naći dostojnu zamenu patrijarhu Savi IV, tvrdeći da su mnogi kandidati za patrijarha srpskog bili pokretani srebrojubljem i slavoljubljem, da su bili naviknuti da kupuju položaje i da „razbojnički i

⁵⁸ Titulisan kao car knez, Lazar se prvi put pominje u Hronikama grofa Đorđa Brankovića (1461-1516). Ilarion Ruvarac je stoga kazao: „Kad dakle knez Lazar ne zna i ne kaže da je on bio car, i kad isto tako i njegovi prisni ne znaju niti kažu da je on bio car, i kad u Rodoslovu Danilovu ne piše da se on venčao za cara, otkud onda grof Branković da zna da se knez Lazar krunisao za cara."

sa napadajem ugrabe sebi presto". Bilo je veliko pitanje, dakle, koga izabrati za Savinog nasljednika na saboru u Peći koji su, kako je rečeno, organizovali zajednički knez Lazar i Đurađ Balšić. U ovom životopisu se kaže da su se svi molili da Bog pomogne i ne dopusti da na najuglednije mesto u srpskoj crkvi bude izabran neko od onih „koji se beslovesno i bestidno na to drsko usuđuju" i da im je Bog uslišio molbu ukazavši im „odličnoga i nezlobivoga muža, tiha [...] časnoga i prepodobnoga starca Jefrema".

Izborom starca Jefrema za novog patrijarha „odmah se utiša bura" i obnavljaju se veze sa Carigradom, i od tada dve crkve žive „u ljubavi i izmirenju i u jedinstvu".

Duhovni život u carstvu na Bosforu, iako se carstvo približavalo samrtnom ropcu, dostiže vrhunac. Upravo taj period u istoriji Vizantijske imperije karakteriše pokret monaha isihasta koji su imali uticaj na sve balkanske zemlje toga doba. Isihazam je, rečju, imao panortodokсни karakter.

Bugarska je bila prva zemlja Balkana u kojoj su isihasti stekli veliki uticaj i ugled, pogotovo kada je na vizantijsko-bugarskoj granici 1331. godine počeo da živi slavni Grigorije Sinait,⁵⁹ osnivač isihastičkog pokreta.

Za vreme vladavine kneza Lazara i njegovog sina despota Stefana Lazarevića, veliki broj isihasta je pronašao utočište pod njihovom vlašću — kada isihazam dostiže puni zamah u Srbiji. U planinskim predelima severoistočnog regiona Balkana, u kanjonu reke Crnice, kao i severnije, u klisuri reke Mlave, bile su osnovane mnoge isposnice i manastiri sledbenika Grigorija Sinajskog, pristiglih iz Bugarske i nazvanih sinaiti, iako nikada nisu bili na Sinaju.⁶⁰

⁵⁹ „Prozvat Sinaitom zbog toga što se zamonašio na gori Sinaju. [...] Grigorije rasprostire svoje učenje o umnoj molitvi po svima kelijama i manastirima Sv. Gore. Njegov znamenit učenik beše Kalist patrijarh Carigradski, koji i napisa žitije Sv. Grigorija. Po tom pređe Grigorije u Makedoniju i u druge krajeve Balkana i osnova obitelji, u kojima se monasi vežbahu u molitvi umom. Tako pomože on mnogima, da se udube i spasu. Njegovi spisi o umnoj molitvi i podvižništvu nalaze se u 'Dobrotoljubiju'. Između ostaloga napisao je i pripjeve Svetoj Trojici 'Dostoino jest', što se peva na voskresnoj polunočnici. Spada među najznamenitije podvižnike i duhovne učitelje na Balkanu" (Pravoslavni kalendar).

⁶⁰ Nedavno započeta terenska istraživanja u tim predelima pokazala su veliki broj arheoloških lokaliteta, isposnica i manjih manastira, koje tek treba ispitati. Iako su istraživanja na samom početku, moguće je na osnovu prvih rezultata napraviti preliminarna razmatranja u vezi sa monaškom organizacijom i planiranjem

Bugarski monasi Romil i njegov učenik Grigorije, iz kruga Grigorija Sinaita, došli su u Srbiju, u Ravanicu, posle 1375. godine.

Romil je svojevremeno boravio u tada veoma poznatoj monaškoj koloniji Parorija, koju je osnovao Grigorije Sinait i koja je bila centar isihastičkog pokreta. Prema ruskom istraživaču Polihromu Sirku, Parorija se nalazila u donjoj Bugarskoj, na prostorima Trakije. U Srbiji se sa svojim inocima nastanio kod manastira Ravanica, gde je potom stvorena jaka isihastička kolonija.

Posle Romila Ravaničkog najistaknutiji monah isihast bio je Grigorije, prvi iguman manastira Gornjak, poznat i kao Grigorije Sinait Mlađi, Grigorije Ćutljivi, Grigorije Krasnopisac i Grigorije Gornjački.

Knez Lazar im je dodelio manastir Gornjak. U povelji kneza Lazara iz 1378. ili 1379. godine, sačuvanoj u prepisu, ostalo je zapisano: „Sazdav crkov v mjesto rekoem ždrelje Braničevsko i priložih dvadeset okolnih sela” — crkva je danas manastir Gornjak,⁶¹ a „ždrelje Braničevsko” Gornjačka klisura. Đorđe Sp. Radojičić je smatrao da je knez Lazar posle pobeđe nad oblasnim gospodarem Radičem Brankovićem Rastislavićem, sinom Branka Rastislavića, svoju pobeđu „potvrdio podizanjem Gornjaka”.

Lazar je manastir bogato darivao posedima, i kako kaže Antonios-Emil Tahijaos, „činjenica je da je ideologija isihasta obrazovala čvrstu

zajednice. Većina lokaliteta je organizovana na uzanim platoima usečenim u strme padine, a većina manastira i isposnica ima malu trikonhalnu crkvu sa narteksom. Crkva je obično kao dodatak imala nekoliko sekularnih zgrada, ali i nekoliko pećinskih kelija u okolini. U regionu Crnice su za sada otkrivena samo tri manastira sa tradicionalnom kinovijskom dispozicijom — Svete Bogorodice u Lešju, na izlazu iz kanjona, Svetog Nikole kod sela Zabrege, usred kanjona, i Sisojevac na ulasku u kanjon. Manastir Lešje je po svojoj poziciji i značaju u regionu verovatno bio administrativni centar, dok je Sveti Nikola bio produktivan centar za proizvodnju keramike. Obe celine su planirane kao lavre, čiji je centar bio kinovijski manastir, a individualne kelije su bile organizovane u neposrednoj blizini. Slična situacija je bila i severnije, u klisuri reke Mlave. Administrativni centar je bila lavra u manastiru Ždrelo (Gornjak), a produktivni centar za keramiku bila je isposnica sa crkvom posvećenom Blagoveštenju, smeštena u dramatičnom ambijentu. Takav model lavre predstavlja završnicu razvoja u pogledu arhitektonskog planiranja, kao i administrativne organizacije. Istovremeno, to su bila i poslednja isihastička prebivališta pre konačnog turskog osvajanja Balkana sredinom 15. veka” (Svetlana Popović).

⁶¹ Tek u doba Murata III (1574-1595) ovaj manastir je prvi put upisan kao Gornjak, kaže Olga Zirojević.

osnovu za sporazume između kneza Lazara i patrijarha Filoteja", kao i da je dostojna pažnje i „činjenica da su pregovore za ukidanje rascepa vodili gotovo jedino isihasti, koje predvodio Isaija".

Takođe, monasi isihasti donose „filozofiju duhovnog života koja će vanredno osnažiti pravoslavnu samosvest srpskog naroda, svest o pripadništvu jednoj drevnoj civilizaciji, čije vrednosti odolevaju iskušenjima vremena" (Dimitrije Bogdanović).

www.BalkanDownload.org

Bitka na Kosovu

O boju na Kosovu, tom „polju crnih ptica“, nema dovoljno savremenih i pouzdanih izvora, smatraju istoričari. Stara srpska historiografija je Kosovsku bitku vezala za propast⁶² države srpske, iako je ona kasnije pod despotom Stefanom Lazarevićem „doživela polet i bila čvršća i značajnija politička tvorevina od one u vreme feudalnog rasula posle Dušanove smrti“ (Ivan Božić).

Iako su Turci izrasli u ozbiljan evropski faktor, skoro dve decenije od Maričke bitke knez Lazar i raška vlastela nisu očekivali nešto što će posle biti prepoznato kao kosovska tragedija.

Srpske velmože kneza Lazara, vojvode Crep i Vitomir, krajem decembra 1381. godine porazili su osmanske trupe u bici na Dubravnici kod Paraćina. Bio je to prvi značajniji sukob između Srba i Osmanlija nakon maričke pogibelji, ali i prvi ozbiljan napad na državu kneza Lazara.

Posle smrti ugarskog kralja Ludovika I (1382), dolazi do unutrašnjih sukoba u Ugarskoj i 1387. godine novi ugarski vladar postaje Žigmund Luksemburški. Međutim, teritorije na jugu Ugarske zaposeli su njegovi protivnici koji su na ugarski tron želeli da dovedu Ladislava Napuljskog. Knez Lazar i Tvrtko I bore se protiv kralja Žigmunda. „Tako da je Turcima bio otvoren put prema obalama donjeg Dunava, ali su oni svoje napade u ovo vreme usmeravali u središnje i južne delove Balkanskog poluostrva“ (Rade Mihaljčić).

Zbog čega Lazar učestvuje u mađarskim dinastičkim sukobima na severu kada je mu pretila ozbiljna opasnost od Turaka na jugu? Po mišljenju Ivana Božića, ne samo balkanski već i evropski vladari nisu u

⁶² Nikola Radojčić u svojoj pristupnoj besedi Srpskoj kraljevskoj akademiji podnesenoj 7. marta 1938. godine, bio je, čini se, najprecizniji: „Dva velika srpska poraza, na Marici i na Kosovu, presekla su mogućnost srpskog državnog razvitka i s time su osudili na propadanje i sve važne državne ustanove.“

turskim napadima videli sveopštu opasnost, već su ih uklapali u svoje neposredne sukobe.

Mavro Orbin čak veli da su Lazar i zet mu Vuk Branković 1385. godine sklopili sporazum sa Muratom — koji nije uspeo da osvoji Prištinu — na osnovu koga sultanu „daju izvestan danak, a u slučaju potrebe i hiljadu oružanih ljudi. I tako su posle uvek živeli u miru i bez ikakvog uznemiravanja na svojim područjima.”⁶³

Do novog sukoba Lazara sa Turcima došlo je u bici kod Pločnika u blizini Prokuplja, 1386. godine, kada su Lazareve trupe porazile vojsku prvog turskog sultana Murata i kada, kako kaže srpski letopisac, „pobeže car Murat ot kneza Lazara ot Pločnika is Toplice”.

Dve godine kasnije, Osmanlije će doživeti još jedan poraz. Vlatko Vuković i Radič Stanković će kod Bileće⁶⁴ 27. avgusta 1388. godine potući turske ordije predvođene Lala Šahinom. O ovoj pobedi preživelo je svedočanstvo, uklesani natpis na grobu Vlatka Vukovića u Boljunima: „A se leži dobri junak i čoeck Vlatko Vuković piše semorad”.⁶⁵

Za manje od godinu dana doći će do sudbonosne bitke po srpski narod — Kosovske bitke. Murat se za novi obračun sa Srbima pripremao sada mnogo ozbiljnije, kao i Srbi. Dubrovačko Veliko veće je, recimo, odlučilo 9. februara 1389. godine da se sestriću kneza Lazara Stefanu Musiću da vojna oprema.

Obe strane su se pripremale za neizbežan sukob. Srpska narodna pesma *Kneževa kletva* peva da krivicu za rat snosi sultan Murat:

*Car Murate u Kosovo pade,
kako pade, sitnu knjigu piše,*

⁶³ Komentarišući ove navode, Sima Ćirković kaže da je Orbin ovaj podatak našao u drugom Leunklavijevom delu *Historiae muslimanae Turcorum*, Francofurti 1591, u latinskom prevodu turskog hroničara Nešrija.

⁶⁴ Đurađ II Stracimirović Balšić, Lazarev zet, s obzirom na to da je bio u sukobu s Tvrtkom, doveo je u Bosnu ove turske trupe koje su kod Bileće poražene.

⁶⁵ Svi su natpisi s nekropole u Boljunima vrlo kratki i sadrže uglavnom osnovne podatke: ime i prezime pokojnika, zatim onog ko podiže spomenik i ime ko je isklesao natpis, u ovom slučaju Semorad. „Kovač Grubač je jedan od najpoznatijih majstora koji je svoje radove potpisivao. Delovao je sredinom XV vijeka, u okolini Vidoške. Radovi njegove škole zapaženi su u Boljunima, Opličićima i drugim nekropolama toga kraja. [...] Nekako u isto vreme i u istom kraju delovao je i Semorad, koji se potpisivao kao dijak a ne kovač” (Mak Dizdar).

*Te je šalje ka Kruševcu gradu,
Na koljeno srpskom knez-Lazaru:
„Oj Lazare, od Srbije glavo!
Nit' je bilo, niti može biti:
Jedna zemlja a dva gospodara,
Jedna raja, dva harača daje
Carovati oba ne možemo,
Već mi poš' lji ključe i harače,
Zlatne ključe od svijeh gradova
I harače od sedam godina;
Ako li mi to poslati nećeš,
A ti hajde u polje Kosovo,
Da sabljama zemlju dijelimo*

Olga Zirojević je utvrdila da i turski autori, sve do petnaestog veka, pišu da je bitku inicirao sultan. Međutim, kasniji turski hroničari krivicu za sukob pripisuju knezu Lazaru.

Dobar primer je zapažanje jedrenskog istoričara iz petnaestog veka Urudža, koji kratko beleži: „Lazoglu posla sultanu Muratu poslanika i reče [poslaniku]: Tvrd sam odlučio da se susretnem s njim licem u lice i da se ogledam s njim u boju. Neka dođe rekao [Lazoglu]."

Bilo kako bilo, u pesmi *Zidanje Ravanice* guslar peva:

*Nastalo je pošljednje vrijeme,
Hoće Turci carstvo preuzeti,
Hoće Turci brzo carevati.*

Patrijarh Danilo III, nazivajući sultana Murata „svirepim lavom", kaže za njega da je zapao u beščašće i oholost, da je dopao u bolest „uobraženosti umišljajući da je Aleksandar Makedonski te kao i on nekada sve istočne i persijske i indijske zemlje da osvoji i pokori" i da sakupivši „bezbrojno i neizrecivo mnoštvo i narode mnoge [...] približi se srpskim zemljama".

Pred dolazak Turaka Lazar, kako veli patrijarh Danilo, „najpre Boga iz dubine srca na pomoć sebi prizva":

*„Bože", rene, „zakonoprestupnici ustadoše na me,
i okupljanjem krepkim zaiskaše dušu moju,
i mržnjom nepravednom omrznuše nas,
i mačeve izvukoše i napregoše lukove svoje,*

*ustreliti i zaklati i umrtviti nas,
a ti, Gospode, ne ostavi nas nego nam pomози!
I da uđe mač njihov u srca njihova,
I lukovi njihovi da se polome,
Da razumeju da si ti Bog,
jedini tvorac preslavnih čuda."*

Potom se knez Lazar obratio velmožama i vojvodama svojim:

*„Vi, o družici i braćo, velmože i blagorodni,
vojnici, vojvode, veliki, a i mali,
[...]
Bolja nam je smrt u podvigu,
negoli život sa stidom,
bolje nam je u boju mačem okončanje podneti,
negoli pleća neprijateljima našim pokazati.
Mnogo poživismo u svetu,
Postarajmo se onda da uskoro
podvig stradalnički podnesemo.
Da bismo poživeli večno na nebesima,
nazovimo se vojnicima Hristovima,
kao stradalnici za pobožnost,
eda bismo se upisali u knjige životne.
Ne poštedimo naša tela u borenju,
da od podvigopoložnika svetle vence primimo.
Boli rađaju slavu,
a trudovi posreduju ka smiraju."66*

Velmože i vojvode slavne, mužestveni i blagorodni koje dade i
podiže srpska zemlja, svom gospodaru odgovoriše:

„Mi, gospodaru naš,

⁶⁶ Odavno je uočeno da Lazarev govor velmožama i vojnicima pred bitku na Kosovu ima dosta sličnosti sa govorima nekih stranih i naših vladara. U Romanu o Aleksandru Velikom nalazi se gotovo identična misao: „Bolje nam je u boju umreti nego pred Persijancima bežati [...] Svakome je pametnom čoveku lepša poštena smrt nego sramotan život." Zetski knez Vladimir u Letopisu popa Dukljanina pred borbu sa makedonskim carem Samuilom drži govor vlasteli i vojnicima i kaže: „Bolje, braćo, da ja dam dušu svoju za vas sve i dragovoljno predam telo da ga kolju i ubiju nego da vi stradate od gladi i mača."

*otkako zajedničkom prirodom
od oca i majke rođeni bejasmo,
Boga i tebe poznasmo.*

[...]

*Umririmo da svagda živi budemo,
prinesimo Bogu sebe, živu žrtvu,
ne kao pre kratkotrajnim
i varljivim gošćenjem za nasladu našu,
nego u podvigu krvi svoje.*

[...]

*I jedan grob da nam bude,
ijedno polje tela naša sa kostima da primi,
eda bi nas edemska svetla naselja primila."*

Turska ordija je počela da pristiže na Kosovo početkom juna.

Srpskim trupama kneza Lazara, Vuka Brankovića i kralja Tvrtka I suprotstavila se turska sila sastavljena od najboljih vojnika, koju je predvodio sultan Murat sa sinovima Jakubom i Bajazitom i iskusnim vojskovođom Evrenos-begom.

Smatra se da je Muratova ordija brojala oko 30.000 ratnika, na šta upućuje analiza turskih vojnih kapaciteta iz petnaestog veka, kao i analiza ekonomskih i drugih potencijala osmanlijske države — dok su snage kneza Lazara bile daleko manjeg broja i nisu premašivale 15.000-20.000 vojnika.

Mihailo Dinić je 1940. godine zaključio da „svi do sada poznati izvori iz same godine boja na Kosovu [...] ili sasvim otvoreno slave hrišćanski trijumf ili su praktično neodređeni: o turskoj pobedi ne govori ni jedan". To je potvrdio i Sima Ćirković 1989. na šestotu godišnjicu Kosovske bitke rekavši: „Izvori koji su nastali 1389. godine [...] uopšte ne spominju tursku pobedu. Ili govore o turskom porazu ili 'puštaju' da bitka ostane 'nerešena'."

Iz prvog sačuvanog izvora od 27. jula 1389. godine ruskog đakona Ignjatija nema pomena o turskoj pobedi, ali se može uočiti da je u Osmanskom carstvu vladala nesigurnost: „U nedelju [...] prispesmo u grad Astraviju. Mitropolit se zadržao tu da bi saznao vest o Muratu. Murat je bio otišao u rat protiv Lazara, srpskog kneza; a kružio je glas da su obojica, Murat i Lazar, bili ubijeni u jednoj bici. Zastrašen ovim nemirima, pošto smo se nalazili u državi Turskoj, mitropolit otpusti monaha Mihaila; episkop Mihail otpusti mene, Ignjatija i Sergeja Azakova."

Tvrtko I „kralj Srba i Bosne" piše trogirskoj opštini 1. avgusta 1389. godine: „Plemenitim i poštovanim muževima gospodi: načelniku, sudijama, veću grada Trogira, predragim prijateljima, gospodin Stefan Tvrtko, milošću božjom Raške, Bosne i primorja itd. kralj.

[...]

Onaj nadmeni sin Sotonin i služitelj, neprijatelj Hristovog imena i celog ljudskog roda, a ponajviše hrišćanskog naroda i prave vere, neverni, naime, Amurat, koji je sebi već potčinio mnoge narode, i svakodnevno poput guje ili zmije uzdignute šije iz usta i nosa naprezao se da koliko može izbaciti otrova, gojio se i nameravao da uznemirava, napada, tlači i uništava sve hrišćane i poštovaoce rečene vere, već je dospeo da naše zemlje stvarno uznemirava, smatrajući i naumivši da posle napadne i vaše; došao je sa dva sina i sa sledbenicima turskim.

Ali, zametnuvši sa njim bitku [...] pošto nam je božanska desnica pomogla i bila nam naklonjena, zadobivši s trijumfom bojno polje porazili smo, pobedili i na zemlju bacili, pobili, da ih je malo živih preostalo. Bogu hvala, uz pogibiju naših, ali ne mnogih. Što ovim pismom vama, kao nama blagonaklonim i prijateljima, na osnovu prijateljskog poverenja, po našem čoveku, posebnom glasniku, naime donosiocu pisma, javljamo na veselje i radost i nudimo se da sa voljom i radošću učinimo sve što bi vama bilo milo.

Dato u našem dvoru Sutjesci prvog dana meseca avgusta godine — MCCCLXXXIX."

I Firentinci, u odgovoru na slično Tvrtkovo pismo, čestitaju bosanskom vladaru „preslavnu pobedu" s kojom su se upoznali „iz pisma vašeg veličanstva" a koju je „neiskazana milost svemogućeg i večnog božanstva, gledajući s visine stado svoje, darovala vašoj svetlosti. [...] Srećno [je] kraljevstvo Bosne koga je zadesilo da bije tako slavnu bitku i zadobije toliku pobedu desnicom Hristovom. Srećan je onaj dan i slavna i poštovana uspomena blaženog Vida presvetoga mučenika na koji je dato da se nadvlada onaj surovi neprijatelj."

Savremenik Kosovske bitke, vizantijski pisac Dimitrije Kidon, više nego pesimistički, gotovo proročki piše vasillevsu Manojlu II Paleologu: „Onaj prokletnik [sultan Murat] veoma osion prema Bogu i njegovoj baštini, a istovremeno i veoma drzak prema svima, sada nestade i pogibe od onih o kojima je mislio da ni vest o sili koja se protiv njih pripremaše neće izdržati, već da će na sam glas u okean poskakati. Ali, iako je on pao, naše se stanje neće poboljšati."

Filip Mezijer, biograf Petra Tome, legata pape Inoćentija VI, koga je on poslao Dušanu u Srbiju u proleće 1355. godine, kaže pre oktobra

1389. godine da je Murat „potpuno pobeđen“.

U najstarijem životopisu kneza Lazara nastalom između 1392. i 1398. godine — punog naziva *Pomen svetog i blaženog kneza Lazara* — nepoznati pisac u poslednjem, četvrtom delu ovog spisa opisuje Kosovsku bitku, opis koji će postati model svim potonjim opisima, sve do narodnih epskih pesama. „Podiže se Amurat, car persijski sa mnoštvom Agarena, da nije bilo moguće izbrojati ih [...] Mi smo bili prema njima kao mala reka prema moru.“ Govoreći o strahoti bitke, kaže: „Toliko se krvi izli da se i trag konjski poznavao kroz izlivenu krv, i beše mnogo mrtvaca bez broja. I Amir, car persijski, bi tu ubijen. Pa i ovaj divni muž knez Lazar. Opkoli ga mnoštvo Agarena, i uhvatiše ga i priveden bi s mnoštvom vlastele njegove, kao ovce na klanje. Tad bi odsečena glava njegova s mnoštvom mu vlastele.“

U Slovu o knezu Lazaru nepoznatog autora, nastalog između 1392. i 1398. godine — čiji je puni naziv *O blaženom i uvek pominjanom knezu Lazaru i o onim pravoslavnim koje s njim pogubiše nečastivi Agareni, i od česti života njegovog pomen, i o stradanju njegovom i prenosu moštiju slovo* — Lazar pred odlazak u bitku veli vojsci svojoj: „Braćo i čeda, bolje da jedan grob sve nas skupa primi nego da gledamo roditelje i srodnike naše u tuđu zemlju odvedene.“ Opisujući bitku, spisatelj nepoznati kazuje da Srbi cara turskoga Murata „ljutog oružnika onog i krvopiju, s množestvom njegovim mnogim ljutoj smrti odaslaše [...] a tada, tada avaj meni, i blagočastivom i blaženom samodržavnom velikom knezu Lazaru glavu odsekoše, i množastvo blagorodnih i blagovernih hrišćana pohvataвши pogubiše [...] Bogomrski Ismailćani kao pčele prosuše se i svu zemlju našu protrčaše, jer ne bi više onoga koji će im to zabraniti.“

Prvi o turskoj pobedi piše biograf despota Stefana Lazarevića Konstantin Filozof: „U prvi mah odolevali su Lazarevi ljudi i pobeđivali su. Ali već ne beše vreme na izbavljenje. Stoga i sin toga cara ojača opet u toj samoj bici i pobedi, jer je Bog tako dopustio, da se i ovaj veliki [Lazar] i oni koji su s njim uvežu vencem mučeništva.“

Turci nisu dobili bitku na Kosovu. Međutim, gubici srpske vojske su bili toliki da je gotovo svaka vlasteoska porodica u Srbiji bila u crnini. Osmanska imperija je već tada bila svetska sila i stravični gubici bili su porazni samo za slabiju stranu — za Srbe. Zato su Lazarevi naslednici pristali da budu Bajazitovi vazali. Pa ipak, za Tursku ova bitka nije bila neka uzgredna epizoda, jer treba istaći da sultan Murat nije bitku poverio jednom vojskovođi, već je lično došao da sa sinovima Bajazitom

i Jakubom predvodi ratne operacije. Smrt sultana Murata⁶⁷ i Bajazitovo ubistvo mlađeg brata Jakuba⁶⁸ izazvalo je ozbiljne potrese u carevini. „Po opštim posledicama, vidovdanski sukob se ne može porediti sa maričkom bitkom. Međutim, na Kosovu je izginula cela jedna generacija, reklo bi se, svi ratnici na koje je knez mogao da računa. [...] Vremenom se pokazalo da je to bila pobeda ekonomsko i brojno snažnijeg neprijatelja, a slom strane koja je sve stavila na kocku da bi samo zakratko zaustavila, odnosno usporila, napredovanje osvajača" (Rade Mihaljčić).

Narodna pesma *Propast carstva srpskog* o tome i svedoči:

*Tada Lazu nadvladaše Turci,
pogibe srpski knez Lazare,
i njegova sva izgibe vojska.*

Posle bitke na Kosovu, Lazareva udovica Milica sa sinovima priznaje vrhovnu vlast sultana.

U *Povesnom slovu o knezu Lazaru* s kraja četrnaestog veka ne govori se o izdaji kao glavnom krivcu srpskog poraza. O izdaji Vuka Brankovića prvi piše Mavro Orbin, i to dva veka posle bitke, u svom *Kraljevstvu Slovena* (1601):

„Zet kneza Lazara Vuk Branković spasao se gotovo sa svim svojim ljudima, pošto je (kako neki kažu) imao tajne pregovore s Muratom da izda (kako je i učinio) svoga tasta da bi se dokopao njegove države".⁶⁹

To ponavlja dubrovački pisac Jakov Lukarević 1604. godine gotovo kao opštepoznatu stvar. U predanju se dugo lutalo dok se ljaga izdaje nije svalila na Vuka Brankovića.⁷⁰ Međutim, sagledavajući tadašnje

⁶⁷ Zanimljivo je da u Istoriji Jakuba Čelebije iz 1403. godine, autor, anonimni Katalonac, optužuje Bajazita da je „ubrzo Muratovu smrt". Ovakva mogućnost se pominje i u biografiji sivaskog sultana Ahmeda Burhanudina koju je pisao i završio oko 1398. godine dvorski pesnik Astarabadi.

⁶⁸ Bajazitovo ubistvo brata Jakuba na Kosovu bilo je, kako kaže Josef Matuz, prvo bratoubistvo u osmanskoj povesti.

⁶⁹ O izdaji Vuka Brankovića nema vesti u sačuvanim izvorima starijim od Orbina, mada njegova stilizacija jasno pokazuje da je raspolagao izvorima koji su o tome govorili" (Sima Ćirković).

⁷⁰ Nikola Radojčić je još 1930. godine ukazivao kako je razlog srpske propasti pomican sve dalje. „S Milutina i Dušana prenesen je na kralja Vukašina, koga je kao

odnose srpskih velmoža i Turaka „Lazarevo delo su pre i više izneverili njegovi naslednici nego Vuk Branković“, kaže Rade Mihaljčić.

Vuk posle Kosovske bitke nije priznao Lazarevićima pravo na nasleđe nemanjićkog suvereniteta, pružajući otpor Turcima sve do novembra 1392. godine, kada se i on potčinio Bajazitu.

Postoji i jedna povelja koju je Vuk potpisao sa *gospodin Stefan Vuk*. Uzimanje imena Stefan, kaže Ivan Božić, ukazuje „na sasvim određene političke pretenzije — neposredno posle pogibije svoga tasta, kneza Lazara. Ponašao se kao da nema Lazarevića, kao da sam preuzima ulogu koju je pre Kosova imao u srpskim zemljama knez Lazar.“

Međutim, u povelji iz 1392. godine izdatoj Hilandarar posle priznanja vazalnog odnosa prema sultanu, Vuk piše: „Po izvoleniju i milosti vladiki mojega sladkago mi Hrista i po preneizrečenomu jega čovekolubju, ja rab vladice mojemu Hristu V'lk, sin sevastokratora Branka, unuk Mladena vojvode, pišu da jest vedomo vsakomu človeku, kako složih mir s Turci i priložih velikomu gospodinu caru Bajazitu, i složih s nim mir“ i potpisuje „V Hrista Boga blagoverni V'lk Branković, gospodar Srblem i Podunavju“. Pada u oči ne samo što Vuk Branković Lazareviće ne pominje već kaže i da je gospodar i Podunavlja, starih oblasti Lazarevića.

U jesen 1396. godine Turci su ga bacili u tamnicu, a najveći deo njegovih poseda sultan je dao Lazarevim naslednicima.

Nenad Ljubinković je izneo jednu veoma zapaženu analizu: „U kosovskoj bitki Vuk Branković je teško mogao ikoga da izda. Pre svega, borba se odigravala upravo na njegovom području. Jedinu on, među učesnicima boja, nije imao kamo da se povuče. U slučaju da ubegne sa Kosova, Vuk je bežao sa sopstvenog poseda. Imao je mnogo razloga da se hrabro bori. Uostalom, svedočanstva o kosovskom boju iz petnaestog veka govore da je upravo krilo srpske vojske koje je predvodio Vuk Branković uspešno suzbilo anadolske trupe Jakuba Čelebije.“ Ljubinković iznosi i jedno viđenje o trajanju motiva izdaje koje su pothranjivali određeni politički i verski interesi: „Na njemu se insistiralo više i upornije — u vreme propagande fide (propagande katoličke vere), potom kada je na političku scenu stupio nesuđeni srpski despot (i grof)

glavni krivac za gubitak srpske slobode zamenio Vuk Branković, sa svojim izmišljenim izdajstvom na Kosovu polju.“ Franjo Rački je još 1868. godine kazao da se Vukova izdaja „ne da istorijski utvrditi“, a Ilarion Ruvarac će dve decenije kasnije, 1888. godine, jasno reći da nema „pouzdatih dokaza o Vukovom izdajstvu“.

Đurađ II — Đorđe Branković, ili nakon doseljavanja ogromnog broja Srba u austrijske pogranične oblasti. Bilo je potrebno ubediti Srbe (i Srbe pridošlice) u postojanje praiskonskog srpskog greha. Taj greh se mora uvek okajavati, ali se nikad ne može okajati i dokajati. Priča o Vukovoj izdaji jednaka je onoj o Judinome izdajstvu Hrista."

I Tvrtkovo srpsko kraljevstvo doživelo je neslavan kraj. Na kraju njegovog fiktivnog trijumfa na Kosovu stajao je „sumoran završetak njegove politike prema srpskim zemljama i njegove uloge naslednika Nemanjića" (Sima Ćirković).

Nemanjići su se širili na račun Vizantije, dok je Lazar išao u severne delove Dušanovog carstva, u Pomoravlje. „Ono što je za srpske oblasti na jugu bilo Nemanjino doba, to je za Pomoravlje, naravno u promenjenim okolnostima, bila Lazareva delatnost" (Jovanka Kalić). U Pomoravlju se, dakle, postupno stvaralo novo središte srpske države, a izgradnja prestonice u Kruševcu je bila jasan znak. Ali time je Lazar omogućio i brže uključivanje srpskog prostora u srednjoevropska politička i ekonomska kretanja. Država Lazara Hrebeljanovića, etnički i prostorno, u velikoj meri podudara se sa današnjom užom Srbijom. Tako se knez Lazar, pored ostalog, ne može smatrati obnoviteljem srpske, nemanjićke države. „Bolje rečeno Hrebeljanović nije stigao izvršiti restauraciju budući da je poginuo na Kosovu. Ali snaga napravljenog i dobro trasiran politički program, koji zdušno provode njegovi nasljednici, učiniće da se čak i kneževa pogibija uklopi u niz događaja koji nužno vode obnovi državnog života" (Ivica Prlender).

Istina o carstvu nebeskom

Osnovni smisao *Carstva Božijeg* jeste večno trajanje, jer kako je govorio nemački filozof Ludvig Andreas fon Fojerbah, bez Boga čovek ne može zamisliti besmrtnost.

Baš kako i veli narodna pesma *Propast carstva srpskog*:

*Mili Bože, što ću i kako ću?
kome ću se privoleti carstvu?
Da ili ću carstvu nebeskome?
Da ili ću carstvu zemaljskome?
Ako ću se privoleti carstvu,
privoleti carstvu zemaljskome,
zemaljsko je za maleno carstvo,
a nebesko uvek i doveka.
Car volede carstvu nebeskome
a negoli carstvu zemaljskome,
pa sakroji na Kosovu crkvu —
ne vodi joj temelj od mermera,
već od čiste svile i skerleta,
pa doziva srpskog patrijara
i dvanaest veliki vladika,
te pričesti i naredi vojsku.
Istom kneže naredio vojsku,
na Kosovo udariše Turci.*

Hristove poruke o carstvu nebeskom iz Jevanđelja po Jovanu (XVIII, 36) nedvosmislene su — Hrist kaže Pilatu: „Carstvo moje nije od ovoga svijeta [...] carstvo moje nije odavde.”

Jevanđeljske reči „o stradalačkom putu do nebeskog carstva književno razrađuju književni oci, čija se dela rano javljaju na srpskoslovenskom jeziku”, kaže Đorđe Trifunović.

Nepoznati učenik Svetog Save u *Službi prenosa moštiju Svetog Save*

pita se: „Kto ne divit se, kto ne blažit, kto ne slavit prečistago ti žitija, svete, na nesamrtnuju bo žizan samrtiju preloži se" — i to je jedini put da se u srpskoj crkvenoj poeziji pre Kosovske bitke pojavljuje motiv „odlaženja u život kroz smrt".

Dela najstarije crkvene poezije „izrazito povezuje stremljenje opevanih junaka prema nebeskom carstvu". Uvodna stihara uz najstariju crkvenu pesmu, *Službu Svetom Simeonu* iz pera Svetog Save, veli:

*Prepodobni oče,
dobru si našao lestvicu
kojom uziće na visinu,
[...]
a ti po smrti svojoj
u otačastvu ti put pokaza carevima,
nebeski čoveče,
zemaljski anđele,
svetilniče otačastvu ti,
Simeone blaženi.*

Na tom tragu je car Dušan kada u povelji manastiru Svetih arhanđela kod Prizrena (1347/1348) veli da njegovi preci „zameniše zemaljsko carstvo za nebesko življenje i slavu beskonačnu".

Međutim, u pretkosovskom periodu u srpskoj crkvenoj poeziji ljubav je „vrlina sveobuhvatna" i ona je snažan činilac podvizivanja, podviga. U smislu kojem apostol Pavle veli u Prvoj poslanici Korinćanima (XIII, 3,13): „3. I ako [...] ljubavi nemam, ništa mi ne pomaže. [...] 13. A sad ostaje vjera, nada, ljubav, ovo troje; ali je ljubav najveća među njima."

Podsećajući na ove reči apostola Pavla Jovan Lestvičnik, monah iz šestog veka, pisac glasovite Lestvice⁷¹ — „lestvice koja polazi od

⁷¹ „O životu svetog Jovana Lestvičnika, pisca *Lestvice*, ne zna se mnogo. Obično se uzima da je rođen 525. godine, verovatno u Carigradu, u pobožnoj porodici bogatih i znamenitih carigradskih plemića, svetih Ksenofonta i Marije. Prema onome što o njemu piše monah Danilo, sveti Jovan je došao u Sinajski manastir kada je imao šesnaest godina. Sinajski manastir, od IX v. poznat pod imenom Svete Ekaterine, sagradio je vizantijski car Justinijan 527. godine u severnom podnožju jednog od glavnih sinajskih vrhova, Džebel Muse, na Sinajskom poluostrvu. [...]

Lestvica, ili *Rajska lestvica*, glavno delo Svetog Jovana, po kome on i nosi naziv *Lestvičnik*. To je spis sastavljen iz trideset pouka: kao što je potrebno da čovek proživi trideset godina od svog rođenja da bi postao zreo — po merilima onoga doba — tako

zemaljskog i dostiže do nebeskog, otkrivajući Boga koji sedi na njenom vrhu" i koja je po drugi put redigovana u Srbiji oko 1370. godine, kaže: „Po mome mišljenju, vera je zrak, nada svetlost, a ljubav krug sunčev. A sve čine jedan blesak i jedan sjaj. [...] Po svojoj kakvoći, ljubav je upodobljenje Bogu, u meri koja je dostupna smrtnicima. Po svome dejstvu, ona je izvor vere, bezdan dugotrpeljivosti, more smirenja."

U iznalaženju motiva onih koji se podvrgavaju najstrožoj askezi Jovan Lestvičnik vidi tri osnovna razloga: prvi razlog može biti dosezanje carstva nebeskog, drugi potiče od počinjenih grehova, a treći razlog leži u ljubavi prema Bogu: „Čovek koji se odrekao sveta pokrenut strahom liči na upaljeni tamjan, koji najpre zamiriše a potom završi dimom. Onaj pak koji je to učinio radi nagrade podseća na mlinski žrvanj koji se svagda jednoliko okreće. A čovek koji iz božanske ljubavi napušta svet, odmah u početku stiče oganj. On pak kao da je u neku šumu bačen, za tren oka izraste u ogromnu buktinju."

U *Kanonu Svetome Savi*, Sveti Sava se pojavljuje kao neko ko pobeđuje Božjom ljubavlju: „Prešav ot nebitija va bitija i ot zemaljnih va nebesnaja, pltska že igranija i skvrti pltskije Božijeju ljuboviju pokoril jesi."

S vremenom Sveta Gora u crkvenoj poeziji zauzima mesto gde se čine najviši duhovni podvizi.

„Najstariji srpski svetitelji odlaze na Svetu Goru kao na borilište na mesto podviga [...] Atoska gora se stvarno izdvaja kao osobeno mesto za najviše podvige pravoslavnih Slovena, posebno Srba [...] U najstarijoj srpskoj crkvenoj poeziji kao da je počeo da se stvara simbol Svete Gore kao mesta najvišeg i najtežeg podviga, koji vodi u carstvo nebesko. Posmatrano kroz pesnička viđenja, podvižnici ne idu na Svetu Goru da se nastanjuju u rajskim predelima, već da se podvižu kroz stradanje i

je i monahu potrebno da prođe trideset stupnjeva u svome podvigu, da bi dostigao duhovno savršenstvo. Ideja *Lestvice*, tj. stupnjevito uzrastanje u duhovnom savršenstvu, uzeta je iz poznatog sna starozavetnog praoca Jakova (Post. XXVIII, 1213). Simbolički, Jakovljeva lestvica, koja stoji na zemlji a vrhom dotiče nebo, po kojoj se anđeli Božiji penju i silaze, i na čijem se vrhu nalazi sam Gospod — treba da označi čovekov put ka visinama božanskog savršenstva, vezu između zemlje i neba, put na kome čoveka prate anđeli Božiji i koji ima sasvim određen cilj: samoga Gospoda Boga. Monaški podvig treba da bude put kojim se duša postupno oslobađa od zemaljskog i uzdiže ka nebeskom. Otuda simbolički naziv *Lestvica* (Dimitrije Bogdanović).

trpenije. [...] Sa kosovskim bojem i deset spisa o kosovskoj pogibiji otvara se u srpskoj književnosti novi duhovni i umetnički krug u čijem središtu sada stoji podvig smrti. Na osnovama podviga prepodobnih, ostvarenih kroz čitav život trpenijem i stradanjem, nadgrađuje se podvig mučenika. [...] Kao što je ranije u pesničkom i duhovnom viđenju to bila Sveta Gora Atoska, tako sada kosovski boj postaje mesto i vreme najvišeg podviga" (Đorđe Trifunović).

www.BalkanDownload.org

Kult kneza Lazara

Nijedan vladar iz dinastije Nemanjića nije dobio kult tako brzo kao knez Lazar. Jovanka Kalić smatra da je kult kneza Lazara⁷² bio u trostrukoj funkciji. Bio je potreban „Lazarevićima da se održe, uznemirenom društvu da se duhovno povrati i Srpskoj crkvi da nađe oslonca u mučeničkom liku vođe srpskog naroda."

U *Žitiju despota Stefana Lazarevića* Konstantin Filozof ukratko prvo iznosi „svima slatku i za slušanje milu povest" o despotovom ocu, koga naziva „veliki i slavni Lazar" i koji „u svemu divan beše" — ističući dve njegove najznačajnije zasluge: pomirenje crkava, grčke i srpske, i suprotstavljanje Osmanlijama na Kosovu.

Kada Lazar „primi mučeničku smrt [...] ne beše mesta u čitavoj toj zemlji gde se nije čuo tužni glas ridanja i vapaj, koji se ne može ni sa čime uporediti" (Konstantin Filozof).

U dogovoru sa patrijarhom Spiridonom (koji umire neposredno posle Kosovske bitke 11. avgusta), arhijerejima srpske crkve i državnim saborom kneginja Milica, „dostojna slave i veoma mudra mati, koja je prevazilazila mnoge izabrane matere, ostavši, kao što kaže Solomon, hrabra žena", i knežev maloletni sin Stefan odlaze u Sevastiju sultanu Bajazitu I na poklonjenje, a potom će Stefan svoju sestru Oliveru otpratiti u sultanov harem.

Bila je to veoma korisna poseta za srpsku „zemlju i gradove", kazaće kasnije Stefan Lazarević.

Nakon uspostavljanja odnosa sa sultanom, srpske su čete uz pomoć

⁷² Sačuvano je deset kultnih spisa o knezu Lazaru nastalih između 1389. i 1419/1420. godine: *Prološko žitije kneza Lazara*, *Žitije kneza Lazara*, *Slovo knezu Lazaru*, *Žitije i načelstvo kneza Lazara*, *Služba knezu Lazaru*, *Pohvalno slovo o knezu Lazaru*, od nepoznatih pisca; *Natpis na mramornom stubu na Kosovu despota Stefana*, *Slovo knezu Lazaru patrijarha Danila*; *Jefimijina Pohvala knezu Lazaru*; *Slovo o svetom knezu Lazaru Andonija Rafaila*.

turskih ordija branile Srbiju od ugarskih upada koje je ugarski kralj Žigmund preduzimao već od novembra 1389. godine. Sporadični sukobi s njim trajali su sve do 1394. godine, do bitke na Rovinama.

Milica i njen sin Stefan sve do 1395. godine bili su u nezavidnoj situaciji.

To najbolje ilustruje odnos Dubrovnika prema kneginji Milici. Sve do 1395. godine oni nisu od Lazarevih naslednika tražili da im se potvrdi ugovor o trgovini, već su to molili od Vuka Brankovića. Kada su dolazili kod Lazara donosili su mu poklone od 500 dukata (oko 2.000 perpera), dok su Milici poslali poklon 1389. godine, kada su njeni predstavnici bili u Dubrovniku da mole za Miličin prelazak u Republiku Sv. Vlaha — samo 100 perpera.

Nimalo slučajno je Milica tokom 1395. godine sklopila dogovor sa monahom Nikodimom, igumanom ruskog svetogorskog manastira Pantelejmona, da za posede koje je darovala manastiru dobije adrfate⁷³ za sebe i decu ukoliko bi se našli u nevolji ili zapali u siromaštvo.

Iguman Nikodim se obavezao da će izdržavati pet Milićinih kćeri ako im se „priluču ubožstvo“ (ako ostanu udovice) i oba njena sina „ako se priluču vreme i obuboža gospodin knez Stefan i gospodin Vuk i ispadnu od svoga gospodstva, kako to mnozem gospodam prilučaest se“. Tada su Lazarevići kupili dvadeset adrfata, utvrdio je Radoslav Grujić.

Posle Stefanovog hrabrog držanja na turskoj strani u bici na Rovinama, ali i Bajazitovih mera protiv Vuka Brankovića (koji nije

⁷³ U srednjem veku manastiri su primali na doživotno izdržavanje i negu pojedina svetovna lica, koja su u naknadu za vrednosti date manastiru sticala pravo na bratske delove tzv. adelfate, adrfate ili komate. Kupovinom adelfata pojedinci sticali su pravo da žive u manastiru ili manastirskim metohijama do smrti, a manastir je imao obavezu da ih hrani i odeva, a posle smrti da ih sahrani i da im daje podušja" (Zdravko Petrović, Wolfgang Rorbah).

Adrfati su imali veoma značajnu ulogu u ekonomskom životu manastira.

„Kneginja Milica i njeni sinovi, potvrđujući manastiru Pantelejmonu njegova ranija imanja u njihovim oblastima, pridodali su mu još niz sela: u Ibru trg Koporići i četiri sela, zatim sela u Toplici, Dubravnici, Glubočici, Belici, na Dunavu i kod Novog Brda; uz to su još dali i nekoliko porodica sa kućama u tadašnjim gradovima: Stalaću, Kruševcu, Prokuplju, Leskovcu i Novom Brdu. Pored toga manastir je dobio prihod od 500 krušaca (glava) soli od Bolvana godišnje" (Mirjana Živojinović).

Kako navodi Stojan Novaković, despot Stefan Lazarević (8. juna 1411) i albanski gospodar Ivan Kastriot (posle 1428) uživali su adelfate u manastiru Hilandar.

učestvovao u bici na Rovinama),⁷⁴ a možda i pod uticajem kneginje Milice — jer se ona, kako kaže Mavro Orbin, „obratila Turčinu, pa je on oduzeo zemlju Vuku Brankoviću i predao je njegovim šuracima, sinovima kneza Lazara”.

Tri godine posle pogibije na Kosovu, knez Lazar je kanonizovan. Međutim, i dalje nije definitivno jasno da li je do kanonizacije došlo spontano ili organizovano.

Teolog i istoričar crkve Lazar Mirković smatra da se knez Lazar svojom mučeničkom smrću uvrstio u red svetitelja,⁷⁵ jer „mučenike nije trebalo proglašavati za svetitelje niti ispitivati njihovo svetiteljstvo, jer su oni *eo ipso* što su pretrpeli za Hrista mučenje do smrti nesumnjivo postali svetim i za takove se proglasili. Svakako da je knez Lazar na osnovu mučeništva postao odmah ili ubrzo posle smrti svetitelj, a mučeništvu se pridružila još kao nesumnjivi dokaz svetiteljstva i netruljenost moštiju.”

I Vukašin, i Uglješa, i Lazar dali su život na gotovo istovetan način, boreći se protiv nevernika. Ali sudbine su im posle smrti bile bitno drugačije. Samo je Lazar priznat kao borac za Hrista mada to zaslužuju i braća Mrnjavčevići. Međutim, za srpske letopisce njihovo stradanje nema istu vrednost iako su braća Mrnjavčevići krenuli na Jedrene, na tursku teritoriju, sa namerom da Turke proteraju sa Balkanskog poluostrva, za razliku od kneza Lazara koji je ušao u borbu sa Turcima kad je bio prinuđen, kada je morao da brani ugroženu državu.

„Pogibija u tuđini, prema starim svedočanstvima, nije isto što i smrt u otačastvu. Mrnjavčevićima se u tuđini zatro trag. Isticanje da su ostali nepogrebeni nije slučajno. Njihov kraj je savremenici predložili kao kazna božija. Time je despotu Uglješi i kralju Vukašinu, vođama hrišćanskih snaga na Marici, onemogućeno ustanovljenje kulta, ako je uopšte iko od njihovih srodnika (kraljevi sinovi, despotica Jelena — monahinja Jefimija) i pomišljao na ovaj čin”⁷⁶ (Rade Mihaljčić).

⁷⁴ Vuk je pored toga tražio i dobio pravo građanstva u Veneciji, a i porodično blago je prebacio u Dubrovnik i Kotor. Sve je to doprinelo stvaranju neprijateljstva sa Bajazitom.

⁷⁵ Pravoslavno crkveno pravo je, kako iznosi čuveni kanonista Nikodim Milaš, nedvosmisleno: „Kanonizacija svetitelja pripada isključivo arhijerejskom saboru.” Đorđe Trifunović kao i Lazar Mirković smatra da je knez Lazar postao svetac bez kanonskog sabora.

⁷⁶ Ni svi Nemanjići nisu proglašeni za svece. Sveci nisu kralj Radoslav (1228-1234), kralj Stefan Uroš I (1243-1276) i car Stefan Dušan (1331-1355). Svetitelji su:

Kada je poginuo na Kosovu, Lazar je imao šezdeset godina, a za svetitelja će biti proglašen posle prenosa njegovih moštiju iz prištinske crkve Vaznesenja u manastir Ravanicu, kneževu zadužbinu, na saboru kojim je predsedavao patrijarh Danilo III (1390-1396).

Patrijarh Danilo III bio je „jedan od najvažnijih organizatora prenosa tela“, za koje su odobrenje dali kneginja Milica na molbu, kako kaže patrijarh Danilo, svojih sinova Stefana i Vuka. Svečanoj povorci koja je krenula iz Prištine priključio se i Vuk Branković sa svojom vlastelom i ženom, Lazarevom kćerkom Marom. Na putu ka Ravanici zanoćili su u Brveniku, a mošti Lazareve su bile položene u manastir Nova Pavlica, gde su bili sahranjeni njegova sestra Draginja i sestrice Musići, koji su sa njim izginuli na Kosovu.

U pomenutom *Slovu o knezu Lazaru* kosovska tragedija se završava prenosom Lazarevih posmrtnih ostataka u Ravanicu. Kneginja Milica „kao upola mrtva pade nad sveto ono telo[...] [i] kao od nekog dubokog sna trgnuvši se i razderavši lice i vlasi svoje trzajući, zakuka: 'Avaj meni, svetlosti moja, kako zađe od očiju mojih! Kako pocrne, lepoto moja! O gore, i humi, i drveće dubravno, zaplaćite sa mnom danas! Od sada točite, oči moje, suze potoke okrvavljene!'“ Nepoznati autor *Slova* kaže: „Ovo gledah ja kako biva“, i dodaje: „Ko će mi rasterati dubok ovaj i mračan oblak tuge?“ Obraćajući se mrtvom knezu veli: „Verujem da si posredi nas, ako te i ne vidimo.“

Lazarev kult je za Lazareviće značio ono što je bio Nemanjin i Savin za Nemanjiće. „Lazarevom kanonizacijom stvorena je još jedna sveterodna dinastija u srednjevekovnoj Srbiji“ (Rade Mihaljčić), kada je pribavljen visok ugled Lazarevim sinovima, kao izdancima novog „svetog korena“, nove „sveterodne loze“. Nisu se izjednačili sa Nemanjićima, bilo je to ipak previše *tanko* srodstvo, ali su im se u odnosu na druge srpske velmože najviše približili.

Lazara, „mužestvenog u boju“ koji je „turskoga poglavara bezbožnog pobedio“ kao branilac vere i otadžbine, koji je za tu veru i otadžbinu „neopravdano zaklanje pretrpeo“, nepoznati pisac u njegovoj Službi — to jest *Posledovanju u spomen svetog i blaženog kneza Lazara, bivšeg samodršca sve zemlje srpske* — slavi „od adamanta [legendarni kamen

veliki župan Stefan Nemanja (1166-1196), kralj Stefan Prvovenčani (1196-1228), kralj Stefan Vladislav (1234-1243), kralj Stefan Dragutin (1276-1282), kralj Stefan Uroš II Milutin (1282-1321), kralj Stefan Uroš III Dečanski (1321-1331), car Stefan Uroš (1355-1371).

neprobojne tvrdoće] tvrđega borca sveistinita za pravoslavlje" koji je mnoge crkve sazio i graditelja blagorodnog hrama „što svakog privodi u divljenje".

To je doba kada srpska crkva nastupa kao arbitar, doba „uticaja političke teologije na stvaranje jednog novog oblika države" (Boško Bojović).

Najvažnije delo posvećeno kultu kneza Lazara jeste *Slovo o knezu Lazaru* patrijarha Danila III, kada se knez obraća i hrabri svoje ratnike:

*Bolje je nama u podvigu smrt,
negoli sa stidom život.*

U *Žitiju svetog kneza Lazara*, tačnije *Pomenu svetog i blaženog kneza Lazara* nepoznatog autora kaže se: „Idemo u predstojeći nam podvig gledajući na nagradodavca Hrista. Smrću dužnosti poslužimo, prolijmo krv našu, smrću život iskupimo i udove telesa naših nepoštedno predajmo na posećenje za veru i otačastvo naše i svakako će se umilostiviti Bog na one što ostanu posle nas i neće istrebiti rod i zemlju našu do kraja."

U *Slovu o knezu Lazaru* nepoznati pisac takođe veli:

*O drugovi i braćo [...]
Mi smo jedna priroda ljudska
podvrgnuti istim strastima
i jedan grob da nam bude.*

U *Službi knezu Lazaru* pesnik opisuje kako svi slave uspomenu na kneza Lazara, koji „suncolikom zrakom dostojno ukrašen, bagrenicom što je krvlju svojom ocrveneo odeven držeći krst u ruci" stoji pred Hristom:

*Zemlje sve okolne, Lazare,
a naročito tvoje otačastvo, sveti,
propovedaju tvoje življenje i podvige,
trubi i crkva sveta uspomenu tvoju slaveći
jer za nju krv svoju izlio jesi.*

Svi ovi tekstovi koji slave kult Lazara imali su zadatak da prelomno vreme posle pada carstva „potvrde kao pozitivni, integralni deo srpske istorije".

Nemački istoričar Frank Kempfer je to ukratko objasnio: „Pred Hristom se Lazar legitimise svojom krvlju. Istorijska legitimizacija Lazara je potreba društva, jer genealoška zakonitost postojeće vladarske kuće jamči legitimitet i kontinuitet srpske istorije i države, što je — u ovom trenutku — bilo pod sumnjom. U središtima moravske Srbije bilo je primećeno da moravska država nije istovetna sa raškom državom Nemanjića, da moravska Srbija nema udela u hrišćanskoj suštini staroraške kraljevine. [...] Sudbina Lazara postala je ogledalo u kojem se oslikava sudbina Srbije posle propasti carstva. Nestanak dinastije, katastrofa na Marici i katastrofa na Kosovu činili su lanac nesreća, za koje je trebalo tražiti kauzalno i finalno objašnjenje. Sve se iskristalisalo u pitanja: Je li Bog gnevan na srpski narod? Da li se sve ovo desilo *'greha radi naših'*? Hoće li Bog predati srpsku zemlju Turcima? Treba li smatrati najnoviju istoriju sudom ili *'blagim nakazanjem Božijim'*?

U svim spisima koji postavljaju ovo pitanje odgovara se: Lazar je miljenik Božiji, a srpski narod je izabrani narod Novog Zaveta, on je *'Novi Israil'*. Time se odbijalo fatalističko mišljenje o budućoj propasti Srbije. [...] Kroz kult vladareve ličnosti, koja stoji kao oličenje srpskog naroda, pisci pokušavaju da ubede sebe i svoju publiku da je tadašnje stanje Srbije nešto što treba slaviti, što treba praznovati i zbog čega se treba veseliti. Smrt na bojnopolju pretvara se u trijumf mučeničkog usekovanja, poraz srpske vojske postaje ulaz Srba u *'Gornji Jerusalem'*. [...] Glavno je bilo odvojiti sudbinu propale dinastije od sudbine zemlje. [...] Iz svega izlazi da vlast nije vezana za vladarsko potomstvo, to jest za stablo predaka, već za izbor i milost Božiju.“

Knez Lazar i Rusi

U Rusiji su u šesnaestom veku nastale dve izuzetne umetničke tvorevine u kojima je ovenčan i srpski knez Lazar. To su petokupolni hram Arhangelški sabor⁷⁷ posvećen Svetom arhanđelu Mihailu u Kremlju, koji je gradio Mlečanin Alvizo Novi, u kome su sahranjivani ruski vladari, i *Letopisni ilustrovani svod*, to jest velika istorija sveta.

Kada se 1547. godine veliki moskovski knez Rusije Ivan Vasiljevič u sedamnaestoj godini krunisao za prvog ruskog cara⁷⁸ naredio je da se ispiše i oslika istorija sveta, od postanja do njega. Tako je nastao *Letopisni ilustrovani svod* — na dvadesetak hiljada stranica, u deset tomova.

Ivan Vasiljevič Grozni je za izradu *Letopisnog svoda* odabrao oko četrdesetak prepisivača i minijaturista koji su ovo monumentalno delo sa preko 9.000 stranica i 16.000 minijatura stvarali trideset godina.

Srbi u ovom ruskom carskom zborniku imaju brojne strane iz svoje istorije. Imaju osamdeset listova sa oko 160 minijatura. Samom Kosovskom boju pripada deset slika.

⁷⁷ Po predanju, prvi Arhangelški sabor sagradio je 1247-1248. godine Mihail Horobrit (+1248), brat kneza Aleksandra Nevskog (1220-1263). Hram je tokom istorije više puta stradao i bio oštećen, pa je 1505. godine Ivan Vasiljevič (1440-1505) na temeljima starog hrama započeo izgradnju novog. Sabor je završio njegov sin Vasilije III (1479-1533), a ikonopisan je uglavnom u vreme njegovog sina, prvog ruskog cara Ivana Groznog (1530-1584). Današnji ikonostas datira iz 1681. godine. Tokom napada Napoleona Bonaparte na Rusiju, francuski vojnici su devastirali hram pretvorivši oltarski prostor u magacin. Nakon opsežne restauracije, nepun vek kasnije, hram su ovog puta oskrnavili boljševici 1917, pa je 1918. godine i zatvoren. Arhangelški sabor je 1955. godine proglašen za muzej. Patrijarh Aleksej je posle 74 godine služio prvu Svetu liturgiju u Arhangelškom hramu 28. maja 1991. godine.

⁷⁸ „Tokom svog zlatnog doba pod Stefanom Dušanom, 1331-1355, srpsko kraljevstvo je umnogome predstavljalo generalnu probu obrasca vladavine koji će nastati u Moskovijskoj (Džejms Bilington).“

Kako je Ivan Grozni želeo *Letopisom* da pokaže svoje poreklo, zbog toga je posebna pažnja posvećena Nemanjićima, jer je Ivan Grozni prapraunuk Teodore Nemanjić (1330 — posle 1381), ćerke kralja Stefana Dečanskog a sestre cara Dušana.⁷⁹ Sofija (Zoja) Paleolog,⁸⁰ Teodorina unuka, bila je druga žena Ivana III (1440-1505), dede Ivana Groznog, s kojim je dobila sina Vasilija III.

U srodstvu je bio sa Srbima i preko velmoža Jakšića jer mu je baba i po majci bila srpskog porekla, u ovom slučaju prava Srpkinja.

Jakšići su bili pripadnici starog srpskog plemstva. Braća Stefan i Dmitar Jakšić su pet godina nakon pada Srpske despotovine, odnosno pada Smedereva 1459. godine, prešli ugarskom kralju Matiji I Korvinu (1458-1490) i imali važnu ulogu u odbrani ugarskih južnih granica od Osmanlija.

Smatra se da su bili sinovi Jakše Breščića (Jakaše od Breznika), uglednog velikaša na dvoru despota Đurđa Brankovića.⁸¹

⁷⁹ Teodora je bila najmlađa kćerka srpskog kralja Stefana Dečanskog i Marije Paleolog, kćerke vizantijskog panipersevesta Jovana Paleologa, odnosno sinovica vizantijskog cara Andronika II Paleologa. Bila je udata za despota Dejana, a imali su sinove Jovana i Konstantina Dragaša. Kćerka Konstantina Dragaša Jelena udala se za vasiljevsa Manojla II Paleologa 1392. godine. Ona je jedina srpska princeza koja je postala vizantijska carica. Imali su šest sinova, od kojih su dvojica bili poslednji carevi Vizantije — Jovan VIII Paleolog (1425-1448) i Konstantin XI Paleolog Dragaš (1449-1453), koji je po svom dedi sa majčine strane uzeo i prezime Dragaš.

⁸⁰ Zojin otac Toma Paleolog (1430-1460), najmlađi sin od desetoro dece vasiljevsa Manojla II Paleologa i Jelene Dragaš, bio je gospodar Moreje sve do njenog pada 1360. godine, kada sa porodicom odlazi u Rim, jer je za razliku od brata Dimitrija (zalagao se za saradnju sa Osmanlijama) bio naklonjen Zapadu. Majka joj je bila Katarina Zaharija, ćerka poslednjeg ahajskog kneza Centurionea II Zaharija (1404-1430). Zoja Paleolog, žena moskovskog kneza Ivana III, bila je i rođena sestra Jelene, poslednje srpske despotice, koja se udala 1446. godine za Lazara Brankovića (1456-1458), sina Đurđa Brankovića. „Na osnovu toga se posle Moskva smatrala kao naslednica Vizantije i kao 'treći Rim'“ (Dragutin Anastasijević).

⁸¹ Kada je sultan Mehmed II Fatih osvojio Carigrad 1453. godine, u sultanovim trupama je bila i srpska jedinica despota Đurđa Brankovića. On je opremio 1.500 srpskih konjanika, na čelu sa srpskim vojvodom Jakšom od Breznika, koji je u pratnji svoja dva sina Dmitra i Stefana Jakšića krenuo u pomoć turskom sultanu — da osvoji Carigrad.

Kako piše u svojim Uspomenama jedan od učesnika u Jakšinim odredima. Konstantin iz Ostrovice, Carigrad „po našoj pomoći nikad ne bi bio osvojen“. Konstantin kaže da je sultan Mehmed II tražio od despota Đurđa vojnu pomoć protiv gospodara Karamanije. Ali kada je stigla srpska vojska, on ju je uputio na

Od svih Jakšića najinteresantniji su Stefan i Milica i njihovi potomci — tri sina i tri kćerke.

Početkom šesnaestog veka, između 1501. i 1506. godine, jedna od njihovih kćerki, Ana, udala se za litvanskog kneza Vasilija Ljvovog Glinskog.

Vasilije i Ana su takođe imali tri sina i tri kćerke. Njihova kćerka Jelena postaće 1526. godine žena moskovskog velikog kneza Vasilija III Ivanoviča, oca Ivana Groznog. Brak Jelene i velikog kneza Vasilija izazvao je buru, a o njegovoj valjanosti se raspravljalo i na Svetoj Gori. Naime, veliki moskovski knez je imao ženu Solomniju Soburovu, koju je naterao da se zamonaši jer nije mogla da mu podari naslednika.

Jelena Glinska je Vasiliju rodila dvojicu sinova — potonjeg cara Ivana IV Groznog (1530-1584) i Georgija, kneza Uglickog (1533-1584).

Ivan je imao tri godine kad mu je umro otac, a osam kad mu je umrla majka, Jelena Glinska. Prema testamentu Vasilija III, majka Jelena je vladala⁸² u ime malodobnog sina Ivana sve do svoje smrti 1538. godine, kada brigu o njemu preuzima baka Ana Jakšić Glinska, koja će ga paziti sve do svog upokojenja 1547. godine, kada se Ivan i krunisao za prvog ruskog cara.

Tako su i poslednji vizantijski i prvi ruski car, svako na svoj način, srpskog porekla.

Ruski naučnici su utvrdili da je Ivan Grozni direktno uticao na tematiku životopisa u Arhangelskom saboru.

U galeriji likova koji prethode prvom ruskom caru Ivanu Groznom nalaze se četiri lika koji nisu Rusi: vasilevs Mihailo VIII Paleolog⁸³ (1259-

Carigrad. Zbog ove prevare, Srbi su hteli da se vrate, ali to nisu učinili jer im je zaprećeno da će svi biti poubijani ako to učine. Bio je i u nekim diplomatskim misijama za despota u Dubrovniku. Ugarski kralj je braći Jakšić dodelio velike posede zbog njihovih zasluga u borbi protiv turskih ordija.

Ovde treba pomenuti i da je Đurađ Branković, nekoliko godina pred pad Carigrada, 1448. godine, kako kaže Stojan Novaković, „pomagao opravljati grad carigradski, i time olakšavao polasrušenom vizantijskom carstvu, da brani poslednji bedem koji je još sprečavao tursko gospodstvo da se potpuno raširi na poluostrvu Balkanskom“.

⁸² Njena odlučna vladavina je opisivana „kao zid Kremlj koji je tada podizan“. Pored toga što je ubrzala gradnju Kremlja, uvela je jedinstvenu monetu srebrnu kopejku — ivanovku i ostvarila niz diplomatskih uspeha učvršćujući veliku Moskovsku kneževinu, sada već veliku Moskovsku Rusiju.

⁸³ Mihailo VIII Paleolog (1259-1282) bio je vizantijski car i osnivač je dinastije

1282) i tri srpska svetitelja — Sveti Sava, Sveti Simeon i Sveti knez Lazar.

„Sveti Sava kao episkop i Simeon Srpski kao monah obraćaju se Hristu u medaljonu iznad njih, a označeni su kao 'srpski čudotvorci'. Knez Lazar je označen kao svetitelj, a odeven je raskošno kao ruski vladari oko njega; njegov divitision je plav sa svetloplavim krupnim floralnim ornamentima, dok mu je tamnocrveni ogrtač ukrašen takođe floralnim zlatnim ornamentima" (Sreten Petković).

U naosu Arhangeliskog sabora predstavljeni su svi dotadašnji ruski vladari. Po naredbi Ivana Groznog, na nosećem severnom stubu nalazi se freska — sa prikazima ne u vladarskim odeždama, već u monaškoj rizi — na kojoj su predstavljeni Sveti Sava i Sveti Simeon, „serbski čudotvorci”,⁸⁴ a nešto dalje prikazan je i Sveti knez Lazar.

Na vrhu severnog oltarskog stuba Arhangeliskog sabora nalazi se još jedna freska Svetog Save. Vezanost Ivana Groznog za Svetog Savu i tako je pokazana jer je srpski svetitelj jedini predstavljen sa dva živopisa.

Treba pomenuti da je jedna od omiljenih knjiga u detinjstvu Ivana Groznog bila Teodosijevo *Žitije Svetog Save* koju je svetogorski monah Isaija poklonio njegovom ocu. O tome je *dumao* u poznim godinama: „A kako je Sveti Sava ostavio oca, majku, braću, rođake i prijatelje, zajedno sa celim carstvom i vlastelom i poneo krst Hristov i kakve je on monaške podvige izvršavao! A kako su otac njegov Nemanja, to jest Simeon, i majka njegova ostavili carstvo i zamenili purpurnu odeću monaškom i kako su zbog toga zadobili zemaljsku utehu i radost!"

Koliko je Ivan Grozni poštovao Svetog Savu, kaže Milovan Vitezović, najbolje svedoči jedna vekovima prepričavana hilendarska priča u kojoj se govori kako su mu kaluđeri, prilikom jedne posete caru, poneli na uzdarje jednu od svojih najvećih relikvija, Savin krst, koji je on

Paleologa, koja je vladala Vizantijom do pada Carigrada 1453. godine. Srušio je Latinsko carstvo i 1261. povratio Carigrad, koji su krstaši bili zaposeli 1204. godine.

⁸⁴ Kao pandan Mihailu Paleologu postavljeni su u Arhangelskom saboru na severoistočnom stupcu u prvoj zoni likovi Svetog Save Srpskog i njegovog oca prepodobnog Simeona, uz koje stoji natpis *srpski čudotvorci*. „Očigledno u idejnoj razradi tematike osnivač srpske srednjevekovne dinastije Nemanjića istaknut je po svojoj verskoj revnosti. Dodeljujući u toj velikoj galeriji počasno mesto Savi i Simeonu Srpskom kao velikim ličnostima naroda kome i sam pomalo pripada, Ivan Grozni usvaja shvatanja srpskih monaških krugova, prevashodno čini se Hilandaraca, koji potiskuju ličnost značajnog vladara Stefana Nemanje u korist monaha i čudotvorca Simeona" (Sreten Petković).

dobio od vasilevsa Jovana III Duke Vataca (1222-1254) a bio je napravljen od drveta Hristovog krsta. Ivan Grozni se nekoliko puta poklonio krstu, rekavši hilendarskim kaluđerima: „Blгодарim vam do neba što ste ga doneli da mu se poklonim i da ga celivam. A sada ga vratite odakle ste ga doneli, jer samo tamo pripada.”

Mnogi su postavljali pitanje: otkud ovoliko Srba na jednom tako ekskluzivnom ruskom spomeniku?

Bilo bi sasvim uprošćeno gledanje ako bi se naklonost ruskog cara prema Srbima svela na sentimentalnost ovog moćnog vladara prema narodu svojih predaka. „Taj momenat je, po svemu sudeći, igrao neku ulogu [...] ali to svakako nije bio glavni razlog što se predstava kneza Lazara našla na zidu grobne crkve ruskih vladara. Čini se da pravi razlog ovome treba tražiti u društveno-istorijskom trenutku Rusije sredinom XVI stoleća.⁸⁵

Ubedljivo je već dokazano da se iza grandioznog poduhvata prepisivanja i ilustrovanja *Letopisnog svoda* krije težnja Ivana IV da se na taj način iskaže vladarska ideologija tek proklamovanog carstva. Nastojalo se pre svega da se u tematskom pogledu istakne nacionalno, religiozno i ponajviše političko jedinstvo ruske zemlje od iskona pa sve do moskovske carevine. Pri tome se naglašava da se to jedinstvo ostvaruje pravom jednog gospodara na svu rusku zemlju, pošto on nasleđuje praroditelje i pretke, proslavljene vladare" (Sreten Petković).

U nameri da sebe prikaže kao legitimnog naslednika ruskih vladarskih kuća, Ivan Grozni nastoji da se predstavi i kao nastavljac i drugih dinastija pravoslavnog sveta.

Ivan Grozni se vezuje za Paleologe, kako smo rekli, preko babe Zoje Paleologine, a preko nje i sa Mihailom VIII, osnivačem dinastije Paleolog. Uz vasilevsa Mihaila VIII, knez Lazar je drugi vladar koji nije Rus a koji je prikazan u delu.

Južni Sloveni su doneli u Rusiju tradiciju sastavljanja sintetičnih rodoslova kako bi se potkrepili zahtevi njihovih kraljevstava spram Vizantije.

„Posebno je bila vredna pažnje i uticaja *Povest velikih kneževa vladimirskih u Velikoj Rusiji* od jednog srpskog emigranta koji je, sa svečanom ozbiljnošću, moskovijske knezove povezao ne samo sa kijeuskim vladarima i legendarnim Rjurikom već i sa još maštovitijom

⁸⁵ U to doba kada se u Srbiji obnavlja Pečka patrijaršija samo su retki spisi posvećeni kosovskom mučeniku, dok se u likovnom izrazu knez Lazar ne pojavljuje.

figurom Prusa, vladara izmišljene drevne kraljevine na Visli i rođaka Cezara Avgusta koji je pak preko Antonija i Kleopatre bio povezan sa egipatskim potomcima Noja i Sima. Ovo mnogo prepisivano delo takođe je podsticalo Ruse da o sebi misle kao o naslednicima Vizantije, zastupajući neobičnu izmišljotinu da je znake carskog dostojanstva iz Konstantinopolja u Kijev preneo Vladimir Monomah, za koga se tvrdilo da je bio prvi car vascele Rusije" (Džejms Bilington).

Za vreme vladavine Ivana IV Groznog izvršena je redakcija starih srpskih rodoslova sa ciljem da se Jakšići, preko Brankovića i Lazarevića, povežu sa Nemanjićima. Međutim, kako kaže Katarina Mitrović, „reč je, razume se, o iskonstruisanom srodstvu. Muški ogranak porodice Jakšić izumro je još 1543. godine. Međutim, sastavljanje rodoslova Jakšića pod nazivom *Ukaz o srbskih careh i kraljeh i despoteh i velikih knezeh* bilo je potrebno da bi se pokazalo kako su Jelena Glinska, velika kneginja moskovska ili srpska, kako se u ovom spisu naziva, i njen sin Ivan Grozni, prvi ruski car, zapravo potomci srpske svetorodne dinastije Nemanjića."

Već krajem šesnaestog veka iščezava popularnost kneza Lazara u Rusiji, jer razvojem istorijskih okolnosti i upornošću Ivana Groznog više nije bilo potrebe da se dokazuje legitimnost ove carevine.

Svedočanstvo o srpskim velikanima ostalo je u slavnim ruskim delima sve do danas, mada je, kako kaže Sreten Petković, trajni ugled u Rusiji zadržao jedino Sveti Sava.

Stefan Lazarević na srpskom tronu

Krajem četrnaestog veka Srbija je spadala u ređe naseljene zemlje. Smatra se da je prosečna gustina naseljenosti jedva prelazila desetak stanovnika po kvadratnom kilometru. Istoriografija danas veruje da je plemstvo u Srbiji četrnaestog veka obuhvatalo oko dva odsto ukupnog stanovništva.⁸⁶

Od srpskih velmoža je posle bitke na Kosovu malo ko pretekao. Najpoznatiji preživeli vlastelini koje istorija pamti bili su Vuk Branković, Novak Belockrić i Nikola Zojić. Dolazi do razaranja doskorašnje društvene strukture jedinstvene srpske države, do prvih seoba... Ionako malobrojno stanovništvo, opljačkano i u strahu od Turaka, beži ka Primorju. Na poznatom srednjovekovnom trgu Drijevu na Neretvi i u Dubrovniku⁸⁷ dolazi do pojačane trgovine robljem iz oblasti koje su

⁸⁶ Kao ilustracija mogu da posluže podaci koje je naveo Pol Kenedi, profesor na Jeju, rekavši da je u Osmanskom carstvu u šesnaestom veku bilo „četrnaest miliona podanika — u vreme kada je Španija imala pet miliona, a Engleska tek dva i po miliona stanovnika“.

⁸⁷ Kako navodi Vinko Foretić, Dubrovčani su kupovali robove najviše u Drijevu na Neretvi, današnja Gabela, gde je trgovina robljem postojala još u jedanaestom veku. Deo robova su zadržavali, a najviše su ih izvozili. Bosanski kralj Dabiša je 1392. godine izdao proglas o zabrani trgovine „ljudskim mesom“. Kralj Ostoja se 1400. godine sa sličnim zahtevom obratio Dubrovačkoj republici. Dubrovnik je tek 27. januara 1416. godine zvanično ukinuo ropstvo. Veliko veće Dubrovnika je tada izdalo proglas o zabrani trgovine robljem u kome je, pored ostalog, rečeno: „Smatrajući da je ovakva trgovina sramna, bezbožna i odvratna i protiv svake čovečnosti, pa postaje veliki teret i sramota na naš grad, što se čovečiji rod, stvoren nalik i sličan našem Tvorcu, obraća u trgovačke svrhe i prodaje kao da su grube životinje.“ Ali „zabrana trgovanja robljem iz 1416. g. nije ni najmanje smetala dubrovačkim trgovcima da i dalje na tom poslu zarađuju [...] lepe deklaracije o čovekoljublju koje su pratile zabranu u stvari su mnogo više bile reči nego stvarnost“ (Bariša Krekić). Za robinje je u trinaestom veku plaćano između 4 i 8 dukata, a za robove preko devet. Šezdesetih godina četrnaestog veka cene su porasle pa se za

Osmanlije poharale.

Članovi Lazareve porodice, pre svih kneginja Milica — sama sa dva maloletna sina i neudatom kćerkom⁸⁸ — posle kneževe smrti u Kosovskom boju i državne dezintegracije, smatrali su da su oni legitimni predstavnici i nastavljači ideologije koju je Lazar sa crkvom vaspostavljao za života, i da su oni jedini pozvani i predodređeni za tu ulogu.

U Novobrdskom zakoniku iz 1412. godine despot Stefan Lazarević je to i precizno objasnio: „Molitvama svetoga gospodina roditelja mogega kneza Lazara, dade da vladam, posle smrti njegove, meni, izdanku [njegovom], despotu Stefanu, u zemlji otačastva mogega.”

Međutim, autoritet Brankovića u godinama posle Kosovske bitke bio je veći od autoriteta koji su uživali Lazarevići. Tada je Vuk Branković imao pretenzije i da izađe na more. On je tajno, pre juna 1390. godine, Filipu Bareliju,⁸⁹ protovestijaru Đurđa II Stracimirovića, ponudio 500 litara srebra da mu preda neki morski grad, najverovatnije Ulcinj. Đurđu II Stracimiroviću je posle pogibije Balše II 18. septembra 1385. godine ostala u vlašću Zeta i deo severne Albanije sa Skadrom, Drivastom i Lješom, dok je južnoalbanskim posedima vladala udovica Balše II Komnina sa kćerkom Ruđinom, koja se 1392. godine udala za Mrkšu Žarkovića. Đurađ II Stracimirović je za svoje sedište uzeo baš Ulcinj. S obzirom na to da je Filip Bareli učinio „zločin protiv njegove vlasti”, nesrećnog Mlečanina Đurađ je zajedno sa porodicom bacio u tamnicu, oduzevši mu pritom celokupnu imovinu, iz koje će se izbaviti tek 1392. godine kada je izbegao u Drač i stavio se u službu gospodara Drača Đorđa Topije.

Vuk Branković je pružao otpor Turcima sve do novembra 1392. godine, kada se i on potčinio Bajazitu.

Govoreći o turskim pljačkama i pretnji od Ugarske, koja se spremala za rat protiv Srbije, Konstantin Filozof dodaje svedočenje i o ovim

robinje plaćalo oko 10 dukata a za robove oko 13 dukata.

⁸⁸ Ostale četiri kćerke su bile udate.

⁸⁹ Balša II je po uzoru na Nemanjiće uspostavio službu protovestijara i na to mesto je postavio Filipa Barelija. Bareli je bio veliki trgovac i davao je velike kredite Balši II, a ovaj je, kada ne bi mogao da ih vrati, Bareliju dug vraćao u velikim posedima. Bio je to oprobani način ulaska Mlečana u upravne aparate balkanskih država.

međusrpskim, međusrodničkim razmiricama: „Uz to dođoše i međusobne borbe onih koji su im bili područni; drugi su, međutim, bili kao samostalni, tako da se može sa Mardohejem⁹⁰ u zagonetkama i proročkim snovima reći: 'I gle glas i vapaj, nemiri, gromovi i zemljotres, i pobuna na zemlji, i gle sada ne dva zmaja no mnogi sa gmizavcima, koji dođoše da se bore. I bi glas i sve se smuti od glasa vike njihove, o svima ljudima (beše) danju tama i sumrak i bure i ratovi, i spremi se svaki narod da se bori.'"⁹¹

Stefan Lazarević (srpski knez od 1389. do 1402. i despot od 1402. do 1427. godine) rastao je, dakle, u specifičnim uslovima nakon Kosovske bitke. Kako je napisao u jednoj povelji: „od Kosova bih poraženi ismailjčanskom narodu", ograničenih dometa teško uzdrmane centralne vlasti, u neprijateljskom okruženju i stalnom strahu od Turaka, kada se slavno ime Miloša Obilića nije smelo pominjati iako se o njegovom podvigu govorilo diljem Evrope.

Kolučo Salutati (1331-1406), jedna od najuticajnijih ličnosti renesansne Firence pre uspona Medičija i kancelar Firentinske republike, koji je kao i humanisti njegovog doba cenio snagu karaktera i duha, odvažnost i sposobnost za delovanje — nimalo slučajno, dakle, pozdravlja Miloševo junaštvo, kazujući da treba da bude ponosniji i srećniji od bilo koga „onaj koji vođu tolike sile, jurnuvši mu mač u grlo i skut, junački umori", ali da treba da budu srećni i „oni koji kao žrtve ubijenog [Miloša] nad onom ništavnom lešinom [Muratovom] slavnom mučeničkom smrću život i krv proliše".

U *Žitiju despota Stefana Lazarevića* njegov savremenik Konstantin Filozof zapisuje: „Među vojnicima koji su se borili pred (vojskom), beše jedan veoma blagorodan (Miloš⁹²), koga ocrniše zavidljivci pred gospodinom i osumnjičiše kao neverna. A ovaj, da pokaže vernost, a

⁹⁰ Mardohej je, zajedno sa persijskom caricom Jestinom, u vavilonskom ropstvu štitio jevrejski narod od progona.

⁹¹ Knjiga o Jestiri, 1.1.

⁹² Vizantijski pisac Laonik Halkokondil iz druge polovine petnaestog veka prvi je pomenuo ime viteza koji je ubio sultana Murata: „Grci, međutim, pričaju [za razliku od Turaka] da on nije pao dok je posle boja progonio neprijatelja; naprotiv, neki visoki plemić odlučio je još dok se Murat nalazio usred svojih trupa postrojenih za borbu da izvrši junačko delo veće od svih što su se ikada učinili. Taj čovek zvao se Miloin."

ujedno i hrabrost, nađe zgodno vreme, ustremi se ka samome velikom načelniku, kao da je prebeglica, i put mu otvoriše. A kada je bio blizu, iznenada pojuri i zari mač u toga samoga gordoga i strašnoga samodršca. Tu i sam pade od njih. U prvi mah odolevali su Lazarevi ljudi i pobeđivali su. Ali već ne beše vreme za izbavljenje. Stoga i sin toga cara ojača opet u toj samoj bici i pobedi, jer je Bog tako dopustio da se i ovaj veliki (Lazar) i oni koji su s njim svežu vencem mučeništva. Šta je bilo posle toga? Postiže (Lazar) blaženu smrt tako što mu je glava posečena, a njegovi mili drugovi molili su usrdno da poginu pre njega, da ne vide njegovu smrt."

Težina mita o ocu, koji se tek stvarao, i legende o Milošu, kao i surovost političke situacije i složenost srodničkih odnosa (Vuk Branković je smatrao da bi njemu trebalo da pripadne mesto i uloga koju je imao knez Lazar), bez sumnje su uticali na razvoj budućeg despota, jednog od najumnijih i najuspešnijih srpskih vladara. Bilo je to vreme kada je poslednji hrišćanski vladar na Balkanu bio bosanski kralj Tvrtko I Kotromanić, a i on ne zadugo — do 1391. godine.

Posle pet⁹³ kćeri koje su rođene jedna za drugom, Milica i Lazar su dobili sina Stefana. Iako u istoriografiji postoje razmimoilaženja o datumu despotovog rođenja, prihvaćeno je da je on rođen 1377. godine.⁹⁴ Bez obzira na to što joj je sin bio punoletan (1393) kada se zamonašila, Milica je, kao monahinja Jevgenija, bila i dalje veoma aktivna u vođenju državnih poslova zadržavši uticaj u vlasti. Ona je, recimo, u dva navrata vodila pregovore sa Turcima, 1398. sa sultanom

⁹³ Pejatovićev rodoslov veli da su knez Lazar i kneginja Milica imali dva sina, Stefana i Vuka, i pet kćerki: Oliveru, Maru, Draganu, Jelu i Teodoru. Ne zna se kojim su se redom rađala Lazareva deca, po svoj prilici, smatra Miodrag Al. Purković, Mara je bila najstarija, a Olivera najmlađa.

⁹⁴ Ilarion Ruvarac, Stojan Novaković i Konstantin Jiriček smatrali su da je despot rođen 1370. godine. Ćorđe Stričević je optirao za 1377. ili 1378. godinu, što je prihvatio i Sima Ćirković. Da je Stefan rođen 1377. godine utvrdio je Mihailo Dinić kada je u odlukama dubrovačkog Velikog veća iz 1385. godine našao dokument da je te godine upućeno poslanstvo knezu Lazaru i da je među poklonima koje su oni nosili srpskom knezu bio i komad tkanine „za dečaka od osam godina". Andrija Veselinović ovom datumu navodi u prilog i još jedan argument: „Ako se kneginja Milica zakaluđerila 1393, uradila je to sigurno posle Stefanovog punoletstva. Pošto je [...] po svoj prilici rođen 1377, tada je imao 16 godina, što znači da je bio punoletan. U srednjem veku se prvo punoletstvo sticalo sa 14 godina, a novo, puno punoletstvo sa 18 godina."

Bajazitom i 1403. godine sa njegovim sinom Sulejmanom.

O političkom uticaju srpske kneginje najbolje svedoče obraćanja Dubrovčana, koji su imali više nego iznijansirani osećaj za trenutak, ali i za trenutnu važnost određene ličnosti. Oni se u svojim pismima prvo obraćaju kaluđerici Jevgeniji pa tek onda Stefanu. Kako se to vidi iz knjige Ljubomira Stojanovića *Stare srpske povelje i pisma*, monahinja Jevgenija je u početku vladavine oslovljavana kao „počtena“ gospođa, zatim „vsečastiva i hristoljubiva“, i onda „slavna i velemožna gospođa“. Na sličan način su Dubrovčani iskazivali svoju počast i despotu Stefanu: u prvi mah je bio „počteni“, pa „mnogopočteni“, zatim „vse počteni“, „slavni“ i zatim „slavni i velemožni“ knez, odnosno despot srpski.

Svi despotovi savremenici su jednodušni u oceni da je bio lep i visok, zbog čega ga je narod i prozvaio Visoki Stefan jer „iznad sviju vidim beše“. Kao i Nemanjići, imao je tu sposobnost da od neprijatelja stvara saveznike i kao i svi Nemanjići, bio je pisac. Postao je, kako kaže Jovanka Kalić, s vremenom „vitez evropskog kova, poslednji u srpskoj srednjovekovnoj istoriji“.

Opisujući Stefana koji je od Lazara i Milice „zasijao, pokazavši u sebi premnogo od njihovih osobina“, Konstantin Filozof piše: „On beše izuzetan još kao mlad [...] i iz dana u dan pokazivaše se da će u svemu biti obdaren: u govoru, i u delu, čime se isticao. [...] kao dete, gledajući na crkvu [koju je Lazar podigao], govoraše: 'Veću i lepšu ja ću podići / [...] Čega god se dotakao, ubrzo se pokazivao bolji od svojih učitelja.“

I po lepoti tela i snage bio je među vršnjacima kao sunce posred zvezda, a [u] besedama izvanredan, kao niko dotle; [...] Kada je postao punoletan [...] Ne odstupi ni od jednoga puta pravoga i carskoga.“

Konstantin Filozof, koji je ostavio najviše podataka o Stefanovoj ličnosti, piše i da je Stefan od detinjstva pokazivao hrabrost, ali da je bio obdaren i mudrošću da u *svoje dane* „umiri najjače države, istočne i zapadne, tako da su oni koji su carevali u različna vremena sa sviju strana k njemu sticali; učini da se sa dostojanstvom ceni udeo njegovih zemalja, pa još su ga i zapadni [vladari] vaistinu nazivali gospodinom i čuvarom države svoje.“

Pisac despotovog žitija veli da je despot umeo da izabere ne samo dobre običaje već i sve ostalo „do samog odela“.

„Vika, lupanje nogama, smeh ili nespretna odeća nije se smela ni pomenuti, a svi behu obučeni u svetle odeće, koju je razdavao lično despot. I u svakoj carskoj naredbi sijahu carske [reči]. Sa strahom su svi gledali na njega. A treba da se i ovo zna da niko nije mogao sagledati očiju njegovih, čak ni oni najviši. Ovo ne govorimo samo mi nego

svedoče i svi koji su to iskusili. A onaj koji se zaricao da će ih ugledati, nije se mogao ovoga udostojiti. A ovo je još čudnije od prvoga: u takvoj vladavini poneko izbeže ponekad od ženske ljubavi i svirke. A ovaj je mrzio oboje, pa šta više i odbacio. Samo koliko treba muzike za rat, reče, da se nađe" (Konstantin Filozof).

Neće proći ni mesec dana od bitke na Kosovu, a ugarski kralj, dvadesetdvogodišnji Žigmund Luksemburški, uputio je mačvanskog bana Nikolu II Gorjanskog 7. jula 1389. godine njegovom pašenogu „plemenitom gospodinu Vuku vojvodi, zetu velemožnog muža Lazara, kneza Raške" na pregovore o stvarima „koje su na korist vašu [Vukovu] i vaše zemlje".

Istorija nije zabeležila šta je bila namera ugarskog kralja sa ovom misijom, ali šta god da je bio njen cilj, ona sigurno nije mogla biti na polzu Milice i njenog sina Stefana.

Ugled Vuka Brankovića

Lazarevići su u tom periodu bili potisnuti u drugi plan. Nekoliko godina nakon bitke na Kosovu, u jednom žitiju kneza Lazara govori se o njihovim problemima i „napastima“ koje su trpeli „ne samo od inoplemenih već i od svojih“.

Prekomponovanje temelja srpske državnosti, oslonjeno na rodbinske veze sa knezom Lazarom, „izvršeno je posle 1389. godine u korist Vuka Brankovića“, koji je vladao velikim delom južnih srpskih oblasti.

Početak dvadesetog veka Stanoje Stanojević je ukazao da se preko inskripcije u dubrovačkim pismima može jasno videti iskazivanje razlike u društvenom i političkom ugledu adresanta.

I pored toga što realna moć Vuka Brankovića nije mogla da se uporedi sa položajem koji su nekada imali nosioci srpskih vladarskih dostojanstava, u obraćanju Dubrovčana pokosovskoj srpskoj vlasteli vidi se, kaže Marko Šuica, da je Vuk Branković „po svom ugledu, značaju, političkoj moći i ideološkim prerogativima zauzeo nekadašnje mesto kneza Lazara“. Način na koji vlasti republike podno Svetog Srđa oslovljavaju Vuka Brankovića — sve do njegovog sloma 1396. godine⁹⁵ — potvrđuje da je on za njih najvažnija i najznačajnija ličnost na srpskim teritorijama.

Međutim, i Vuk Branković je ipak, i pored svega, samo godinu dana pošto će to učiniti kneginja Milica, zatražio azil u Dubrovniku ukoliko mu bude zatrebalo. To je zatražio i od Venecije, pa su ga Mlečani primili za svog građanina 9. aprila 1394. godine.

Kako su se Dubrovčani odnosili prema Vuku Brankoviću svedoči

⁹⁵ Od 1396. pa sve do 1402. godine, Vukovoj udovici Mari Branković Dubrovčani se obraćaju sa skromnijim epitetima, ne više kao *slavna* i *velmožna*, već kao *mnogopočtena* gospođa. Posle bitke kod Angore (1402) Brankovići se ponovo uzdižu na nekadašnji rang kao *slavni velmožni*.

njihov odgovor na ovaj Vukov zahtev. Dubrovčani 9. maja 1390. godine odgovaraju srpskom velmoži: „Ako bi došlo vreme, što ne daj bože, te ne uzmogne gospodin Vuk držati zemlju srpsku, nego ga izagnaju Ugri ili Turci, ili drugi tko; te da mi primimo gospodina Vuka i gospođu Maru i njihovu decu i njihovu riznicu u naš grad [...] Ako bi zatražili njih ili njihovo imanje Ugri, Turci ili drugi tko, da ih ne damo nikome na svetu, pa ma dobili za njih ceo svet; ali ako bismo bili toliko pritešnjeni da ne bismo bili slobodni ni mi ni oni s nama, a mi da otpratimo gospodina Vuka i gospođu Maru i njihovu decu i njihovo imanje i ko s njima bude kuda reče gospodin Vuk."

Koliki je ugled ovaj srpski vlastelin uživao u Dubrovniku belodano govori jedno pravo, koje osim Vuka Brankovića nije dobio niko za sledeće četiri stotine godina. Vuk Branković je od Dubrovčana dobio pravo da izgradi pravoslavnu crkvu u gradu pod Srđom: „Gospodin Vuk može, ako hoće, da si stvori crkav po svojoj veri slobodno."⁹⁶ Recimo, Jeleni Balšić⁹⁷ Dubrovčani to nisu dozvolili čak ni izvan zidina grada, iako je u Dubrovniku imala palatu koju je nasledila od muža.

Milica je do pada Vuka Brankovića bila oslovljavana sa *počtena* i samo u jednom slučaju *počtena i vsečasna kaluđerica gospođa kira Evgenija*, dok je u tim pismima Stefan oslovljavan samo sa *knez Stefan*, bez epiteta. Tek od maja 1398. godine Dubrovčani se Milici i Stefanu obraćaju na visokom diplomatskom nivou sa slavnim i velemožnim, kao što je to bio slučaj sa Vukom Brankovićem pre 1396. godine.

Nasuprot Vuku, Lazarevi naslednici su sve do bitke kod Angore

⁹⁶ Možda nije nevažno napomenuti da je Vuk za godinu dana, od 1395. do 1396. godine, za obezbeđenje svoje porodice u Dubrovnik preneo oko 600 kilograma srebra i nekoliko kilograma zlata u ukupnoj vrednosti od 15.000 dukata. Bajazit je posle smaknuća Vuka u više navrata tražio od Dubrovnika ovaj Vukov depozit, ali ga Dubrovčani nisu dali.

⁹⁷ Jelena Balšić (1366/1371-1443) bila je kćerka kneza Lazara i kneginje Milice. Udala se 1386. godine za Đurđa II Stracimirovića Balšića, vladara Zete od 1385. do 1403. godine. Posle njegove smrti (1403) aktivno pomaže sinu Balši III Stracimiroviću (1403-1421) — kao što je njena majka Milica pomagala njenom bratu despotu Stefanu — u upravljanju zemljom i u ratu sa Mlecima. Kada su Mleci pripremali zaključenje mira 1409. godine tražili su da i Balša dođe u Veneciju. Međutim, Jelena je u *Serenissimu* otišla umesto sina i na sebe preuzela svu krivicu za rat. Drugi put se udala 1411. godine za gospodara Huma, velikog vojvodu Sandalja Hranića. Nakon smrti sina 1440. godine je izgradila zadužbinu, Bogorodičinu crkvu, na Starčevoj Gorici, jednom od tri najveća ostrva u Skadarskom jezeru.

ostali verni sultanu Bajazitu. Postavlja se pitanje, kaže Rade Mihaljčić, ko je onda posle Kosova izneverio Lazarevo delo?

Međutim, objašnjava Jovanka Kalić, ako Vuk Branković „nije izdao Lazara na Kosovu, on je posle kneževe pogibije ugrozio njegovo delo. Ni otpor sultanu Bajazitu, ni tragičan kraj u turskom sužanjstvu, nisu Vuku Brankoviću obezbedili povoljnije mesto u svesti naroda. Svi tekstovi nastali u srpskoj sredini, pisani još rukom savremenika, prepuštaju Vuka zaboravu. Letopisci beleže samo njegovu smrt, kao da se o životu namerno ništa nije htelo reći. Ni Brankovići se njime nisu ponosili. Izgleda da je Vuku, lišenom poštovanja savremenika, bilo lako dodeliti ulogu izdajnika na Kosovu; u svakom slučaju, narod ga je kasnije optužio za to."

Započela je poslednja etapa u borbi Srbije za opstanak, koja će se završiti padom Smedereva 1459. godine.

U to vreme, tvrdi Nedim Filipović, ušao je u turski jezik izraz zaboga i stvorena je turska kovanica *zaboga dimek* — kapitulirati, priznati tursku vlast.

Lazarevi sinovi, ćerke i žena Milica nisu se opredelili za carstvo nebesko.

S jeseni 1389. godine ugarski kralj Žigmund je napao Srbiju. S druge strane, iako se Bajazitova ordija povlačila, manji turski odredi su robili i pljačkali srpsko stanovništvo. O tome je svedočenje ostavio episkop Marko, koji u žitiju patrijarha Jefrema veli da Turci jednako ratuju po Srbiji.

Situacija u Srbiji je po Lazareve naslednike bila više nego složena.

Kneginja Milica je čak preduzela korake da sa porodicom ode u Dubrovnik. Mihailo Dinić je utvrdio da je dubrovačko Veće umoljenih⁹⁸ 12. oktobra 1389. godine pokazalo razumevanje za ovu Miličinu želju, ali da do odlaska u Dubrovnik nije došlo jer su u međuvremenu obavljani razgovori sa sultanom Bajazitom.

Opravdano strahujući, kneginja Milica je, znajući da će ugarski napadi oslabiti srpski položaj u odnosu na Osmanlije, rešila da sa njima „složi mir" — kako bi sprečila uništavanje države bar sa jedne strane —

⁹⁸ U Dubrovačkoj republici najviša vlast se nalazila u Veću umoljenih ili Senatu sastavljenom od četrdeset i pet najbogatijih i najistaknutijih lokalnih vlastelina koji su donosili sve odluke. Uz kneza (koji je imao samo protokolarna ovlašćenja) i Senat, u Dubrovačkoj republici postojalo je još Malo veće od jedanaest biranih članova Senata, i Veliko veće koje su sačinjavali svi punoletni plemići, a koje je donosilo zakone.

što će i učiniti pre sredine 1390. godine. Bila je razumna „kao Odisej“, kako je za nju kazao despotov biograf Konstantin Filozof.

Srbija posle 1389. godine nije ni odmah ni brzo prešla pod neposrednu vlast Osmanlija. To je bilo moguće sve do pada Smedereva,⁹⁹ zahvaljujući izuzetnoj politici kneginje Milice, njenog sina despota Stefana Lazarevića, kao potom i despota Đurđa Brankovića.

Đorđe Sp. Radojičić uočio je da knez Lazar nije živopisan ni u jednoj crkvi građenoj u vreme njegovih naslednika. „Lazarevog lika, osim u njegovoj glavnoj zadužbini Ravanici i Miličinoj Ljubostinji, nema [...] u crkvama koje je podigao njegov sin, kao ni po manastirima Svete Gore“, piše Dušanka Dinić Knežević. Mudri despot Stefan nije želeo ni na koji način da dovede u opasnost budućnost Srbije.

Odluka o miru sa Turcima doneta je za života patrijarha Spiridona, znači pre avgusta 1389. godine.

Bajazitovo poslanstvo je pristiglo u Kruševac i kneginji ponudilo vrlo teške uslove mira: „Da u svakom Bajazitovom ratu sudeluje kao saveznik; da mu da sestru za ženu, te da mu od iskopavanja srebra šalje godišnji porez“ (Jozef fon Hamer). Kneginji je sigurno najteže palo da pošalje svoju četrnaestogodišnju kćerku Oliveru u sultanov harem. Kneginja je morala da pristane i na taj ponižavajući čin kojim je Olivera postala *srpska Jestira*.

Svoju sestru Oliveru despot Stefan Lazarević je sa bratom Vukom lično odveo u Bajazitov harem.¹⁰⁰

⁹⁹ Ubrzo po padu Smedereva, 20. juna 1459. godine, gotovo cela Srbija je potpala pod tursku vlast. Oko 200.000 ljudi je pretvoreno u roblje i odvedeno u tursku vojsku ili naseljeno po turskim zabitima. Turski hroničar Ašik-paša Zade svedoči: „Potpuno zavlada islamska uprava u srpskoj zemlji. Uporni nevernik potpuno je uteran u red. Preko ove zemlje zasijala je islamska svetlost. Njene lepote su sve počele da se krše. U Smederevu zasedoše janičari, azapi. Postade to nahija koja pare broji.“

¹⁰⁰ Slično će postupiti i drugi veliki srpski despot Đurađ Branković, koji će svoju ćerku Maru dati Muratu II (sultan 1421-1444 i 1446-1451) za ženu 1435. godine, a koju je njegov sin Mehmed II Osvajač, osvajač Carigrada 1453. godine, izuzetno cenio smatrajući je drugom majkom. Ašik-paša Zade je zapisao poruku koju su despotovi emisari preneli sultanu Muratu II: „Care, gospodine, primi moju kćer za svoju džariju, kao što je tvoj deda Bajazit uzeo bio od nas devojku.“

U jesen 1435. godine sultan je u Srbiju poslao rumelijskog beglerbega Saradži-pašu da dovede Maru u Jedrene, tadašnju osmansku prestonicu. Sultanovom izaslaniku je priređen „doček golem bez kraja i konca“. Despot Đurađ je dao i prebogat miraz. Na osnovu procena Dubrovčanina, dominikanca Ivana Stojkovića i

Konstantin Filozof o tome je ostavio svedočenje: „Glasnici su se saglasili sa blagočastivom gospođom [Milicom] o najmlađoj kćeri njezinoj Oliveri i, po savetu patrijarha i celoga sabora sveštenih lica i celoga sinklita [vrhovno veće najvećih državnika], dade je za ženu Amiru velikom [Bajazitu], da bi bilo spaseno hristoimenito stado od vukova koji su ga klali. A tada pođe i uvek spominjani brat njezin [Stefan] ka samodršcu sa sestrom [...] A veliki car od tada se [...] prema ovome odnosio iskreno i sa čistom ljubavlju kao prema ljubljenom sinu [...] i pred svima istočnima ovim se [Stefanom] dičio kao nekim drugim suncem ili kao zvezdom Danicom."¹⁰¹

putopisca Bertranda de la Brokijera, miraz je vredeo između šest stotina hiljada i milion zlatnih dukata. Ono što je razlikovalo konkubine od punopravne žene upravo je bio miraz. Robinje koje su dovođene padišahu nisu imale miraz.

Pregovori su završeni mirovnom garancijom Sardža-paše srpskom despotu.

Mara Branković je sa svoja dva mlađa brata Grgurom i Stefanom 4. septembra 1435. godine napustila Smederevo.

Nastojeći da se što čvršće veže za obe strane, kako za Ugarsku tako i za Tursku, despot Đurađ je svojim kćerima ugovorio političke brakove. Maru je dao Muratu II, a Katarinu je udao za Ulriha Celjskog (1406-1456), bratića Žigmundove druge žene Barbare Celjske (oko 1390/1395-1451) i jednog od najbogatijih ljudi toga vremena.

¹⁰¹ Turski hroničari iz kasnijeg vremena pripisuju Oliveri veliki uticaj na Bajazita i da joj je bio toliko privržen da je nije prisiljavao da pređe u islam. „Bio je prvi osmanski vladar koji je počeo, pod uticajem svoje žene, srpske princeze, piti vino i time kršiti islamski propis. Jednako je s nemarom gledao na homoseksualnu sklonost svoga vezira Ali-paše, koji je, sada, regrutovao iz svojih krajeva dečake ne samo više za janičare (adžemoglan), nego i za unutarnju službu na dvoru (ičoglan). [...] Tako je homoseksualna sklonost Istoka, za čije su prvo očitovanje već u najstarije doba Grci optuživali Perzijance, a ovi njih, ušunjala i u Tursko carstvo, te se, postupno, proširila i izvan dvorskih krugova" (Jozef fon Hamer). Zbog sramote koja joj je bila naneta, kaže Sima Ćirković, Bajazit je u Tamerlanovom ropstvu izvršio samoubistvo. Stefan će posle sloma Bajazita kod Angore osloboditi sestru iz Tamerlanovog ropstva i ona će ga nadživeti.

Punoletstvo Stefana Lazarevića

U Vizantiji dinastički problemi tada dostižu vrhunac.

U vreme Kosovske bitke vasilavs Jovan V Paleolog bio je u Carigradu, dok je njegov unuk Jovan VII Paleolog (1390), sin Andronika IV (1376-1379), bio u Đenovi tražeći podršku za pobunu i rušenje dede sa vlasti. Po povratku u Carigrad, uz pomoć Osmanlija biva doveden na tron u noći 13. aprila 1390. godine. Stari car Jovan V Paleolog sa sinom, budućim vasilavsom Manojlom II (1391-1425), zatvara se u jednu carigradsku tvrđavu kod Zlatne kapije i priprema za opsadu.

Uz pomoć galija vitezova Svetog Jovana sa Rodosa, Manojlo je sa ocem uspeo sredinom septembra 1390. godine da protera Jovana VII.

Bajazit je smenjivanje Jovana VII, svog favorita, doživeo kao ličnu uvredu. Naredio je odmah da se isplati danak i da ga Manojlo i Jovan VII prate u opsadi Filadelfije, poslednjeg vizantijskog uporišta u Maloj Aziji, jer je Bajazitu učvršćenje turskog položaja u Maloj Aziji bio jedan od najvažnijih ciljeva.

Osmanski istoričar Ašik-paša Zade (oko 1400-1484) u svom delu posvećuje osvajanju Filadelfije (Alašehira) jedno celo poglavlje, jer je po njegovom mišljenju pad poslednjeg vizantijskog uporišta u Maloj Aziji imao važnu psihološku dimenziju za Bajazitova dalja osvajanja.

Ašik-paša Zade opisuje kako je rumelijski beglerbeg Kara Timur Taš, zapovednik balkanskih zemalja koje su bile pod Turcima, sokolio sultana Bajazita za osvajanje Carigrada: „O moj sultane, potrebno je da padneš pod taj Carigrad. Taj carigradski nevernik [Manojlo II Paleolog] vrlo je veliki intrigant. I kada smo zauzeli Alašehir [Filadelfiju], koji je bio između naših zemalja, hajde i njega [Carigrad] da otmemo.”

Istoričar Jozef fon Hamer piše da je sultan Bajazit osvajajući Filadelfiju angažovao i trupe „svojih novih saveznika Srba i Vizantinaca”.

Početkom sledeće godine u Vizantiji se situacija još više komplikuje kada u februaru umire vasilavs Jovan V Paleolog.

Manojlo je početkom marta uspeo da se dokopa Carigrada, gde su ga dočekali sa oduševljenjem.

Bio je izuzetna pojava. Čak je Bajazit za njega jednom rekao: „Ko ne bi znao da je on car, odmah bi po njegovoj pojavi poznao da je car." Dimitrije Kidon ga je u pismima koje mu je slao oslovljavao sa *car filozof*. Nije ni čudo kada je Manojlo znao da raspravlja i piše traktate i o hrišćanskoj doktrini.

Bio je car u gradu koji je spao na samo pedesetak hiljada stanovnika, a koji je sada sačinjavao celo carstvo. „Veliki grad je ionako još samo ime", kako je rekao jednom prilikom Dimitrije Kidon.

Preteći vasilevsu Manojlu, sultan Bajazit je nadmeno ali tačno rekao: „Zatvori kapije grada i vladaj unutra, jer sve što je izvan njih — moje je."

Bajazit je bio više nego nezadovoljan razvojem situacije i novog vasilevsa je odmah pozvao u novi, ponižavajući vojni pohod koji je preduzeo prema Anadoliji.

Po povratku u Carigrad, sredinom januara 1392. godine, vasilevs se oženio Jelenom Dragaš,¹⁰² kćerkom srpskog velmože Konstantina Dragaša i sestre cara Dušana Teodore. Februara meseca u Svetoj Sofiji ga je krunisao patrijarh Antonije, dok je vasilevs svojoj izabranici lično stavio krunu na glavu.

U julu 1393. godine još jedna nesreća je pogodila Balkan, ali i Evropu: pad bugarskog carstva. Bugarska je svirepo opustošena, a stanovništvo zverski poklano.

Kako piše Jozef fon Hamer, bugarski vladar Šišman se „sa svojim sinom pojavio pred [...] Ali-pašom s mrtvačkim pokrovom oko vrata moleći za svoj život. Šišman je odmah odveden u zatvor u Plovdiv, gde je odmah ubijen ili je čuvan da umre prirodnom smrću. Njegov sin, takođe zvan Šišman [Aleksandar], spasio je život kao musliman [prešao je u islam] i kao takav dobi namesništvo u Aziji." Žena Aleksandra Šišmana bila je Dragana, kćerka kneza Lazara, i ona nije prihvatila islam, verovatno je bila pod zaštitom moćne i uticajne sultanije Olivera, svoje rođene sestre.

Punoletstvo Stefana Lazarevića, sina kneza Lazara, upravo je te godine obeleženo crkvenim obredom i vizantijskim ceremonijalom na

¹⁰² Posle smrti svoga oca Konstantina Dragaša 1394. godine, Jelena mu je podigla manastir Petru u Carigradu. Umrula je kao monahinja Hipomena u Carigradu 1450. godine, ne doživевši njegov slom i tragediju svog sina, poslednjeg vizantijskog cara.

državnom saboru, kada Stefan i dobija titulu velikog kneza i kada je i nazvan samodršcem i vladarom svih Srba.

„Kada slavni Stefan dostiže uzrast savršenog muža, odozgo Bogu izvole se da mu se skiptar roditelja uruči, a sveosvećenog patrijarha molitvom rukopoložanja blagoslovi se i otačaskim činom ukrasi se, imenovavši se kao veliki knez Stefan. Samodršcem i vladarem Srba nazva se. I svi blagorodni pokloniše se, oglašavajući se sa 'Mnoga leta' i 'Biće, biće. Kada potom veliko slavlje i gozba za sve zajedno beše, radovahu se i veseljahu i za sve što se zbilo Bogu zahvaljivahu" (Danilo III).

Te iste godine, u zimu, sultan Bajazit je u Seru pozvao sve svoje vazale: vizantijskog cara Manojla, njegovog sinovca i suparnika Jovana VII, carevog brata despota Teodora Paleologa, kralja Marka iz Prilepa, Konstantina Dejanovića, Stefana Lazarevića... Bio je to tužan skup odakle su hrišćanski vladari jedva izvukli žive glave.

Podaci iz Manojlovog *Posmrtnog govora*¹⁰³ sugeriraju da je Bajazit okupio srpske i vizantijske vladare kako bi ih sve pobio, na nagovor Jovana VII Paleologa i vlastohlepnih velmoža, od kojih su neki već primili islam u tajnosti. Od vazala koji su bili u Seru samo je despot Teodor ostao kao zarobljenik, ali je uspeo da se izbavi iz turskog zatvora i pobegne na Peloponez, gde je organizovao odbranu od Turaka.

Vizantijski car Manojlo II detaljno opisuje i zbivanja u Seru, kao i Bajazitovu srdžbu: „Koliko je bio ljut, pokazala su zverstva koja je počinio; našim pratiocima vadio je oči i odsecao ruke. To ga je donekle umirilo, pa je odmah posle toga pokušao da se izmiri sa mnim; iako me je vređao i obeščastio, darivao me poklonima, a onda me poslao kući, baš onako kako se kažnjena deca teše slatkišima."

Dakle, vazali su se, prema Manojlovim rečima, osećali u Seru kao „ovce među vukovima", jer nijedna vojska nije bila dorasla „gladnom lavu iz azijskih stepa".

Skup hrišćanskih vazala koje je u Seru sazvao sultan Bajazit važan je kao prekretnica u Bajazitovoj ratnoj politici prema Balkanu. Ovim događajem započela je nova etapa osmanskih osvajanja, koja je direktno ugrozila i sudbinu samog Carigrada.

Tokom sultanovog ratnog pohoda na Anadoliju, car Manojlo, koji

¹⁰³ Vizantijski vasilis Manojlo II je Posmrtno slovo za brata Teodora I (1383-1407), napisao 1409. godine, povodom godišnjice njegove smrti. Teodor je bio despot vizantijske Moreje od 1380. do 1407. godine.

mu je kao vazal bio u pratnji, shvatajući svu strahotu turskih osvajanja, u jednom pismu sa ovog pohoda koje je uputio prijatelju Dimitriju Kidonu kaže: „Ima mnogo gradova u ovoj oblasti, ali nedostaje im nešto bez čega ne mogu biti pravi gradovi — u njima nema ljudi. A kad sam se raspitivao za njihove gradove, odgovor je uvek bio: 'Mi smo uništili ova mesta, a vreme je uništilo njihova imena'."

Dakle, u Seru su se pred „persijskim satrapom", kako Bajazita naziva vasilevs Manojlo II Paleolog, pojavili „svi oni koji su bili predvodnici hrišćana, u krajnjem slučaju oni koji su imali običaj da dolaze njemu na noge [vazali]. Taj čovek [Bajazit] ih je u stvari pažljivo sakupio s obzirom da je želeo da ih zbriše u potpunosti. Za njih je čak bilo neophodno da se pojave, čak i da prihvate opasnost takvog čina, pre nego da se ogluše o njegov zahtev. Sada, bilo je zaista opasno pojaviti se pred njim [Bajazitom] naročito pošto su se u isto vreme svi držali razborito. Zbog toga oni su bili svesni ovog čoveka [Bajazita], ili njegovih namera usmerenih prema njima. Ali, s druge strane, ne priznati njegova naređenja bio je korak mnogo veće opasnosti. Ni u kom slučaju on [Bajazit] nije podnosio uvredu ili neposlušnost, niti bi mirno to trpeo, već bi bio željan da ih u potpunosti uništi, i bio bi spreman da čini što mu je u volji. Iz tih razloga, priklanjajući se manjem zlu, oni [vazali] su pošli njemu na noge poveravajući svoju sudbinu Bogu i putujući sa nadama."

Bitke na Rovinama i kod Nikopolja

Marta 1395. godine ugarski kralj Žigmund dolazi u Erdelj kod vojvode Jovana Mirče, koga je Bajazit isterao iz Vlaške, kako bi se dogovorili o borbi protiv Osmanlija.

Na Rovinama, u Vlaškoj, vojske su se sukobile 15. maja 1395. godine.

Uz koleno sultana Bajazita jahali su njegovi vazali Marko Kraljević, Konstantin Dragaš, Stefan Lazarević, a možda i Konstantin Balšić.

Bajazit je doživeo poraz. Marko Kraljević i Konstantin Dragaš, dvojica srpskih velmoža a turskih vazala, poginuli su boreći se na strani Turaka. Vojvoda Mirča je posle osmanskog poraza povratio svoje posede u Vlaškoj.

Govoreći o bici na Rovinama i sukobu sa Bajazitom, Konstantin Filozof je zapisao i rečenicu Marka Kraljevića koja se vekovima pamti: „Sukobiše se u bitkama sa velikim i samodržavnim vojvodom Jovanom Mirčom, u kojima je bila neiskazana množina krvi prolivena. Tada pogiboše kralj Marko i Konstantin. A tu se, u ovoj bici, nađe sa ovim gospodarima i knez Stefan [...] Jer svi ovi behu sa Ismailjćanima, ako i ne po [svojoj] volji, a ono po nuždi, tako da kažu za blaženog Marka da je rekao Konstantinu: 'Ja kažem i molim Gospoda da bude hrišćanima pomoćnik, a ja neka budem prvi među mrtvima u ovom ratu.'"¹⁰⁴

Turska sila je bila potučena na Rovinama, ali nije bila značajnije uzdrmana. Došlo je samo do promena u Bajazitovom odnosu prema vazalnim zemljama. Vidinsku Bugarsku je stavio pod svoju neposrednu vlast, kao i teritorije poginulih vazala Marka Kraljevića i Konstantina Dragaša. Vazali u nepromenjenom odnosu ostali su u Srbiji Vuk Branković, koji nije bio na Rovinama, Stefan Lazarević, kao i jedan srpski

¹⁰⁴ U ovom delu despotovog žitija Konstantina Filozofa pojedini autori su pronalazili korene popularnosti Marka Kraljevića u potonjoj srpskoj tradiciji.

vlastelin Uglješa Vlatković u maloj oblasti oko Vranja i Preševa.

Međutim, ugarski kralj Žigmund je pobjedu iskoristio za podsticanje pokretanja krstaškog rata protiv Osmanlija jer je njegovo kraljevstvo bilo najugroženije.

Tokom leta 1396. godine hrišćanski vladari su se spremali za krstaški rat. Papa Bonifacije IX (1389-1404) iz Rima, kao i antipapa Benedikt XIII (1394-1423) iz Avinjona, podržali su evropske vladare u ovoj akciji protiv Turaka.

Avgusta 1396. godine u Budimu se okupila velika vojska: deset hiljada Francuza predvodio je rođak francuskog kralja Šarla VI, vitez Filip d' Artu, šest hiljada Nemaca, uz šezdeset hiljada Ugara i Mirčinih deset hiljada Vlaha. Petnaest hiljada vojnika je stiglo iz Španije, Italije, Engleske, Poljske, Boemije... Podrška su bili i Đenovljani sa Lezbosa i Hiosa, kao i vitezovi sa Rodosa. Venecijanski dužd je poslao malu flotu, a vizantijski car Manojlo je blokadom bio sprečen da pomogne ovu hrišćansku akciju.

Oholi zapadni vitezovi su tada govorili da bi se nebo, ako bi kojim slučajem palo, zadržalo na vrhovima njihovih brojnih kopalja.

Međutim, kod Nikopolja, 25. septembra 1396. godine, hrišćanske snage su — zbog nediscipline i nedovoljne koordinacije između ugarskih i francuskih trupa — pretrpele sudbonosno težak poraz.

Nakon završetka bitke Turci su izvršili stravičan pokolj nad hrišćanskim vitezovima.

Svedočanstvo o ovom sukobu ostavio je Hans Šiltberger, nemački štitonoša koga su Turci pošteđeli jer je bio isuviše mlad. Drugi važan izvor o bici kod Nikopolja jeste jedna anonimna austrijska hronika iz petnaestog veka. Oba ova izvora su saglasna u opisu toka bitke, kao i u isticanju junaštva srpskog kneza Stefana Lazarevića — najzaslužnijeg viteza za osmanlijsku pobjedu.

Šiltberger piše da je u odlučnom trenutku, kada se bitka prelamala, Stefan Lazarević hrabro zaplenio ugarsku zastavu. Žigmund se potom povukao sa bojišta i uz pomoć Hermana Celjskog i Hansa Nirnberškog otplovio Dunavom do Crnog mora ka Carigradu. Austrijska hronika Stefana Lazarevića karakteriše kao *nečastivog despota, kneza Srbije*.

Konstantin Filozof, bez širih eksplikacija, pišući o ovoj važnoj bici ne pominje despota Stefana i njegovu presudnu ulogu u Bajazitovoj pobjedi. Opisujući šturo bitku, on navodi Bajazitov govor koji je preokrenuo situaciju u njegovu korist: „I tako opet dobivši snage i vrativši se, pobjediše. Jedne posekoše, a druge u Dunavu sa konjima zajedno potopiše, a neki u lađama s njihovim kraljem pobješe u

Carstvujući grad [Carigrad], a odatle lađama po ostrvima spasoše se u svoje krajeve. Ismailjanci tu uzeše neiskazanu množinu bogatstva."

Glasoviti historičar Jozef fon Hamer u svojoj historiji Osmanskog carstva kaže: „Već su bili suzbili janjičare i htjeli navaliti i razbiti sipahe, kad je srpski despot, koji se borio kao Bajazitov saveznik, dojurio sa pet tisuća svojih junaka u pomoć i odlučio bitkom. Sigismundov barjak pade."

Posle bitke, kada je sultan video koliko je Turaka izginulo, „a kažu da je njihov broj bio i šezdeset tisuća, plakao je od besa", naredio je stravičan pokolj hrišćana. „Pobeda ga nije uzvisila."

Ostala je zabeležena rečenica bavarskog viteza Johana Graifa koju je izrekao pre nego što je pred Bajazitom posečen: „Zbogom, mi prolivamo našu krv zbog hrišćanske vere i bićemo, ako Bog hoće, još danas deca neba."

Pokolj je trajao „neprestano od izlaska sunca do četiri sata po podne" — poklano je deset hiljada hrišćana. „Tada su sultanu pali pred noge njegovi velikaši i zamolili ga da obustavi pokolj."

Posle poraza kod Nikopolja, položaj balkanskih zemalja postao je još neizvesniji i bezizgledniji.

Vuk Branković je bio krajnje nepouzdan sultanov vazal. Nije bio na sastanku u Seru, a nije učestvovao u bici protiv vojvode Mirče na Rovinama. Vuk Branković, koji je do kraja 1396. godine izgubio vlast, dopao je Turcima u ruke pod nepoznatim okolnostima. Umro je 6. oktobra 1397. godine u turskom zatvoru.¹⁰⁵ Njegove teritorije Turci daju Lazarevićima.

Čitava metohijska oblast sa Visokim Dečanima pripala je Stefanu. Tada su kneginja Milica i Stefan posetili Dečane i bogato ga darivali. U povelji manastiru, Milica veli: „Radi toga i ja, u Hrista Boga blagoverna Jevgenija, mati prevazljubljenog mi sina Stefana kneza i Vuka, samodrška i gospodina srpske zemlje i Podunavlja, došavši u manastir dečanski u obitelj svetoga kralja Stefana Uroša Trećeg, i sagledavši krasno mesto i prikladno za boravak monaha, videh zaista žalostan prizor, gde je toliko staranje i usrdnost svetoga ktitora po dopuštenju

¹⁰⁵ Vukove kosti će u Hilandar preneti njegov brat Radonja, u monaštvu Roman, i velikoshimnik Gerasim (monah obično pri uzimanju velike shime uzima i novo ime kao vid revnosnijeg podviga po uzoru na ime svetitelja kojeg dobije). Gerasim je sa srpskim monahom Arsenijem Bagašom otkupio ruševan manastir Svetog Pavla na Svetoj Gori i manastir je posle obnavljanja postao zadužbina Brankovića, bogato darivan tokom vladavine despota Đurđa (1427-1456).

Božjem zbog naših grehova od zločastivih naroda ismailićanskih spaljeno i oboreno, i od onih koji su pre nas vladali¹⁰⁶ upropašćeno i porušeno i metosi oteti i skoro potpuno zapusteli. Pogledavši na nebo očima srca, pomolih se Svedržitelju Bogu mojemu i rekoh: 'Bože, koji si pre svih vekova i kojeg u Trojici pevaju sa strahom bestelesne sile, i koji od jedinoporodnog Sina tvojeg, očovečenjem nerazdvojena, Gospoda našeg Isusa Hrista, od prečiste i presvete Deve Bogorodice primaš, i od nas grešnih slavoslovlje i službe duhovne, Vladiko, neistražljiva premudrosti očeva, smiluj se mojim gresima, osnaži moja čeda u blagoverju i sreći, da u blagočašću posluže tebi, Bogu svojemu, kao gospodin i roditelj njihov svetopočivši Knez, i da budemo ja i oni drugi ktitori ove svete obitelji, da kada dođem ponovo, ti kao sudija živim i mrtvim sa svetim tvojim anđelima, postaviš mene da ti budem sa desne strane, sudijo pravedni, sa izabranim tvojim koji su ti od veka ugodili.'"¹⁰⁷

Teško je u našoj srednjovekovnoj književnosti, kaže Milan Kašanin, naći kraće, jednostavnije i sadržajnije molitve.

¹⁰⁶ Pljačkanja manastira bilo je i pre dolaska Turaka. Tako je neki čelnik Ivoje opljačkao Dečane ali, kako piše Grigorije Camblak (oko 1360-1419), bio je savladan ovaj „idol nepobožnosti“ te u „ljutim mukama ispusti dušu“.

¹⁰⁷ Dečanska povelja kneginje Milice iz 1397. godine, koju je izdala prilikom posete manastiru Dečanima u Metohiji, nalazi se u knjizi treće verzije Dečanske hrisovulje Stefana Uroša III koju je potpisao i Stefan Dušan. Povelja je napisana na pergamentu i nije sačuvana u celini.

Misija kneginje Milice i monahinje Jefimije

Vukova žena Mara sa sinovima ostaje na maloj teritoriji, na feudu oko Sitnice i Vučitrna. Tada dolazi i do još jedne važne promene u srpskoj vlasteoskoj strukturi vlasti. Turske ordije su se dobrim delom vraćale preko teritorija srpskih vlastelina Nikole Zojića i Novaka Belocrvića, koji vidno i drsko iskoračuju iz dotadašnje hijerarhijske strukture vlasti na čijem je čelu bio Stefan Lazarević. Postaju nova elita.

To se najbolje uvek moglo videti u odnosu Dubrovčana prema nekom velmoži. Koliko je Nikola Zojić napredovao u saradnji sa Turcima i koliko je njegova samostalnost porasla u odnosu na Stefana Lazarevića pokazuje pismo koje su Dubrovčani uputili ovom srpskom vlastelinu 1. oktobra 1937. godine, moleći ga da posreduje kod Turaka za neke dubrovačke trgovce koje su Osmanlije progonile zbog učešća u otkupljivanju hrišćanskog roblja.

O snazi ovih velikaša i njihovom uticaju i pretenzijama Konstantin Filozof je zapisao: „Đavo koji oduvek seje kukolj, podjari veliku borbu nekih velikaša, koje otac njegov pokori pod svoje noge — oni su gledali da se sa njime izjednače i izmaknu ispod njegove vlasti; i izmisliše mnoge teške krivice protiv I njega, iznoseći ih pred Bajazita, jedni govoreći kako

podize Ugre protiv njega, a drugi su govorili da su samostalni i da hoće da služe njegovoj [Bajazitovoj] državi. I poslaše glasnike od kojih jedan beše po imenu Mihailo, uvek budući blagorodan i veran Stefanu, i našao se oči u oči sa onima koji su na njega klevetali i bunu podizali.

A ovi behu Nikola Zojić i Novak Belocrkvić sa drugim nekim. I Novak pozvan [od Stefana] dođe, ne znajući nikako da se saznalo za dela njegova. Njega smrti predadoše i [to] po pravdi. A Nikola pobeže u utvrđenje grada zvanoga Ostrovica; videvši da mu nije moguće umaći iz ruku gospodara svojih, postriže vlasi i primi na se inočki obraz, sa

svojom ženom i decom — sa četiri kćeri. I tako, smilovavši se, ovaj blagočastivi [despot Stefan] sa svojom materom ostavi ih u svakoj sigurnosti."

Stefan je bio nemilosrdan prema ovoj kliki. Komplot je Stefan brzo razbio: vojvodu Novaka Belockrkvića je pogubio, dok je Nikola Zojić pobegao zamonašivši se, kao i njegova supruga Vidosava i četiri kćerke. Tako je Stefan uspeo da zaustavi dezintegracione procese koji su zahvatili srpske teritorije.

Kada su tokom 1397. godine izbili sukobi između Tvrtka II i Ostoje, pretendenta na bosanski presto, Ostoja se obratio Turcima za pomoć. Januara sledeće godine turska ordija predvođena Mahmut-pašom krenula je na Bosnu. Stefan Lazarević je kao vazal sa svojim trupama učestvovao u turskoj pomoći Ostoji. Međutim, usled nezapamćene zime, turska vojska je pretrpela teške gubitke. Za poraz su okrivili srpskog kneza Stefana Lazarevića. Na to su još dodata sumnjičenja Nikole Zojića i Novaka Belockrkvića, koji su sve učinili da obore Stefana i da ga ocrne kod sultana da Stefan šuruje sa Ugrima. Bilo je tu i izvesne istine, kako je Stefan po jednom docnijem svedočanstvu „po savetu nekih" pristao „da bude drug sa Ugrima".

Sultan je tražio da Stefan dođe na poklonjenje.

Pametne i odlučne žene, sa ozbiljnim političkim instinktom i talentom, monahinja Jevgenija (kneginja Milica) i monahinja Jefimija (udovica despota Uglješe Mrnjavčevića), „isposništvom ukrašene", koje „delima i vrlinama u premudrosti i oštroumlju mnoge prevazilažahu", kako ih opisuje Grigorije Camblak, idu na poklonjenje sultanu Bajazitu, za koga su znale da se prema vazalima ponaša više kao vladar negoli kao borac za veru. Odlaze da mole za Stefana, koji je igrom slučaja i podlih spletki dospao u padišahovu nemilost, jer je „optužen kod Bajazita da krišom druguje sa Mađarima", ali i zbog brutalnog likvidiranja proturske struje, Novaka Belockrkvića pre svega, a i Nikole Zojića s proleća te godine. Kao formalni povod odlaska kod sultana navedena je molba da im se dozvoli da prenesu mošti Svete Petke iz bugarskog grada Vidina u Srbiju, a stvarni razlog je bio dobijanje garancija za Stefanovu bezbednost prilikom njegove posete Bajazitu koja je tek trebalo da usledi.

Srpske monahinje su dočekane sa najvišim počastima, i na kraju su dobile mošti Svete Petke, koje su odnele u Srbiju. Bajazit se, kako veli Grigorije Camblak, samo nasmejao ovoj molbi srpskih monahinja:

„Zašto od drugih mnoge i velike cene dostojnih imanja ne molite,

već samo kosti suhe i odsvud nepokretne."¹⁰⁸

Mošti Svete Petke je bugarski car Jovan II Asen (1218-1241) preneo u Trnovo. Nakon što su Osmanlije osvojile Trnovo, mošti ove svetice prenete su u Vidin. Posle pada Vidina 1396. godine Turci su odneli mošti u Brusu.

Pišući o prenosu moštiju Svete Petke u Srbiju, Grigorije Camblak zaključuje: „Oduze joj Vladika bugarsku slavu, a darova joj srpsku, ne ostavivši onoj prvoj ništa."

Isti pisac u *Službi Svetoj Petki Paraskevi* zapisuje:

*Dolaskom svetih tvojih moštiju
srpska zemlja obogati se
[...]
srpska zemlja sada nađe
bogatstvo nepotrošivo
sa svetim moštima
skrovište mnogovredno
i svetu kovčeg neiscrpni,
vode isceljenja svima točeći
i čudesima blagodat obilnu.*

Pošto su mu monahinje Jevgenija i Jefimija osigurale život kod sultana, knez Stefan Lazarević otišao je na poklonjenje „velikom amiru Bajazitu" u jesen te godine.

Iako mu je posle majčine posete sultanu situacija bila povoljnija, Stefan i dalje „treptaše i užasavaše se" Bajazita, iz koga još kiptaše „neukrotiv gnev". Oktobra 1398. Stefan je „još bojeći se" otišao padišahu Bajazitu.

Taj odlazak Stefana Lazarevića Bajazitu, koji je vladao „istočnom i

¹⁰⁸ I Kraljica Jelena Anžuska (oko 1236-1314), žena srpskog kralja Stefana Uroša I (1243-1276) i majka kraljeva Dragutina (1276-1282) i Milutina (1282-1321), organizovala je prenos moštiju arhiepiskopa Joanikija (1272-1276) u Sopoćane: „Ovo uziđe bogougodna misao na srce o ovom preosvećenom, da zapovedi da se njegove mošti prenesu iz te daleke strane, sećajući se jedino svojstvene ljubavi njegove prave vere prema sebi" (Danilo Drugi).

Zahvaljujući Mari Branković, njen otac Đurađ je otkupio od Osmanlija mošti apostola i jevanđeliste Luke za trideset hiljada dukata. Prenos moštiju Svetog Luke obavljen je 1453. godine. Mara je izdejstvovala prenos moštiju Svetog Jovana Rilskog (pre 876-946) iz Trnova u rilski manastir 1469. godine. Čak je na njen zahtev sultan izdao zapovest o prenosu svetitelja.

zapadnom stranom", bio je „presudan za Srbiju", ali i za mladog srpskog kneza.

Stefan je tada, kako svedoči Konstantin Filozof, rekao Bajazitu: „Gospodaru, mesto da me ko oblaže tvojoj moći, sam ću izneti moje sagrešenje koje k carstvu tvome neki javivši za mene behu saopštili da sam odstupio od službe tvojoj državi i da sam drug Ugrima. I opet rasudivši da je stvar neumesna, setih se tvoje moći i zakletve, i dođoh. Evo, život je moj pred Bogom u tvojoj ruci, šta hoćeš čini."

Nema spora da Bajazit nije zaboravio Stefanovu presudnu ulogu u Nikopoljskoj bici kada devetnaestogodišnji Stefan Lazarević, kako je zapisao u svojim uspomenama Hans Šiltberger, „pojuri pravo prema ugarskoj kraljevskoj zastavi, pa je obori na zemlju".

Bajazit će prilikom ove njegove posete reći Stefanu: „Ja tebe držim kao starijeg i milog mi sina¹⁰⁹ [...] ja ću ti kazati šta ti valja činiti. Dok sam ja živ, potrudi se i satri svoje velikaše, i dovedi ih na svoju volju, jer ćeš posle moje smrti to hteti, ali nećeš moći. Osim toga, uzdigni nove ljude uza se, bilo blagorodne [plemiće] bilo nište [siromahe, obične građane] učini da se proslave i da zajedno s tobom vladaju, a obaraj klevetnike i njima slične."¹¹⁰

Bio je to savet koga će se Stefan umnogome držati u potonjoj vladavini.

U pismima iz tog doba Dubrovčani ne skrivaju radost zbog uspešno obavljenih misija, i Miličine, koja je došla „s vsakoim poštenijem slavno", a potom i Stefanove, jer je „gospodin knez Stefan došal ot velikoga gospodara na siju stranu zdravo božjom milostiju i s vsakoim poštenijem slavno".

¹⁰⁹ Bajazit je imao šest sinova: Sulejmana, Musu, Isu, Mehmeda, Kazima i Jusufa.

¹¹⁰ „Bilo bi zanimljivo znati na kome je jeziku Bajazit govorio sa Stefanom i nešto ranije sa Milicom. U odsudnom trenutku na angorskom bojištu, Stefan je prišao Bajazitu i savetovao mu da se spasava. Nije nemoguće da je Bajazit znao srpski. Moguće je da su razgovarali na grčkom. Stefan je odlično znao grčki i prevodio s tog jezika. Bajazitova majka Gličiček bila je Grkinja" (Miodrag Al. Purković).

Vizantijski car na Zapadu

Dešavanja u Vizantiji sudbinski su se reflektovala na sve balkanske zemlje, pa i na Srbiju.

Ideja carstva u Vizantiji, bez obzira na sve mene i politike, držala se čvrsto kroz vekove i kao sve drugo u Vizantiji, ta je ideja bila povezana sa pravoslavnim hrišćanstvom.

Na tom planu, kaže Radivoj Radić, „došlo je do zanimljivog procesa: opadanje moći vizantijske države poklopilo se sa jačanjem uloge njene crkve među hrišćanima na istoku“.

Iako je Vizantijsko carstvo veoma brzo kopnilo, njegovu važnost i status svetske imperije, odnosno vizantijsku doktrinu o univerzalnosti Romejskog carstva, odlučno je branila crkva, što najbolje odslikava pismo carigradskog patrijarha Antonija IV (patrijarh 1389-1390 i 1391-1397) upućeno u Rusiju na samom kraju četrnaestog veka. Desilo se to nakon odluke ruskog velikog kneza Vasilija I (1389-1425) da se ime vizantijskog cara više ne pominje u ruskim crkvama.¹¹¹

„Mi imamo crkvu, ali cara nemamo“, rekao je ruski knez.

Carigradski patrijarh Antonije IV piše Vasiliju I i kaže: „Nije nimalo

¹¹¹ „Kada su nevernički Turci nadržli na Balkansko poluostrvo, satrevši Srbe na Kosovu, 1389. godine, i pregazivši zapaljenu bugarsku prestonicu četiri godine potom, mesijanskim nadama pravoslavnog Slovenstva ostao je samo jedan smer u kojem su se mogle okrenuti: prema nepobedenom vladaru i sve rasprostranjenijoj crkvi Moskovijske. Godine 1390. jedan bugarski monah iz Trnova, Kiprijan, postao je mitropolit moskovski, a tokom petnaestog veka ljudi i ideje su prešli na sever u Moskoviju i doprineli da se ovoj usadi novo osećanje istorijskog pozvanja. Balkanski monasi su bili skloni da, politički, podržavaju antilatinske fanatike u Vizantiji, a, teološki, antisholastičke isihaste. Sobom su doneli naklonost prema prisnom savezništvu monaha i vladara, što je preovladavalo u južnoslovenskim kraljevinama, i duboku mržnju prema rimokatoličanstvu koje je, po njihovom mišljenju, pravoslavne Slovene okružilo neprijateljskim kneževinama na Balkanu i navelo konstantinopoljsku crkvu na ponižavajuće ponovno ujedinjenje“ (Džejms Bilington).

lepo, sine, kad kažeš: mi imamo crkvu a cara nemamo. Nemoguće je da hrišćani imaju crkvu, a da nemaju cara. Carstvo i crkva su jedno i nikako se ne mogu odvojiti jedno od drugog. Čuj šta kaže apostol Petar u svojoj prvoj poslanici, Boga se boj, cara poštuj. On nije rekao 'careve' da ne bi neko pomislio na tobožnje careve pojedinih naroda, već je rekao cara' da bi time pokazao da postoji samo jedan car na svetu [...] Što su pak neki drugi hrišćani prisvojili sebi naziv cara, to se dogodilo protiv prirode i zakona, tiranijom i nasiljem".¹¹²

Situacija u Carigradu se sve više pogoršavala.

Početak 1397. godine Bajazit je rešio da Carigrad zauzme na juriš ukoliko Manojlo ne pristane da se preda. Car Manojlo II Paleolog je bio pod velikim pritiskom i kako veli Mihail Duka (oko 1400 — posle 1462) često je ponavljao molitvu: „O, Gospode Isuse Hriste, ne dozvoli da dođe do toga da brojni hrišćanski narodi kažu da je za vreme vladavine cara Manojla grad predat nevernicima zajedno sa svim svetim i poštovanim spomenicima veri."

Stanovnike Carigrada, obezvižale od straha i gladi, zahvatala je panika pa su neki građani noću bežali na azijsku stranu tražeći hranu i zaklon, pri čemu su ih Osmanlije blagonaklono dočekivale. Jer, nije bila tajna sultanovo obećanje da će prekinuti opsadu i blokadu ukoliko Carigradani prihvate Jovana VII za zakonitog vladara.

Bez obzira na patrijarhovo pismo ruskom knezu, vasilevs Manojlo je bio prinuđen da se knezu Vasiliju obrati za pomoć 1398. godine jer je Carigrad i dalje bio „u nevolji i bedi pod turskom opsadom".

Takođe, Manojlo je poslao izaslanike papi, kraljevima Engleske, Francuske i Aragona.

Rimski papa Bonifacije IX poziva na novi krstaški rat ili da se šalju prilozi za odbranu Carigrada. Obećao je svakom ko se odazove oprost svih grehova — u svim crkvama su bile postavljene kutije za skupljanje priloga.

Manojlo je kod francuskog kralja Šarla VI (1380-1422) poslao svog

¹¹² Ruska pravoslavna crkva je, polazeći od ovakvog vizantijskog stava, priznavala vlast samo ruskog cara sa sedištem u „blagoslovenom gradu Moskvi" i prema vizantijskoj tradiciji, propovedala njegovu apsolutnu moć. Ruski car se tretira kao jedini pravi vladar svih hrišćana, jer kako će 1492. godine reći mitropolit Zosim: „Dva Rima su pala, treći Rim će biti Moskva, ali četvrtog neće biti." Ruski filozof Nikolaj Berđajev je duhovito primetio: „Ruski narod je započeo eksperiment stvaranja novog carstva na svetu. Ali umesto Trećeg Rima on je stvorio Treću internacionalu."

strica Teodora Paleologa, tim pre jer je nesrećni Jovan VII nameravao da Šarlu proda pravo na vizantijsku krunu za 25.000 zlatnih florina i zamak u Francuskoj. Međutim, francuski kralj se nije osvrtao na ovu ponudu već je Manojlu poslao pomoć od hiljadu ljudi pod komandom Žana le Mengra, poznatijeg pod imenom maršal Busiko.

Vizantijski car Manojlo II Paleolog je upravo u pratnji maršala Busikoa 10. decembra 1399. godine lično krenuo na zapad po pomoć.¹¹³

Pre nego što će krenuti na put, koji će trajati više godina, Busiko je Manojla II izmirio sa suparnikom Jovanom VII dajući mu da on kao regent preuzme vlast u Carigradu dok Manojlo II bude na putu. Sumnjajući u dobre namere Jovana VII, Manojlo je ženu Jelenu i sinove, sedmogodišnjeg Jovana i petogodišnjeg Teodora, odveo kod svog brata Teodora Paleologa u Moreju.

U Veneciju je Manojlo stigao aprila meseca. Busiko je otišao u Francusku da pripremi sve za carev dolazak u Pariz. Manojlo obilazi pored Venecije i Padovu, Vičencu, Paviju i Milano. Đan Galecao Viskonti, milanski vojvoda, obasipa ga darovima i priređuje u njegovu čast veliku gozbu i svečanost. Nailazi vizantijski car na vaskoliku podršku u Italiji.

Prethodnih godina Italijani su otkrili i zavoleli grčku književnost, jer sve do poslednjih decenija četrnaestog veka grčki jezik je bio mrtav u Italiji.

Frančesko Petrarka (1304-1374) imao je Homerovu Ilijadu, ali nije mogao da je čita jer nije znao grčki.¹¹⁴ Proučavanje grčkog jezika

¹¹³ Vasilevs Jovan V Paleolog bio je prvi vizantijski car koji je otišao u inostranstvo da „moli za pomoć“. Posetio je februara 1366. godine u Budimu Ludovika I Velikog (1342-1382), ali pregovori o uniji i pokretanju krstaškog rata nisu uspeli. Britanski istoričar Edvard Gibon je te pregovore lucidno objasnio: „Grci su istrajavali na tri osnovna pitanja — pomoć, sabor i ponovno ujedinjenje, dok su Latini izbegavali drugo, a prvo obećavali kao logičnu posledicu trećeg.“

Tri godine kasnije ovaj vizantijski car uradio je još jednu stvar, nešto što nijedan vasilevs pre njega nije učinio — napustio je pravoslavlje.

U bolnici Svetog duha, u blizini Crkve Svetog Petra, u četvrtak 18. oktobra 1369. godine, Jovan V Paleolog je pročitao simbol vere, zakletvu vernosti papi i odricanje od šizme. Već u nedelju 21. oktobra, u Crkvi Svetog Petra u Rimu, vizantijski vasilevs Jovan V Paleolog svečano je prešao u rimokatoličku veru i uputio izraze poniznosti papi Urbanu V (1310-1370), tri puta pavši na kolena, a potom ga celivajući u nogu, ruke i usta.

¹¹⁴ Uz mnogo muke Petrarka i njegov učenik Bokačo [1313-1375] konačno su pronašli jednog starog i veoma prljavog kaluđera iz zabačenog vasilijanskog

intenzivnije je počelo u Italiji kada je u Firencu stigao učenik Dimitrija Kidona (oko 1324-1398) Manojlo Hrisolor (oko 1350-1415).

Manojlo Hrisolor, najveći erudita Vizantijskog carstva na prelazu iz 14. u 15. vek, osnovao je prvu grčku biblioteku u Firenci. Italijanski humanista Gvarino Veroneze (1374-1460) svrstao ga je u mudrace koji su grčku mudrost doneli u Italiju.

Iz izveštaja mletačke kapetanije od 12. februara 1397. godine o prispeću galije iz Konstantinopolja „može se pročitati da je među uglednim putnicima bio i Manojlo Hrisolor, čiji se prtljag sastojao od dvadeset četiri ogromna sanduka u kojima su se nalazile knjige i rukopisi. U stanu koji je dobio na korišćenje u Firenci jedan salon pretvorio je u privatnu biblioteku u kojoj se nalazilo približno 1.400 bibliotečkih jedinica na grčkom jeziku, što je ovu zbirku učinilo najvećom bibliotekom na severu Italije i drugom po značaju bibliotekom grčkih rukopisa i knjiga odmah posle vatikanske" (Predrag Mutavdžić).

Nekoliko decenija kasnije, govoreći o ulozi Rimljana i Helena u stvaranju Carigrada — „koji je bio jedini grad hrišćanskog sveta koji se mogao nazvati prestonicom" — Manojlo Hrisolor u jednom pismu Jovanu VIII (1425-1448) kaže: „Dva moćna i mudra naroda, od kojih je jedan tada imao carstvo, a drugi ga je u prošlosti ostvario, Rimljani i Heleni ujedinili su se u svim veštinama, pa obdareni plemenitim težnjama stvorili su taj grad [Carigrad] pomoću drugih naroda i izabrali mesto koje će im omogućiti da vladaju čitavim svetom."

Trećeg juna 1400. godine francuski kralj Šarl VI dočekaio je vasilevsa Manojla II Paleologa u predgrađu Šarenton — darivao mu je belog konja na kom je vizantijski car ušao u Pariz.

Jedan očevidac, monah iz Sen Denija, opisao je kako je Manojlo sa konja na kom je dojahao vešto prešao na belog koji mu je poklonio francuski kralj: „Car, odeven u belu svilenu carsku odeću, i ne spustivši nogu na zemlju, uzjahao je belog konja kojeg mu je kralj poklonio. I tada su oni zapazili njegov stas, jaka prsa i još jače udove, i dugu bradu punu sedih vlasi. Primetili su i njegovo graciozno držanje, procenili da zaista zasluđu da vlada kao car."

Francuski vladar mu je, u stilu koji dolikuje carskom gostoprimstvu,

manastira u divljinama Kalabrije i 1360. godine doveli ga u Firencu. Uprkos njegovom zlikovačkom izgledu i ružnim navikama, Petrarka ga opisuje kao 'domara kritskog Lavirinta'; Bokačo ga je smestio u svoju kuću i dao mu zadatak da prevodi Ilijadu, ali pre nego što je počeo s tim poslom, udario ga je grom" (Džon Norič).

preuredio jedno krilo Luvra. Priređivane su mu najraskošnije zabave. Bio je gost i na Sorboni, gde se susreo sa najučenijim ljudima Francuske.

Međutim, kralju Šarlu nije pado na pamet novi krstaški rat.

Manojlo potom odlazi u Englesku, gde je pre samo godinu dana Henri IV (1399-1413) pogubio dotadašnjeg kralja Ričarda II (1377-1399). Engleski kralj Henri IV će ga primiti sa istim počastima kao i francuski kralj. U svom dvorcu u Eltamu će mu, na Božić, prirediti izuzetan prijem i gozbu.

Manojlo je ostavio zabeležene svoje impresije o engleskom kralju Henriju IV: „Zaslužan je, pun vrlina. Čuven po svom ophođenju i po sudovima koje donosi; moć njegova izaziva divljenje, a mudrošću stiče prijatelje. Ruku pruža svakome, pomaže onima kojima je pomoć potrebna. Deluje najljubaznije u razgovoru, raduje nas, uvažava i voli. Osiguraće nam vojnu pomoć; poslaće naoružane trupe, strelce i novac, kao i brodove koji će vojsku da prevezu gde god bude potrebno."

Međutim, engleski kralj nije bio u stanju da pošalje pomoć koju je sa lakoćom obećao — izuzimajući pomoć u novcu od oko 7.000 funti.

Glasoviti Adam od Uska (oko 1352-1430) doživeo je dolazak Manojla II Paleologa na dvor Henrija IV kao tragičan. Ovaj čuveni profesor kanonskog prava sa Oksforda povodom posete carigradskog vasiljeva engleskom kralju piše: „I mislio sam u svom srcu: kako je to grozno što ovaj veliki hrišćanski vladar sa dalekog Istoka, nagnan opasnošću od nevernika, mora da obilazi udaljena ostrva Zapada da bi tražio pomoć. O Bože moj! Gde si, stara slavo Rima. Srušena je danas veličina tvoga Carstva i zaista se na tebe mogu primeniti Jeremijine reči: ona koja je bila kneginja među neznabošcima i kraljica nad zemljama mora danas da robuje."

Reču, vasiljevs Manojlo II Paleolog na Zapadu nije dobio nikakvu značajnu pomoć.

Španski izaslanik na mongolskom dvoru u Samarkandu Gonzales de Klaviho (+1412) beleži 1403. godine ruralizaciju i nenaseljenost Carigrada: „Uprkos njegovoj veličini i ogromnim bedemima, Carigrad je slabo naseljen; u samom središtu su brda i doline na kojima su žitna polja, vinogradi, kao i mnogi voćnjaci; na tim obrađenim površinama kuće su skupljene jedna uz drugu kao u selima, a sve ovo je u glavnom delu grada."

Carigrad je bio pod Bajazitovom opsadom, a Jovan VII je pokušavao da zaštiti caricu gradova.

Negde u leto 1401. godine Bajazit je Jovanu poslao ultimatum: „Ako sam već proterao vasiljeva Manojla iz grada, učinio sam to za svoje

dobro, a ne zbog tebe. Ako ti želiš da nam budeš prijatelj, povuci se otuda i ja ću ti dati koju god želiš provinciju. Ali, ako to ne učiniš, onda uzimam Boga i njegovog velikog Proroka za svedoke, neću poštediti nikoga, sve ću do kraja da uništim."

Turskim izaslanicima Jovan VII je odgovorio viteški odvažno: „Idite i recite vašem gospodaru: siromašni smo i na mukama, i nema druge sile kojoj možemo da se obratimo osim Bogu lično, koji daje snage bespomoćnima i nadvladava silne. I zato, ako želiš nešto da učiniš, ti učini."

Spas po Carigrad je stigla sa potpuno neočekivane strane.

Septembra 1402. godine Žan de Šatomoran, koga je Busiko ostavio u Carigradu, s manjim kontingentom francuskih vojnika stigao je u Pariz sa radosnim vestima da je Tamerlan (1336-1406) porazio osmansku vojsku i zarobio sultana Bajazita.

Vasilevs je počeo da se sprema, i u Vizantiju će prispeti posle skoro tri godine izbjivanja iz Carigrada.

Bitka kod Angore

Tokom 1394. godine Evropa je strepela od „imperatora Tatara“, gospodara srednje Azije, koga su Sloveni i Vizantinci zvali Demir (Žezlo).

Timur¹¹⁵ Lenk (Hromi), najpoznatiji pod imenom Tamerlan — potomak sporedne grane manje turske kneževske porodice Barla iz Turkestana — bio je mnogo više od običnog ratnika, osvajača. Ovaj okrutni vladar bio je ljubitelj šaha¹¹⁶ i istorije, voleo je da provodi vreme sa učenim ljudima. Bio je istančanog ukusa, o čemu, kako se često navodi, belodano govore vrtovi i palate u njegovoj prestonici Samarkandu (u današnjem Uzbekistanu).

Najčuveniji učenjak toga doba u islamskom svetu Ibn Haldun bio je opčinjen ovim „najvećim i najmoćnijim kraljem“ koga je opisao kao „izuzetno inteligentnog i pronicljivog, sklonog raspravama i dokazivanju i onoga što zna i onoga što ne zna“.

Tamerlan je pre nego što će krenuti na Bajazita potčinio Aziju, Zlatnu hordu u južnoj Rusiji, Persiju, Mesopotamiju, Siriju... Njegova osvajanja praćena su najstrašnijim zverstvima i pustošenjima. Vizantijski istoričar Duka veli da kuda su prolazile njegove horde, tamo se nije čulo ni lajanje pasa ni kukurikanje pevacu, ni plač deteta.

Bajazit je godinu dana pred svoj definitivni slom u bici kod Angore — na vrhuncu moći. Nikola Vaten, francuski istoričar, s pravom će konstatovati da poraz kod Angore „nije bio neizbežan, ali je lako razumljiv“. Pišući o posledicama ove dramatične turske pogibelji,

¹¹⁵ Timur na arapskom znači gvozdeni. Prilikom jedne opsade nezgodno ga je pogodila strela u nogu pa je ostao hrom.

¹¹⁶ Smatra se da je čak i osmislio svoju verziju ove igre, koja je dobila ime po njemu — Tamerlanov šah — u kome svaki pešak ima svoju funkciju kao i ostale figure.

nemački istoričar Klaus-Peter Mačke kazaće da je dugo „trn ovog poraza bio zabijen u tursko meso“.

Ostavljajući po strani brojne pojedinosti osvajanja mnogih drugih zemalja, kaže Jozef fon Hamer, „rat Timura sa Bajazitom započeo je zbog toga što je Bajazit zaštitio Timurove protivnike Ahmeta i Dželaira Ilhana, vladare Bagdada, i Kara Jusufa Turkmena, gospodara Dijarbekra...“

Najbliži saradnici sultana Bajazita, veliki vezir Džandarli Ali i beglerbeg Rumelije Firduz-beg, zastupali su potpuno suprotne strategije. Veliki vezir je predlagao da se neprijatelj izmori noćnim napadima i opsadom, dok je za otvorenu bitku bio rumelijski beglerbeg, čije je mišljenje sultan i prihvatio.

Kao turski vazali u ovu bitku su pošli knez Stefan Lazarević, njegov brat Vuk i sestrīci Grgur i Đurađ Branković, jer kako kaže Konstantin Filozof, oni se „nehotice zajedno borahu uz Turke, jer drugačije ne beše moguće“. Pre i tokom bitke srpski vitezovi Lazarevići i Brankovići bili su u prijateljskim odnosima, živeli bez ikakve omraze.

Stefan će nešto pre bitke kod Angore zatražiti od Dubrovčana da ga prime u svoje građane. Dubrovčani su mu odgovorili, mesec dana pre bitke, da su svojevremeno primili kneza Lazara i njegovu porodicu u svoje građane i da će mu želja biti ispunjena kada se bude vratio. Stefan će već biti na angorskom poprištu kada mu bude stigla vest da su ga i Mlečani uvrstili u građane Republike Svetog Marka.

Boreći se za svoje pozicije, braća Branković, Grgur, Đurđe i Lazar, zlatom i srebrom koje je Vuk ostavio u Dubrovniku otkupili su svoja feudalna prava vladavine nad oblastima kojima je nekada gospodario njihov otac Vuk Branković.

U Bajazitovoj ordiji, koja je brojala, kako se procenjuje, oko 85.000 ljudi, nalazilo se i Stefanovih pet hiljada teških oklopnika. Po mišljenju rumunske istoričarke Marije Aleksandresku-Derske, Srbi su posedovali i vatreno oružje.

Svi vizantijski pisci XV veka saglasni su, kaže Maja Nikolić, „da je Srbija imala izuzetnu vojsku. Vesti o hrabrim srpskim vojnicima započinju već pripovešću o bici na Kosovu, a Dukin opis bitke kod Angore nadahnut je hvalospev junaštvu Stefana Lazarevića i njegove teško naoružane konjice, kakav nije zabeležio nijedan drugi izvor. Teško naoružana konjica, čini se, nije bila dominantna komponenta nijedne vojne sile toga doba, što su vizantijski izvori, pišući o srpskim vojnim odredima, primetili. Sve to je, opet, bila posledica ekonomskih resursa države srpskih despota.“

Najveća a ujedno i poslednja bitka Tamerlana počela je rano izjutra

u petak 28. jula 1402. godine severoistočno od Angore, danas Ankare, u kotlini Čubuk.

Tamerlan je nameravao na samom početku bitke da desnim krilom opkoli Bajazitov levi bok. To je sprečio srpski vitez despot Stefan Lazarević.

„Bitka je započela u šest sati ujutro sa fanfarama i pokličima. Mirza Ebubeker, zapovednik prethodnice tatarskog desnog krila, napao je čelo Osmana, na kojem su Srbi, boreći se kao lavovi, kaznili smelost napadača. [...] Već su srpske trupe bile odsječene od Bajazita, kad je njihov vojskovođa Stefan, probijajući se sa svojim oklopljenim konjanicima kroz neprijateljske redove i nanoseći im teške gubitke, savetovao bijeg svom šuraku Bajazitu. A ovaj nepokolebljiv u svojoj tvrdoglavosti, nije se micao sa 10.000 janičara, s kojima je zaposjeo jednu uzvisinu. Stefan, pošto je uvidio da je bitka izgubljena i da se sultan neće da spasi, pokrivao je povlačenje najstarijeg sina Sulejmana, kojeg su veliki vezir Ali-paša, janičarski aga Hasan i subaša Ajne-beg otkidali od boja i s njim se povlačili zapadno put mora, dok su emiri Amasije, uzevši u sredinu princa Muhameda, izmicali s njim u padine put istoka. Sultan Bajazit, napušten od svojih domaćih i pomoćnih trupa, od svojih vezira i emira, od svojih paša i sinova, izdržao je sa svojim janičarima [...] sve dok noć nije nastupila [...] Deset tisuća njegovih vernih ratnika palo je iscrpljeno žeđu ili pod tatarskom sabljom [...] i on bi uhvaćen od Mahmut-šaha, Džingis-hanova unuka. S njim su u Timurove ruke pali njegov sin Musa [...] i njegov sin Jahši-beg" (Jozef fon Hamer).

Svoje viđenje je dao i despotov biograf Konstantin Filozof: „A videći gde su mnoge desetine hiljada opkolile cara [Bajazita], neiskazana množina, i [Stefan] hoteći ga kao osloboditi, tri puta ulažашe u borbu, sasecajući i pobeđujući. A kada vide da se smanjuje broj njegove vojske, vrati se. Jer šta je mogao i učiniti u tolikim tisućama i desetinama tisuća bez Božje volje! A [o] veličini njegove tadanje pobeđe svi su pričali i dosta je čuvena. I vrati se pošto su se varvari raširili i pošto su se napred svuda razlili; pobeđivaše pojedine gonioce i imađашe okrvavlјenu desnicu."

I kako je rekao Ahmed ibn Arab-šah, pisac i putnik rođen u Damasku: u zoru je svraka zakreštala, uveče buljina zakukumavčila, a imam sa minareta objavio poraz.

Bajazita su priveli u Tamerlanov šator dok je on igrao šah sa svojim sinom Šahruhom. Na ovom prvom susretanju Tamerlan se odnosio prema Bajazitu sa uvažavanjem, kao prema vladaru koga je snašla zlehuda sudbina.

Međutim, kada je posle nekog vremena njegov sin Sulejman pokušao da mu organizuje bekstvo, Tamerlan se razgnevio.

Elizabetanski istoričar Ričard Noulz, za koga su Turci bili samo najnovija inkarnacija islamske opasnosti i „sadašnji užas sveta“, u svojoj *Turskoj istoriji* zapisao je navodni dijalog koji su vodili Tamerlan i Bajazit: „I šta bi ti uradio meni“, rekao je Tamerlan, 'da mi je sudbina bila da padnem u tvoje ruke, kao što si ti u moje?' 'Ja bih te zatvorio', rekao je Bajazit 'u gvozdeni kavez i tako te trijumfalno vodio gore-dole po mojoj zemlji.' 'Tako ćeš onda i ti da budeš uslužen', rekao je Tamerlan." Navodno, da bi ga još više unizio, Tamerlan je Bajazita koristio i kao oslonac za noge ili kao stepenik kada se peo na konja.

Potvrda potpune neosnovanosti ove priče, kaže Jozef fon Hamer, jesu dela istaknutih tadašnjih pisaca. Zbog pokušaja bekstva, kaže Hamer, sultana su stavili pod strožu stražu a noću su mu stavljali okove. Od pogrešno shvaćene turske reči *kafez*, koja ne znači samo kavez već i sobu sa rešetkama na prozorima ili nosiljku sa prozorčićima, potekla je priča o gvozdenom kavezu. Ašik-paša Zade, najstariji istoričar Osmanlija, veli da mu je jedan očevidac ispričao priču da je turski sultan nošen u jednoj nosiljci na čijim su prozorima bile rešetke. Tu priču potvrđuje i slavni turski istoričar Nešri.

„Da su odista ovi događaji tekli tako, čuo sam od Kodža Naiba u Brusi [...] Njega upitaše kako su Bajazita hana zatvorili. On odgovori: 'Timur je dao da mu se napravi jedan tajtirivan'.¹¹⁷ Nosili su ga kao kavez između dva konja. Kad bi se gdegod zaustavili, kavez bi postavljali ispred Timurovog čadora" (Mehmed Nešri).

Bajazit je bio u tatarskom zarobljeništvu nekih sedam meseci kada se u očajanju, kako veli vizantijski istoričar Duka, otrovao 8. marta 1403. godine u Akšeharu u Anadoliji. Halkokondil, drugi zameniti vizantijski istorik, kaže pak da je Bajazit umro od tuge.

Posle pobede Tatari su opljačkali Brusu, nekadašnju osmansku prestonicu. Pored velikog blaga dovedena je pred Tamerlana i Bajazitova žena, srpska princeza Olivera, koja je, kako veli legenda, polunaga služila Tamerlanove goste na gozbama koje je on organizovao u čast pobede nad Bajazitom. Po svedočenju Halkokondila, nemoćni Bajazit kazao je Tamerlanu da običnom čoveku iz naroda ništa ne daje za pravo da ismeva decu i žene careva i vređa svoje prirodne gospodare.

Priču je proslavio Mavro Orbin: „Na tu gozbu je bio dopremljen

¹¹⁷ U originalu: tahtrevan, pokretna stolica, nosiljka.

kavez u kojem je bio zatvoren Bajazit. Tamerlan je naredio da dovedu i Bajazitovu ženu, te da joj odseku haljine sve do pupka, tako da su joj se videli stidni delovi, pa da takva raznosi jela zvanicama na gozbi." Od Orbina je ovu priču preuzeo veliki srpski istoričar Jovan Rajić rekavši da je Olivera služila Tamerlana „do pojasa obnažena sušti". Čak su neki istoričari tvrdili da se posle ovoga što se desilo Bajazitu, turski sultani više nisu venčavali da bi izbegli ovakva i slična poniženja.

Bitka kod Angore okončala je niz Bajazitovih pobeda, ali i Tamerlanovih osvajanja. Tatarski han je ubrzo posle ove bitke umro.

Posle Bajazitovog poraza, kada su se političke prilike promenile, Stefan je prvo oslobodio svoju sestru Oliveru. Po svedočenju Konstantina iz Ostrovice, Tamerlan je lepo primio Stefanovog izaslanika Turčina Ajdina i „velikodušno pustio sestru izuzetnog junaka kneza Stefana, kojem se divio na bojištu".

Prema jednom prepisu, sačinjenom na persijskom jeziku, ukazuje Momčilo Spremić, Tamerlan je u bici kod Angore zarobio osam hiljada Srba. Dok je posekao zarobljenike iz drugih naroda, Srbima je poštdeo život, jer do njih, kako se kaže u spisu, „nije video boljih junaka". Pustio ih je kućama, zadržavši kod sebe samo sedamdeset Srba „veštih gradnji kamenih mostova, kula i bogomolja", jer su mu Grci rekli „da su Srbi vešti kao i majstori iz Venecije".

Invazija Mongola sa istoka i poraz Bajazita u Maloj Aziji kod Angore, a potom dinastički sukobi u Turskoj omogućili su obnovu i konsolidaciju srpskog naroda u despotovini. Najstariji Bajazitov sin Sulejman je krenuo da se prvo učvrsti u evropskom delu Turske, da preuzme prvo vlast u Jedrenu — kada i započinju borbe među Bajazitovim sinovima za osmanski tron.

Stefan od velikog vojskovođe postaje vešt diplomata i političar. Hrabri vitez izrasta u velikog državnika evropskog formata.

Stefan Lazarević postaje despot

Posle turskog poraza kod Angore, Stefan se preko Carigrada vraćao u Srbiju, kada je u Vizantiju „doneo radosnu vest sa bojišta da je pao osvajač Bajazit“.

Sa Stefanom su u Carigrad stigli njegov brat Vuk, a potom i sestrić Đurađ Branković, dok je njegov drugi sestrić Grgur dopao tatarskog zarobljeništva. Međutim, uspeo je da se oslobodi sužanjstva, a potom da se zakaluđeri kao monah Gerasim. Umro je u Hilandaru 13. marta 1408. godine.

U Carigradu su srpske vitezove dočekali regent Jovan VII Paleolog i njegova žena Jevgenija, kćerka Đenovljanina Frančeska II Gatiluzija, gospodara Lezbosa, koji je vladao u ime Manojla II Paleologa (u to vreme obilazio Evropu tražeći pomoć za borbu protiv Turaka).

Jovan VII Paleolog je avgusta 1402. godine dodelio Stefanu vrlo visoku vizantijsku titulu despota, najveću posle carske, koju u Srbiji niko nije nosio još od Jovana Dragaša — jer ovakvu titulu može da dodeli samo car Vizantije. Ovu titulu će Stefan ponosno nositi do kraja života. Despot je imao rang *veliĉanstva* i pravo da se u dokumentima koristi izrazom *carstva mi*. Bez obzira na tešku situaciju u kojoj se nalazila Vizantija, ona je i dalje uživala veliki ugled u svetu i ta titula je bila veoma cenjena. To je bila prednost koju će Stefan znati da iskoristi u sukobima sa bratom i sestrićima u unutrašnjim borbama u Srbiji.

Beleži Konstantin Filozof: „Blagočastivi knez Stefan stigavši, dakle, u Carstvujući grad zajedno sa bratom svojim Vukom, od sviju slušaše ljubazne reči i [svi]) mišljahu kao da gledaju u neko sunce. Tada dobi i despotsko dostojanstvo od blagočastivoga cara Jovana. Jer ovoga svoga nećaka beše ostavio car kir Manojlo mesto sebe, pritešnjen [...] Bajazitom; beše otišao ka Rimljanima staroga [Rima] radi sjedinjenja crkve [kao] i da diže vojsku na odmazdu i izbavljenje.“

Kako je ustvrdio slavni srpski istoričar Stojan Novaković, Stefan je novim dostojanstvom želeo da s jedne strane obeleži svoju nezavisnost,

a s druge stekne veći autoritet u zemlji. Iako vizantijska titula despota nije imala nasledni karakter i bila je isključivo vezana za ličnost kojoj je dodeljena, od vremena despota Stefana Lazarevića ova lična titula postaje u Srbiji deo državno-pravnog ustrojstva, postaje vladarska titula.

Stefan je dostojanstvo despota, jedini od svih srpskih vladara petnaestog veka, dobio po svim uzusima Vizantijske imperije, što nije bio slučaj sa Brankovićima. Izvesnu senku na titulu baca samo činjenica da je vizantijski vladar dodelio titulu srpskom vladaru u trenutku kada su obojica bili vazali turskog sultana.

U vremenu kada Turci predstavljaju svakodnevnu i trajnu opasnost, Srbija i Vizantija su sada neophodne jedna drugoj — savezništvo je bio logičan sled. Međutim, u situaciji kada su i Srbija i Vizantija bile daleko od nekadašnje slave, a tokom decenije dinastičkih borbi (1403-1413) gotovo u potpunosti zavisile od Osmanlija, i vizantijski vasilevs i srpski despot su politike i strategije podešavali prema sopstvenim trenutnim interesima.

Dobijena titula Stefana Lazarevića ne obavezuje ni na šta, a pogotovu ne na bezrezervni sled političkog kursa koji diktira Carigrad.

Tokom narednog perioda politika će vasilevsa i srpskog despota više puta spajati, ali će više puta oni biti i na suprotnim stranama.

Međutim, tokom boravka u Carigradu između despota Stefana i Đurđa Brankovića došlo je do sukoba. Ne zna se šta je bio razlog sukoba, ali do definitivnog razlaza ujaka i sestrića doći će onog momenta kada je despot od vizantijskih vlasti zatražio da se Đurađ uhapsi i zatvori. Okretni i sposobni Đurađ se uz pomoć prijatelja izvukao iz sužanjstva septembra 1402. godine. Razlaz između Lazarevića i Brankovića pretvoriće se u otvoreno neprijateljstvo kada Đurađ prebегne kod Bajazitovog sina Sulejmana.

Bez obzira na tešku situaciju sa Đurđem, koji je uz pomoć Turaka nameravao da onemogući Stefanu i Vuku Lazareviću povratak u Srbiju, Stefan je odlučio da se ženi. Poveo je pregovore o ženidbi sa Jelenom, svojom „svetlom Danicom“, Jevgenijinom sestrom, kojom će se i oženiti 1405. godine.

Dakle, Stefan ubrzo odlazi u Mitilenu, na ostrvo Lezbos u Egejskom moru, kod Jevgenijinog oca Frančeska II Gatiluzija.

Oktobra 1402. Stefan i Vuk su sa oko trista svojih ljudi na galiji *Lomelina* krenuli na Lezbos, gde su dočekani carski. Svima je imponovao mladi srpski despot viteškog držanja, slavni ratnik, neobično visok za to doba, „po lepoti drug Josifu iz Egipta“.

Stefan sa Jelenom nije imao dece. Po *Tronoškom rodoslovu* Stefan je

bio neplodan jer je jednom prilikom nezgodno pao sa konja. U *Savinskom letopisu* pak se veli da despot „nikad na tuđu ženu ne pomisli“, ali da je, kako navodi Miodrag Al. Purković, poklekao pred Rutom, kćerkom Vlaha Boguta (ili Budimira) i da je s njom imao sina Sibinjanin Janka i kćer Mandaljenu. Po mišljenju istoričara religije Veselina Čajkanovića, ovde je upleten mit o rođenju junaka kombinovan sa gostinskom obljubom.

Milica i kćerka joj Mara, kao i monahinja Jefimija bile su veoma zabrinute za sudbinu mladih srpskih vitezova.

Majke, kneginja Milica i Mara Branković, o sukobu sinova ništa nisu znale, već su u velikoj brizi za njihovu sudbinu zamolile Dubrovčane da pošalju brod u potragu za mladim srpskim vlastelinima. Veliko veće je prvog septembra 1402. godine odlučilo da pošalje jedan naoružani brigantin da traži srpske kneževije, a kapetanu broda data je velika posada i sredstva za tri meseca.

Bitka kod Tripolja

Međutim, Stefan i Vuk su sa Lezbosa krenuli u Zetu, kod sestre Jelene Balšić. Krajem oktobra iste godine dubrovačko Veće umoljenih je odlučilo da jedna dubrovačka galija ode u Ulcinj i prihvati Stefana i Vuka. Saznavši od glasnika Miraša, koga su nagradili sa dvanaest lakata komske čoje, da je Stefan u Baru, Dubrovčani su odredili poslanstvo da ode i da ga pozdravi i obdari sa šest stotina dukata. Međutim, dan kasnije, pošto je dubrovačko poslanstvo krenulo put Bara, Stefan je krenuo iz Zete za Srbiju.

Đurađ II Stracimirović Balšić, Stefanov i Vukov zet, dao je pašenozima vojske „koliko je moguće“ da ih doprate do Kruševca.

Brankovići i Turci su nameravali da spreče despotov povratak i zaposeli su puteve koji su presecali Kosovo i Metohiju, a koje su trupe Stefana Lazarevića vešto zaobilazile.

Republici pod Srđem i Mlecima nije odgovarao sukob između srpske gospode. U jednom pismu Dubrovčani pišu Mari Branković da im nije drago što čuju da je sa bratom „u rashomeri“ i da bi im bilo mnogo draže da među njima vladaju mir i ljubav „kako preстоји među sestru i bratom“.

Međutim, sukob je bio neizbežan. Dogodio se 21. novembra 1402. godine kod Tripolja, nedaleko od Gračanice, na Kosovu.

Konstantin Filozof svedoči da Stefan „dade većinu vojnika svome bratu Vuku, a sam manji deo uzevši sa sobom, pođe u boj“ — ako bi ko od njih dvojice poginuo da se bar onaj drugi spase i ostane „blagočastivom stadu pastir“.

Stefan je, dakle, svoje trupe, kojima se priključila i vojska kneginje Milice koja „beše najhitnije došla [...] ali ipak sa vremenskim zakašnjenjem i sa nedovoljnom spremom“, podelio na dva dela. Veći deo trupa, kojima je komandovao Vuk, usmerio je ka jedinicama kojima je na čelu bio Đurađ Branković, dok je manjim delom vojske komandovao on napavši turske ordije. Stefan je porazio Turke, ali uz veliku pomoć

Uglješe Vlatkovića, turskog vazala, koji je obavestio Stefana o turskim planovima, a potom tokom bitke prešao na stranu srpskog despota „i postade kao neko krilo hrišćanima“.

Konstantin Filozof piše i o hrabrosti despota Stefana i o legendi koja ga je pratila kao neustrašivog viteza: „Protiv njih veoma hrabro udari, a kad su ga ovi ugledali, kliknuše jedan drugome: 'Pogledajte, pogledajte Lazareva sina!' I odmah sa rečju dadoše se u bekstvo.“

Vuk u borbi sa odredima Đurđa Brankovića nije bio ni blizu uspešan kao Stefan protiv Turaka. No pobjeda je izvojevana i braća su se povukla u Novo Brdo, „grad zaista srebrni i zlatni“.

Tada dolazi do razmirica između Vuka i Stefana.

„Ovaj [Stefan], sa pobjedom, a ovaj [Vuk] kao pobeđeni. A blagočastivi [Stefan], hoteći ovoga poučiti ratnoj veštini, a još i žaleći zbog poginulih vojnika, reče mu neke preke reči. A [Vuk] malo očekavši i našavši zgodno vreme, pobeže k Sulejmanu“ (Konstantin Filozof).

Ovaj sukob — Vukov beg kod Sulejmana 1403. godine — najteže je pao majci, kneginji Milici, koja je već bila zakoračila u osmu deceniju. A „sveizabrana mati njihova išla je za njima čak u predele ismailjčanske“, kod sultana Sulejmana, kao nekad kod Bajazita. „Tako se odjednom dvoje Lazarevih naslednika našlo među Turcima, odakle se nisu dugo vratili u zemlju“ (Miloš Blagojević). Milica je uverila Sulejmana da je legitimni vladar Srbije Stefan, a ne Vuk ili sestrić Đurađ. Milica je postigla uspeh izmirivši nabusitog Vuka sa Stefanom, ali i Stefana sa Sulejmanom, vrativši se u Srbiju do početka oktobra 1404. godine. Kako veli Konstantin Filozof, „izmirivši ga [Sulejmana] sa blagočastivim sinom svojim [Stefanom] vrati se“.

Sulejman i Stefan se nisu videli od Angorske bitke, kada su se borili na istoj strani, kada je Stefan štitio njegovo izvlačenje sa bojišta. Stefan i Sulejman su, kako se veruje, sklopili mir 1403. godine.

Tada je došlo do jednog slučaja koji izvorsno ocrtava viteški lik srpskog despota. Naime, kada su Konstantin, sin bugarskog cara Stracimira, i Fružin, sin cara Šišmana, digli ustanak u Bugarskoj, Sulejman je vrlo brzo ugušio ovaj slabo pripremljen i loše vođen ustanak Bugara.

Kako je imao ugovor o miru sa despotom Stefanom, zatražio je dozvolu da sa svojom ordijom pređe preko zemlje Srbije, što mu je Stefan dozvolio. Međutim, Turke je napao neki Novak Karaljuk. Sulejman je tražio od Stefana da mu izruči Novaka. Stefan je kazao turskom sultanu da je to hajduk koji „u gorama stanuje“ i da ne može da

ga nađe, pa ni da ga preda. Međutim, Stefan je — da ne bi remetio odnos sa Sulejmanom — sve što je Novak od Turaka opljačkao namirio Sulejmanu.

Kada je marta 1403. godine umro sultan Bajazit, njegove sinove Mehmeda, Isu, Musu i Sulejmana ništa više nije sprečavalo da uđu u krvave i otvorene sukobe za osmanski tron.

U tim turskim dinastičkim borbama Stefan Lazarević će odigrati ključnu ulogu. Posle Bajazitove smrti i zbog borbe njegovih sinova „zavladalo je međuvlađe“ koje je trajalo deset godina.

Bajazitov najmlađi sin Mehmed, pobedivši brata Isu, učvrstio je svoj položaj u Anadoliji uzevši za prestonicu Amasiju, a nakon toga i Brusu sa namerom da zagospodari i evropskim delom. Sulejman, Bajazitov sin miljenik, uz koga je bila gotovo nedirnuta administrativna elita carstva, pokušavao je pak da svoju vlast u evropskom delu proširi na Anadoliju, jer je bilo jasno obojici braće da samo ujedinjeni delovi carstva mogu opstati, naravno pod vlašću jednog sultana.

Sulejman, koji je za razliku od Bajazita bio strpljiv, čak odmeren, skloniji diplomatskim pregovaranjima, luksuzu i zabavama nego ratovima, šatorima i vojničkim logorima, u Galipolju je početkom 1403. godine, posle nekoliko nedelja pregovaranja, sklopio ugovor sa Vizantijom, despotom Stefanom Lazarevićem i pomorskim silama Venecijom, Đenovom i vitezovima sa Rodosa. Vizantija je tim sporazumom prestala da bude turski vazal i da Osmanlijama plaća danak. Čak joj je vraćen i Solun, kao i gradovi na Mramornom moru.

Jedna odredba ugovora odnosila se na Srbiju. Po njoj je bilo predviđeno da „sin Lazarev“ zadrži položaj kao za vreme Bajazita, da bude u vazalnom položaju, da plaća danak i šalje pomoćnu vojsku sultanu, ali bez obaveze da je sam i lično predvodi.

U povelji manastiru Hilandaru, podsećajući na reči apostola da „tiha davaoca ljubi Bog“, Stefan veli: „A sada skrovišta velika blagosti Božije otvoriše se nama, i smirismo se i počinusmo, i oblaci tamni razidoše se i zasiya nam sunce. I recimo sa apostolom: 'Evo vremena blagoprijatnog, evo sada dana spasenja!'“

Povratak Manojla II Paleologa u Carigrad

Vasilevs Manojlo, bez obzira na to što je znao za Bajazitovu pogibelj, nije žurio da se vrati u Carigrad. Ostao je u Parizu skoro sve do samog kraja novembra 1402. godine. U Đenovu je stigao krajem januara sledeće godine, gde ga svečano dočekuje stari prijatelj maršal Busiko. Svi razgovori sa italijanskim vladarima oko zajedničkog suprotstavljanja Turcima bili su bezuspešni. Toplo dočekan u Veneciji, dobio je tri ratna broda da ga prevezu u Carigrad. Svratio je samo u Moreju kod brata Teodora da povede ženu i decu koji su bili tu na čuvanju, jer Manojlo nije imao poverenja da porodicu ostavi u Carigradu, gde je regent bio njegov takmac Jovan VII.

Devetog juna 1403. godine, Jovan VII Paleolog je izjahao čak do Galipolja da sačeka strica. Manojlo je bio odsutan iz Carigrada skoro tri i po godine.

Situacija je sada bila neuporedivo povoljnija, pogotovu posle potpisivanja ugovora sa Sulejmanom, i po Manojla i po uzdrmano Vizantijsko carstvo i Carigrad.

Sulejman je oslovljavao Manojla ocem, a Manojlo Sulejmana *sinom*.

Manojlo je odmah proterao Turke iz dela Carigrada koji su Turci Bajazitovom zaslugom dobili na korišćenje.

Pošto je Sulejman pogubio brata Isu, ubrzo mu je rat objavio drugi brat Musa, koga je na to nagovorio brat Mehmed zvani *Kiridži* (Rvač).

Musa, taj „oblak tučeni" koji se „pokazivaše svima okolnim krotak, darežljiv i smiritelj" okupio je u savez protiv Sulejmana sve, čak i drumske razbojнике, *you kesici*, posrbljeno kesedžije, pa ga je naša epska tradicija zapamtila kao Musu Kesedžiju. Na njegovoj strani bili su Stefan Lazarević i vlaški vojvoda Mirča. Musa je u savez protiv Sulejmana pozvao i Stefanovog brata Vuka, kao i njegove sestrice Đurđa i Lazara Brankovića. Jedan savremenik je ostavio zabeleženo: „Po celoj zemlji

[turskoj] nije bilo moguće saznati koga su cara ljudi, jer su jedni govorili da su ovoga, a drugi onoga".

Vasilevs Manojlo je svih ovih godina, videvši šansu za hrišćane zbog nesloge i borbe Bajazitovih sinova oko vlasti, i dalje ulagao nemale napore da pridobije zapadne vladare za savez protiv Osmanlija.

Slao je izaslanika u Francusku i Aragon, Đenovu, obnovio sporazum sa Venecijom... Šalje slavnog Manojla Hrisolora u Pariz Šarlu VI, koji francuskom kralju nosi na poklon dragoceni rukopis Dionisija Areopagita optočen zlatom i slonovačom.

Vladar francuski je bio oduševljen poklonom, ali pomoć nije ponudio, kao ni kraljevi Engleske i Aragona, koje je Hrisolor takođe posetio.

Carstvo na Bosforu će u tom periodu zadesiti i dve smrti koje će ostaviti određenog traga na carski dvor. Naime, 1407. godine umro je Manojlov brat, morejski despot Teodor, kome je Manojlo i posvetio slavni *Govor bratu*. Ubrzo je 1408. godine umro i Jovan VII Paleolog, koji će se pre smrti zakaluđeriti i uzeti monaško ime Joasaf, kao nekad Jovan Kantakuzin.

S početka 1409. godine, vidno uzdrman, u Carigrad je došao princ Sulejman da traži pomoć od vasilevsa Manojla u borbi protiv brata Muse. Kao taoce ponudio je Manojlu članove svoje porodice, a nezakonitu kćerku despota Teodora uzeo je sebi za ženu.

Čim je saznao za ovaj dogovor, Musa je krenuo na Carigrad. Uz njega su bili Vuk, Stefan i Uglješa Vlatković, gospoda Vranja, Preševa i Inogošta, stari despotovi prijatelji.

Musa je sa lakoćom potukao Sulejmana kod Galate. Međutim, tokom ovih operacija Musu su počeli da napuštaju ugledni saveznici, među njima i Vuk Lazarević. Musa je saznao da je Vuk poslao svog čoveka juna 1410. godine u Mletke sa zahtevom da venecijanski brodovi izvrše prebacivanje Sulejmanovih trupa iz Male Azije na evropsko tlo. Musa je rešio da pogubi Vuka, a njegove zemlje dodeli Stefanu.

„Musa, saznajući da Vuk hoće da beži Sulejmanu, tražio je da ga zakolje pri jahanju i reče Stefanu: 'Vrati se i uzmi sve [zemlje] bratove, pošto sam od njega uzeo pismo o neverstvu i stoga će umreti.' I postade jamac za svog brata. A ko bi drugi, ako ne on?" (Konstantin Filozof).

Stefan je, dakle, uspeo da ubedi Musu da ne pogubi Vuka.

Međutim, kasnije su Vuk i Brankovići prebegli Sulejmanu.

Sredinom juna 1410. godine došlo je do važne bitke između Sulejmana i Muse kod tvrđave Kosmidion na Zlatnom rogu, u neposrednoj blizini Carigrada.

Sulejman je pobedio Musu, a despot Stefan se sklonio u Carigrad kod vasilevsa Manojla Paleologa, iako je tada Vizantija bila na Sulejmanovoj strani, a Stefan na Musinoj. Ali, bez obzira na suprotne strane na kojima su vojevali, vizantijski car Manojlo II Paleolog je despotu Stefanu Lazareviću ponovo uručio despotski venac, jer kako reče letopisac: „sličan beše upoznao sličnoga“, smatrajući da Jovan VII Paleolog nije bio u „punoj vladalačkoj vlasti“ kad je Stefanu pre osam godina dao despotsku titulu. Božidar Ferjančić smatra da to nije pravi razlog što je Manojlo ponovo dao ovu titulu Stefanu, već da je to učinio zbog sukoba i razmirica između Jovana i Manojla.

Nakon svih svečanosti i gozbi, Stefan je za nekoliko dana sa svojim vernim saborcem Uglješom stigao u Vlašku, kod vojvode Mirče, koji im je dao konje i pratnju sve do Golupca. Stefan je u svoj dvor stigao krajem avgusta 1410. godine.

Krajem juna 1410. godine, pre povratka despota Stefana, Sulejman šalje u Srbiju Vuka Lazarevića i Lazara Brankovića da preuzmu vlast u Srbiji kao turski vazali. Međutim, ovo su sprečile Musine trupe, koje su zarobile srpske prinčeve, a potom ih je Musa dao poseći. Kako kaže srpski letopisac, zakla Musa Vuka u Plovdivu 6. jula 1410. godine. Četiri dana kasnije, Ogurli, sluga vojvode Asahlana, u petak 11. jula 1410. godine ubio je Lazara Brankovića.

Od sinova Vuka Brankovića tako je još samo pretekao Đurađ.

Pošto je Sulejman još jednom porazio brata Musu, bez obzira na sve, despot Stefan Lazarević je dao utočište Musi i sa njime se dogovorio da preuzme južne delove Srbije kojima je gospodario Vuk.

Međutim, Sulejman je bio neumereni sladostrasnik i razvratnik koga su uzalud i vasilevsovi poslanici opominjali na budnost i da ne sme da bude pasivan. Vino je svakodnevno omamljivalo njegova čula i intelekt, pri čemu su se njegove dobre osobine gubile, jer je on „zaista bio ne samo hrabar nego i blagodušan, pravičan i čestit“, dok je Musa, naprotiv, bio trezan, ali nagao u gnev, okrutni nasilnik.

Musa, koji je od oca nasledio silovitost i odlučnost, kao i mržnju prema hrišćanima, pobedio je Sulejmana ubivši ga februara 1411. godine.

„Tri brata koja su ubila Sulejmana pustio je da se vrate u selo gde je Sulejman pao, a zatim je sve njegove žitelje sa ženama i decom zatvorio u njihove kolibe i žive ih spalio, da svaki životom okaje i plati za smrt Sulejmana, koji, premda njegov neprijatelj, ali njegov brat, nije smeo pasti od ruke robova. Kaznio je, zatim, neverstvo srpskog kralja Stefana, time što mu je opustošio zemlju, pokupio dečake u roblje, a druge žitelje

pobio" (Jozef fon Hamer).

Postavši gospodar evropskog dela Osmanskog carstva, Musa je odmah sve ugovore koje je Sulejman sklopio proglasio nevažećim. Krenuo je da pustoši i robi.

Despot Stefan Lazarević je bio među prvima koje je Musa napao. Iako je Musa u jednom periodu našao utočište kod despota Stefana, čim je osvojio vlast u evropskom delu osmanske države, zavojštio je na srpskog despota. Stefan je poslao izaslanstvo Musi kako bi ublažili nesporazume. Međutim, poslanik se vratio sa porukom da sa Musom „drukčije nije moguće [...] osim [da sesnjim] ratuje”.

Despotov pregovarač Ajdin, vraćajući se posle razgovora sa Musom, kod Plovdiva je iskopao kosti Vuka Lazarevića i preneo ih u Srbiju.

„Tako je onaj koji je ustajao protiv brata, turskom pomoći plenio i pustošio svoju rođenu zemlju, donet da mrtav počiva u toj napaćenoj zemlji. Sahranjen je, svakako, u majčinoj crkvi u Ljubostinji" (Miodrag Al. Purković).

Despot Stefan i povratak Đurđa Brankovića

Musa je opseo Carigrad i nije nameravao da se povuče. Vasilevs Manojlo šalje tada, početkom 1412. godine, izaslanike Musinom bratu Mehmedu u Brusu, jer su u borbi za osmanski tron preostala samo dva princa, dva Bajazitova sina, Musa i Mehmed.

Mehmed je znao da je savez sa Vizantijom njegova velika šansa. Dva vladara, hrišćanin i musliman, sreli su se u Hrisopolju, gde je Mehmed tri dana gostio Manojla dok oko petnaest hiljada turske ordije nije prevezeno preko Bosfora.

Mehmed je napao Musu, koji je opsedao Carigrad i u čijoj se vojsci nalazio i srpski vitez Đurađ Branković. Ubrzo će Đurađ, shvativši da mu višegodišnji sukobi sa ujakom nisu doneli gotovo ništa, preko majke Mare uspostaviti odnose sa despotom Stefanom, „da utvrde da žive kako priliči blagočastivima“.

Želeći da to spreči, Musa je pod Silivrijom u Trakiji pokušao da otruje Đurđa, ali mu to nije pošlo za rukom jer je srpski vitez brzo uzeo protivotrov. Uspeo je da izbegne smrt i da „samo postrada od bolesti“.

Dok se još lečio od trovanja, Đurđa prijatelj obavesti, neko „koga ljubljашe“, da mora brzo bežati. Pretvarajući se da želi da napadne grad Silivriju, naredio je svojim trupama da kad on udari u talambase, svi krenu da beže u grad. Deo Đurđeve vojske nije mogao biti obavešten o ovom poduhvatu, pa su ih Turci sve posekli.

U to doba su od Muse pobile još neke viđenije ličnosti. Jusuf, koji je držao oblast Konstantina Dragaša, kao i Jagit-paša, poznatiji kao Pašait, vladar skopskog krajišta koji je učestvovao u Kosovskoj bici, prebegli su srpskom despotu Stefanu.

„Ovi pobegoše iz tamnice, povratiše svaki svoje oblasti, zemlje i gradove; i uzevši vojsku od blagočastivoga [Stefana], popleniše susedne krajeve [Musine] i složiše se sa despotom da će mu se nalaziti gotovi za

svaku službu."

Upravo ove turske prebege despot Stefan je poslao da pomognu Đurđu da se vrati u Srbiju. Sa malobrojnomo pratnjom, „posle mnogog teškog obilaženja" Đurađ je u jesen 1412. godine stigao u Srbiju i pomirio se sa ujakom.

„A kad je došao u svoje otačastvo izvanrednom svojem ujaku, neiskazana radost javljaše se kada i razdeljene udove crkvene u jedno sabra i državu utvrdi sveznali, premudri majstor i svemogući poslenik. I od tada mogli su se videti, radujući se, kao otac i sin" (Konstantin Filozof).

Musa je početkom 1412. godine napao i poharao Srbiju, čak je stigao i do Novog Brda, u čiju su odbranu stupili čak i Dubrovčani ne plašeći se „srditoga cara Musije". Kada je Stefan krenuo ka Novom Brdu, Musa je pobeo ka Solunu.

Zbog teškog Musinog nasilja, despot Stefan je preduzeo odlučne korake u stvaranju šireg saveza za slamanje Musine ambicije. Pozvao je Musinog brata Mehmeda da iz azijskog dela Turske dođe u evropski i da sa pomoći koju je obezbedio iz Ugarske, zajednički satru Musu.

„Despot Stefan [...] posla preko vlaških zemalja [poruku] istočnom sultanu [Mehmedu] da dođe i da ga ne mimoide 'da sjedinivši se s mojom vojskom, zajedno ustremiš se na njega [Musu]'."

Savezničku koaliciju predvodio je mačvanski ban Jovan Morović, kome se pridružio i bosanski vojvoda Sandelj Hranić, koji je krajem 1411. godine uzeo za ženu Jelenu Lazarević Balšić, sestru despotovu i udovicu Đurđa Stracimirovića Balšića.

Despot Stefan je u Kruševcu s proleća 1413. godine okupio vojsku za borbu protiv Muse. Mehmedove snage iz Anadolije vizantijski brodovi su prevezli u evropski deo.

Između Toplice i Južne Morave, na Dobrič polju, svi koji su krenuli na Musu bili su na okupu. Stefan je jahao sa trupama sve do Skopske Crne Gore, kada je komandu predao sestriću Đurđu, s kojim se ranije izmirio.

Odlučujuća bitka dogodila se je 5. jula 1413. godine kod sela Čamorlu, podno planine Vitoše, gde je ključnu ulogu odigrala upravo vojska srpskog despota Stefana Lazarevića.

Musa je izveden pred brata Mehmeda i udavljen.

Kako svedoči istoričar Mihail Duka, Mehmed, sada sultan i Rumelije, posle pobede je poslao izaslanika sa porukom vasilevsu Manojlu Paleologu: „Idi i kaži mome ocu, caru Rimljana, [caru Manojlu] da sam uz Božiju pomoć i podršku moga oca [cara Manojla] uspeo da

osvojim oblasti koje mi kao nasledniku pripadaju. Od ovog dana pa nadalje ja ću biti njegov podanik, kao sin ocu. Videće da neću biti ni nemaran ni nezahvalan. Neka mi samo zapovedi šta da činim i ja ću mu s najvećim zadovoljstvom ispuniti želju kao njegov sluga."

Građanski rat u Turskoj tako je završen, ali su i „stvoreni uslovi za ponovno uzdizanje osmanske sile".

Mehmed I (1413-1421) pridržavao se dogovora sklopljenog sa vasilovsom Manojlom II i svoju energiju i svoje snage je usmerio na reorganizaciju i unutrašnju obnovu Osmanske imperije.

Pošto je bio na strani pobednika, Stefan Lazarević, iako u vazalnom odnosu, obezbedio je srpskim zemljama doba mira i prosperiteta; kako je rekao jedan letopisac „od tada žitelji i sve stvari dobiše mirno stanje".

Međutim, despot Stefan je znao da će borba sa Turcima trajati još dugo, slično kako to u pesmi *Visoki Stefan i car Bajazit* peva narodni pevač kada srpski despot hrabri Srbe:

*„Srbi braćo, od boja junaci
Sijecite srpske krvopije!
Gonite ih Šami i Medini,
Da se k nama više ne povrate.”
Pa odande Turke potisnuše,
Sve ih gone, nigda ne prestaju,
Doćeraše moru debelome,
Prećeraše Šami i Medini.
Tadaj Stevan na obalu dođe,
Turski topuz u more bacio,
I ovako tiho govorio:
„Kada topuz iz mora izašo,
Onda Turčin preko mora prešo
I Kruševca moga osvojio,
Opet srpsko carstvo zadobio.”
Pa se s vojskom u Kruševo vrati.
Kada bio na gradsku kapiju,
Kad mu topuz visi o kapiji,
Pogleda ga i topuz poznade,
Onda Stevan vojsku zastavio,
Pa ovako vojsci govorio:
„Hrabri Srbi, moji vitezovi
Mi moremo i konji nam mogu,
Al zaludu kad nam Bog ne daje,*

*Ovo carstvo više za nas nije,
Naši stari vrlo plahi bili,
Kod miloga Boga zgriješili,
Bog nam dao tursku krvopiju,
Ne bi l'smo se opet povratili
I milome Bogu ugodili,
Jeda bi nam gr'jehe oprostio,
Pak nam srpsko carstvo poklonio."*

Stefan Lazarević se nije, međutim, predavao i činio je sve da Srbiju ojača, pronade joj saveznike u borbi sa Turcima, koja je bez obzira na trenutno primirje izvesno predstojala.

Ženidba Đurđa Brankovića

Dve godine pošto je despot Stefan odlučio da sestrića postavi za svog nasljednika, Đurađ se oženio Irinom Kantakuzin.

Irina Kantakuzin, u narodu prozvana Prokleta Jerina, bila je praunuka vasillevsa Jovana Kantakuzina (1347-1354), unuka cara savladara (1353-1354) i despota (1380-1383) Matije Kantakuzina, i kćerka sevastokratora i kratkotrajnog (1383) despota Moreje Dimitrija I Kantakuzina.

Irina, petnaestogodišnja morejska princeza iz slavnog grada Soluna, drugog grada Vizantijskog carstva, udala se u Vučitrnu 26. decembra 1414. godine za Đurđa Brankovića (koji se bližio četrdesetoj godini), srednjeg sina slavnog srpskog velmože Vuka Brankovića, i Mare, kćerke kneza Lazara. U Srbiji će nesrećna Jerina provesti teške četrdeset i tri godine.

Jedan od razloga zašto je Jerina ovako ocrnjena u predanju verovatno leži i u činjenici da je — dosta mlađa od Đurđa, svojim otmenim ponašanjem i poreklom — imala veliki uticaj na srpskog despota. Vešti Dubrovčani su to dobro uočili. U jednom pismu iz 1435. godine, kada je Đurađ bio u Ugarskoj, Dubrovčani, tražeći povlastice za svoje trgovce, pišu despotici Jerini: „Gospodin despot dao je ovlašćenje i slobodu njenoj veličanstvenosti da može, u njegovom gospodstvu i državi, činiti ovo i veće stvari.”

Đurađ je po ugovoru koji je sklopio despot Stefan sa kraljem Žigmundom morao da Beograd vrati Ugrima posle Stefanove smrti. Kako piše vizantijski hroničar Duka, srpski despot Đurađ Branković je tada dobio od sultana Murata II dozvolu da zida Smederevo, koje će postati njegov prestoni grad.

Glavni arhitekta nove srpske prestonice Smedereva, „Vodenog grada” u kome su počivale mošti Svetog Luke,¹¹⁸ bio je Jerinin mlađi brat

¹¹⁸ Mošti Svetog Luke koje su iz Rogusa u Epiru prenete u Crkvu Uspenja

Toma Kantakuzin. Na deset hektara započelo je podizanje grada na vizantijski način — smederevski trougao uveliko podseća na Carigrad — uz nemilosrdne namete stanovništvu. Recimo, pored stravičnog kuluka, bilo je potrebno pribaviti milione jaja koja su korišćena kao vezivna supstanca prilikom gradnje, što je dodatno pogoršavalo ionako veliku glad stanovništva. To će najverovatnije biti glavni razlog zašto Jerina nije bila omiljena među Srbima. Ona u svesti srpskog naroda nije ništa bolje prošla od „mitskog izdajnika" Vuka Brankovića.

Despot Stefan Lazarević je Đurđa Brankovića proglasio za suvladara na saboru u Srebrenici, 1426. godine: „Od sad ovog [Đurđa] smatrajte Gospodinom mesto mene [...] te sve zakle rečima da mu budu verni, a prokle one koji bi podigli kakvo neverstvo."

Na svečanoj ceremoniji 1429. godine u manastiru Žiča, Đurađ Branković je postao despot, a Jerina despotica. Despotsko dostojanstvo Đurđu je uručio Georgije Filantropen, izaslanik vasilevsa Jovana VIII Paleologa (1425-1448).

Despot Đurađ je iz prvog braka (ime njegove prve žene istorija nije sačuvala) imao troje dece: Teodora i Jelenu, koji su umrli kao deca, i Maru (1401-1487). U Esfigmenskoj povelji koju je despot Đurađ Branković izdao 11. septembra 1429. godine svetogorskom manastiru Esfigmenu, naslikani su despot Đurađ i despotica Jerina sa njihovo petoro dece: Grgurom¹¹⁹ (1416-1459), Stefanom (1417-1476), Lazarom (1421-1458), Marom i Kantakuzinom (Katarinom) iznad kojih lebdi mladi Hristos Emanuel.

Njihova kćerka Katarina (Kantakuzina) udaje se 1434. godine za grofa Ulriha Celjskog, šuraka kralja Žigmunda, a Mara, za to vreme već starija devojka od 27 godina, odlazi u harem Murata II.

Istoričar Čedomilj Mijatović to je ovako opisao: „Kakav su prizor imali da vide te jeseni seljani u dolini moravskoj, kroz koju su prolazili svatovi Mare Branković! Šta li su mislile i osećale gomile onoga dobroga naroda, koji rukama svojim zidajući 'gradove Jerinine' ustima kune, rečima kalja, a opet, kad mu gospodare zaboli, i njega u srce takne, te suzama svojim pere danas jučerašnje kletve svoje — šta li su mislile i

Bogorodice u Smederevu, despot je platio sultanu 30.000 dukata.

¹¹⁹ Smatra se da ni Grgur nije mogao biti sin Đurđa i Jerine jer je po svedočenju Bertranda de la Brokijera, 1433. godine imao oko 20 godina, a despot se Jerinom oženio 1414. godine.

osećale gomile naroda gledajući kako se otegao dug i sjajan niz, blistajući se u skarlatu, zlatu i sjajnim pancirima, prelivajući se u raznobojnoj čohi i svilenim zastavama — gledajući kako se svatovi cara turskog povijaju kroz hladovinaste stare šume srpske, kao sjajna šarena guja s krunom na glavi, noseći u zubima srpsku biser granu?!"

Međutim, strašna kletva koja je pogodila despoticu Jelenu tek je bila na početku — „ko ju je kleo nije dangubio".

Prvorođeni sin Grgur je bio prisiljen da kao turski vazal učestvuje u osvajanju Soluna. Potom su Turci u Jedrene odveli i Grgura i Stefana, koje će posle sultan dati da se oslepe. Razlog za ovako drakonsku kaznu bio je taj što je sultan uhvatio poruku koju je sinovima poslao Đurađ iz izgnanstva kada je posle turske opsade Smedereva bio prinuđen da sa Jerinom pobegne u Zetu. Na Marinu molbu sultan je pristao da opozove odluku, ali je ona sa kobnim zakašnjenjem stigla do dželata.¹²⁰

Kada je despot Đurađ otišao u svoj dvorac u Kupiniku u Ugarskoj, iz potaje ga je napao Mihailo Silađi (?1400 — oko 1460), koji je ubio i Đurđevog zeta grofa Ulriha Celjskog, ranio ga i vezanog doveo u Beograd, gde ga je utamničio. Kako bi se otkupio iz ropstva, morao je nesrećnu Jerinu da pošalje kao taoca jer sin Lazar nije hteo da zameni majku.

Po povratku sultanije Mare u Srbiju, nakon smrti sultana Murata II 1451. godine, Jerina je sa slepim Grgurom i bratom Tomom zbog pretnje najmlađeg sina Lazara morala da pobegne iz Smedereva.

Vizantijski istoričari Laonik Halkokondil (1425-1490) i Georgije Sfrances (1401-1477), koji je bio u službi poslednjih vizantijskih careva Manojla II Paleologa i njegovog sina Konstantina XI Dragaša, tvrde da je Jerinu otrovao sin Lazar 3. maja 1457. godine — iako nijedan istorijski dokument ne potvrđuje ove tvrdnje.

Koliko je ta priča ostavila snažan utisak u narodu najbolje svedoči čuvena pesma Vojislava Ilića Pećina u Rudniku u kojoj on 1887. godine

¹²⁰ Sultan Murat II, kada je dočuo da braća imaju tajne kontakte sa ocem Đurđem, kako navodi Marvo Orbin, „obojicu oslepi pomoću nekakve užarene činije". Konstantin iz Ostrovice piše da njihova sestra Mara, saznajući za tu padišahovu odluku, „pade mu k nogama, moleći i preklinjući da ne hita tako mnogo, govoreći mu: 'I tako su tvoji sužnji i zarobljenici; i posle ćeš moći da učiniš što budeš hteo'. Sultan je poslao glasnika da opozove ovu odluku. Međutim, glasnik je stigao prekasno. Konstantin svedoči dalje: „Kada car sazna da se onaj kome je to bilo naređeno tako silno požurio da im izvadi oči [...] naredi da se i njemu oči izvade."

peva:

*„Zvao sam te noćas, sedi svešteniče,
jer sedomski greh mi um i dušu mrači.
Čuj, nad mojom glavom crni gavran kliče,
krik njegov užasni moj svršetak znači.
Neće mnogo proći, a ja ću umreti,
opusteće sjajni Brankovića dvori:
ali tajnu svoju ja ne smem poneti,
tajnu što me muči i dušu mi mori!
Ispovest mi treba, za to sam te zvao:
oče — ja sam majku svoju otrovao...”*

Ni njoj ni despotu Đurđu ne zna se grob.

Da na smederevskom dvoru Brankovića ipak nije sve bilo „kako Bog zapoveda” ukazuje i činjenica da je te iste noći kada je despotica Jerina umorena, bivša sultanija Mara sa bratom Grgurom i ujakom Tomom Kantakuzinom pobjegla u Jedrene na dvor sultana Mehmeda II Osvajača (1451-1481).

Nesrećni Lazar Branković umreće ubrzo, 20. januara 1458. godine.

Jozef fon Hamer takođe prihvata priču o Lazarevom trovanju majke, zaključujući: „Nije dugo uživao plodove svoje razbojničke pohlepe za vlašću, jer je već u drugom mesecu svoje vladavine umro.”

Despot Stefan i Ugarska

Odnos Srbije i Ugarske nije ništa manje važan niti zanimljiv od odnosa sa Vizantijom. Srbija se posle Kosovske bitke nalazila između čekića i nakovnja. Sa severa je pretila Ugarska, a sa juga strašna osmanska sila. Upravo zbog ugarske opasnosti Lazarevići su se nakon Kosova opredelili da sačine mir sa Turcima i postanu njihovi vazali, jer Srbija tada nije bila u stanju da ratuje na dva fronta.

Tokom dinastičkih borbi Bajazitovih sinova za osmanski presto (1402-1413) despot Stefan je iskoristio ovaj period turskih razmirica i da ojača Srpsku despotovinu i, koliko je moguće, ostvari što više savezništava za borbu protiv Turaka.

Posle smrti svoga zeta Đurđa II Stracimirovića Balšića (1385-1403), despot Stefan je ulagao velike napore da uspostavi savezničke odnose sa Venecijom. Pored ostalog i zbog sestre Jelene, Đurđeve udovice, kako bi njoj i sestriću Balši III omogućio što mirniju vladavinu.

Mlečanima je bilo dobro poznato koliko je srpski despot ulagao truda da ubedi „kralja Ugarske i kneževe italijanske i nemačke o velikim neprilikama koje su zadesile Turke, i kako bi sad lako bilo proterati ih iz Evrope, sad kada su izgubili cara Bajazita, glavne svoje državnike, vojsku; kad su novčano iscrpeni, i silnim oružjem tatarskim satrveni". Znalo se u Republici Svetog Marka da je čak despot i lično išao „mnogima od te gospode", međutim sve je bilo uzalud.

Ali došlo je do zbližavanja Stefana Lazarevića i ugarskog kralja Žigmunda Luksemburškog.

Uverio se ugarski vladar lično, kao i njegov najverniji čovek, palatin Nikola Gorjanski Mlađi, u izuzetnu hrabrost ovog srpskog viteza. S druge strane, nikopoljska kalvarija 1396. godine bila je više nego jasan signal ugarskom kralju da treba menjati odnos prema Srbiji jer je razvoj političkih odnosa ukazivao da je Srbija despota Stefana Lazarevića jedina preostala snaga na Balkanu na koju se može računati u sukobu sa Turcima, da Srbija može biti tampon-država između Mađara i Turaka.

Kada je „po savetu nekih“, kako veli letopisac, pristao da bude „drug s Ugrima“, Stefan je 1398. godine morao ići da se pravda Bajazitu. Posle smrti Bajazita, kada nije više pretila takva opasnost od Turaka, kontakti Stefana Lazarevića i kralja Žigmunda Luksemburškog ponovo su uspostavljeni.

Međutim, tih godina neposredno pred Angorsku bitku, opstanak kralja Žigmunda na ugarskom tronu ozbiljno je doveden u pitanje. Ugarski kralj je bio u velikim nedaćama — napadnut je u Budimu i odveden u zatočeništvo. Izbavivši se iz tamnice, on je krajem 1401. godine čak morao da izbegne u Češku, gde je proveo celu 1402. godinu. Uspeva da se vrati u Ugarsku 1403. godine, iako je tog leta deo uticajnog ugarskog plemstva za novog ugarskog kralja u Zadru krunisao Ladislava Napuljskog.

Međutim, Ladislav nije imao kuraži da dođe u Budim i postane istinski kralj Ugarske. To je Žigmundu dalo novu snagu da definitivno povрати uticaj u ugarskoj kraljevini.

Saveznika je našao u susednoj Srbiji.

Poslao je Žigmund srpskom despotu izaslanstvo, koje je Stefan dočekaо vrlo predusretljivo. Interesi srpskog despota i ugarskog kralja pokrenuli su inicijativu za obnovu odnosa. Pregovore je vodio Žigmundov poverljivi čovek, tamiški župan Firentinac Filip de Skolaris (1369-1426), poznatiji pod imenom Pipo Spano, koga je naša epska poezija zapamtila kao Filipa Madžarina. Njegov doprinos uspehu pregovora bio je toliko veliki da je čak kralj Žigmund to istakao u jednoj povelji iz 1407. godine. Tokom 1402. i 1403. godine uspostavljaju se gotovo srdačni odnosi između dva vladara, pretvorivši se u lično prijateljstvo. Kako su to rekli Dubrovčani u jednom pismu Jeleni Balšić: Stefan i Žigmund su „u velikoj ljubve i jedinstvu“.

Krajem 1403. ili početkom 1404. godine Stefan je „učinio zavet“ sa Ugrima, postavši vazal ugarski, a kralj Žigmund mu je zauzvrat dodelio Mačvu sa Beogradom i još mnoge „tvrde gradove i sela“.

O Stefanovom prilasku Ugarskoj kralj Žigmund s proleća 1403. godine piše burgundskom hercogu Filipu Dobrom: „Svetli gospodin Stefan, despot Raške, predajući se našoj vlasti i vladi, i prešavši k nama pošao je tolikom snagom protiv Turaka i drugih neprijatelja naših i Hristovog imena, da je već više puta, prihvativši i ušavši u rat sa njima, zadobio pobedu koju Bog daje svojim vernima, i u poslednjem ratnom pohodu blizu 10.000 ih je porazivši satio i uništio.“

U *Povesti o slovima* Konstantin Filozof piše i o nastajanju saveza između despota Stefana i ugarskog kralja Žigmunda: „Zapadni car

[Žigmund] posla izaslanike kao radi ljubavi. A ovaj [Stefan], našavši da je vreme pogodno da mu bude prijatelj, poklisara primi s poštovanjem i ugosti dovoljno, kako mu običaj beše, i sa poslanicima utvrdi ljubav. Onda [...] obilazeći i razgledajući zemlju svoju nađe mesto pomenutoga Beograda, izmoli ga od Ugara, pošto se on, mada leži u granicama srpskim, nalazi kao na srcu i plećima zemlje Ugarske. Zbog toga i zavet sa ovim zaključuje i prelazi na posao. Utvrđuje i ostale svoje gradove, obilazeći ih, a one koje su Izmailćani [Turci] pre toga samovlasno otrgnuli, njih zauze."

Stefan je tako stekao važnog i moćnog saveznika tako da je mogao da promeni kurs svoje politike. Rečju, despot Stefan Lazarević tako tokom 1404. godine stupa na evropsku političku pozornicu. Rekao je 1406. godine da je prešao put „od povinovanja na slobodu". Iste godine Stefan je poslao izaslanstvo u Mletke sa obaveštenjem da on nije više turski vazal i da je spreman da se bori protiv Osmanlija. Kako je kazao u jednoj povelji Hilandar: „smirismo se i počinusmo, i oblaci tamni razidoše se, i zasiya nam sunce" — iako se prisustvo Turaka u južnim delovima Despotovine „nije moglo izbrisati". Ali osećaj sigurnosti Stefanu je davala i činjenica da je na osnovu dogovora sa Žigmundom mogao da očekuje i vojnu pomoć ukoliko mu to bude bilo potrebno.

Za ilustraciju treba reći da su vazalni odnosi, kao Stefanov prema Ugarskoj, bili u srednjem veku uobičajena praksa u Evropi, pa je tako kralj Engleske bio vazal francuskog kralja.

Beograd je despot Stefan Lazarević uzeo za prestonicu. Utvrdio ga je i proširio, stavivši ga pod zaštitu Bogorodice.

Beograd — srpski grad

Geografski položaj Beograda kao pograničnog grada presudno je uticao na njegovu istoriju. Beograd je bio u sastavu Vizantije, Bugarske, Ugarske, Srbije i u jednom periodu i Turske. On je bio i početno mesto važnog balkanskog puta, onog koji je spajao istočnu Evropu sa Vizantijskom imperijom: Beograd — Niš — Sofija — Jedrene — Carigrad.

Dolazak Mađara krajem devetog veka u Panoniju imao je važan uticaj na njegovu sudbinu. Nekadašnja vizantijska pogranična tvrđava prema Ugarskoj postaje vojno uporište za ugarska dejstva protiv Srbije.

Koliko je Beograd bio značajan za evropsku odbranu od turskih zavojevača najbolje se videlo nekoliko godina nakon što ga je zaposeo Sulejman Veličanstveni. Pad „ključa Ugarske“ u osmanske ruke bio je preduslov za slamanje Ugarske, koju 1526. godine u bici na Mohaču ovaj turski sultan baca na kolena. (Već 1529. godine Turci prvi put opsedaju Beč.)

Beograd je prevashodno bio grad koji je štitio Ugarsku, ali je turskom ekspanzijom postao grad koji je bio brana nadiranju Turaka u srednju Evropu. Bio je to grad, kako je kazao Konstantin Filozof, koji se nalazio „u predelima srpskim“, ali „na srcu i plećima zemlje Ugarske“.

Interesi i uplitanje Ugarske u srpska unutrašnja pitanja došli su do izražaja na samom početku trinaestog veka, kada je ugarski kralj Emerik (1196-1204) podržao Nemanjinog sina Vukana u borbi za srpski tron i kada je ugarska vojska 1202. godine provalila u Srbiju i primorala Stefana Prvovenčanog na povlačenje.¹²¹

¹²¹ Odnosi sa Ugarskom bili su izuzetno važni za Srbiju i pre Nemanjića. Krajem 1129. ili početkom 1130. godine srpski veliki župan Uroš I je povukao značajan diplomatski potez. Kćer Jelenu je udao za Belu, slepog bratučeda ugarskog kralja Stefana II (1116-1131), čime je svojim potomcima obezbedio ozbiljan politički oslonac u Ugarskoj. Nasledivši Stefana II, slepi Bela II vladao je Ugarskom jednu deceniju — od 1131. do 1141. godine. Da slep čovek bude kralj u srednjem veku bio

„Počev od zasnivača stare srpske države, Stefana Nemanje, pa do kraja vlade cara Stefana Dušana, srpska srednjovekovna država širila se u pravcu jugoistoka, ali pred kraj 13. veka i prvom polovinom 14. veka, nemanjićka država, pod kraljem Urošem II Milutinom i carem Stefanom Dušanom, trudila se da ovlada i Beogradom, važnom kapijom za ulaz u moravsko-varždarsku dolinu, gde je naišla na otpor opasnog takmaca, Ugarsku, osobito za vlade ugarsko-hrvatskih kraljeva, Karla Roberta [1312-1342] i Ludovika I [1342-1382]" (Jovan Radonić). Ludovik I će u jednom dokumentu kazati za cara Dušana da im je on glavni neprijatelj — *inimicus capitalis* — od koga Ugarska strahuje.

Beograd je prvi put ušao u okvir srpske države za vreme kralja Dragutina (1253-1316). Sin kralja Uroša I i Jelene Anžijske bio je prvi srpski vladar koji je vladao iz Beograda.

Kralj Uroš I je još 1267/1268. godine pokušao da iskoristi dinastičke sukobe u Ugarskoj i da zauzme Mačvu. Međutim, nije uspeo. Postavši nakon toga ugarski vazal, Uroš je morao i da prizna sina Dragutina za „mlađeg kralja", zapravo morao je da mu da udeo u vršenju vlasti kao što je Bela IV (1235-1270) postupio prema Stefanu V (1270-1272).

Slepi ugarski kralj će umreti 13. februara 1141. godine u trideset prvoj godini, a Jelena i Beloš postaće regenti maloletnom Belinom sinu, sada Gezi II (1141-1162). Beloševa snaga i uticaj na ugarskom dvoru dostići će vrhunac kada 1145. godine postane palatin, prva ličnost na dvoru posle kralja. Bio je i prvi poznati ban Hrvatske posle njenog pada pod ugarsku dominaciju. Međutim, to nije bilo dugog veka jer je ubrzo Geza II postao punoletan.

Ovaj korak ugarskog kralja Bele dobiće poseban značaj kada se Dragutin oženi Katalinom, kćerkom ugarskog kralja Stefana, sina Bele

je redak slučaj. Bela je uspeo da se održi na vlasti samo uz podršku njemu najbližih i najodanijih ljudi, pre svega sposobne kraljice Jelene, ali i njenog rođenog brata Beloša. Kralj Bela II i Jelena imali su četiri sina: Gezu, Ladislava, Stefana i Almoša i kćerke Sofiju i Gertrudu. Kćerke su umrle mlade, kao i najmlađi sin Almoš.

Tokom vladavine Bele i Jelene Ugari su osvojili deo Dalmacije i gradove Split, Trogir i Šibenik. Jelena je u miraz svom mužu donela deo Bosne — Ramu. Na saboru u Ostrogonu 1136. godine njihov sin Ladislav je proglašen za hercega od Rame. Ugarska kraljevska titula će, od tog vremena, pored Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, obuhvatati i Ramu (to jest Bosnu).

Beloš je bio glavni vaspitač i tutor princa Geze i oko 1136. godine njegova moć je bila velika. Poslednjih godina kralj Bela se odao piću i drugim zadovoljstvima, a stvarnu vlast su imali Jelena i njen brat Beloš.

IV. Pretpostavlja se da je brak sklopljen 1270. godine.¹²²

Dragutin se, dakle, kao mladi kralj prvi put pominje 1271. godine i njegovim ustoličenjem ugarski dvor je očekivao veći uticaj u Srbiji. Međutim, kralj Uroš nije žurio (ako je uopšte i nameravao) da uspostavlja te institucije, i sina Dragutina je tretirao kao prestolonaslednika, ali ne i kao savladara.

Međutim, što Dragutinovo nestrpljenje, što uticaj i podrška Ugarske, naveli su srpskog mladog kralja da ustane protiv svog oca. Dragutin je porazio oca Uroša u bici kod Gacka 1276. godine i preuzeo vlast u Srbiji.

Kada je posle Deževskog sabora¹²³ 1282. godine prepustio vlast

¹²² Brak kralja Dragutina i Kataline trajao je do kraja njihovih života. Dragutin je sa Katalinom izrodio troje dece, sinove Vladislava i Urošica i kćerku Jelisavetu. Nakon izumiranja dinastije Arpadovića, Draguginov sin Vladislav, kao sin najstarije kćerke ugarskog kralja Stefana V, postao je pretendent na ugarski presto. Imao je i titulu herceg Slavonije, koju su obično nosili ugarski prestolonaslednici. Međutim, s obzirom na to da je bio sin šizmatičkog, pravoslavnog srpskog kralja, Vladislav nije uspeo da dobije podršku Katoličke crkve a samim tim ni da dospe do ugarskog trona. To mu neće poći za rukom ni kada je kasnije pokušao da dođe na srpski presto — kada ga je nadvladao Milutinov sin kralj Stefan Dečanski.

¹²³ Dragutin je, kako svedoči Danilo N, poslao „poslanike svoje ka svome najmlađem bratu Milutinu, govoreći mu: 'Brzo dođi ka meni, jer imam veliko tajno savetovanje sa tobom.' A on čuvši za takvu njegovu bolest, brzo pođe k njemu, i došavši mu u mesto zvano Deževo, u oblasti raške Župe, i tu učini veliko ridanje i plač pred svojim bratom. A reče mu blagočastivi i hristoljubivi kralj Stefan [Dragutin]: 'Ljubimi moj brate, evo vidiš, kako učinih, tako mi se vrati, da više neću vladati na ovom prestolu, koji silom uzeh svome roditelju. A ako posle ovoga ostanem na svom prestolu kraljujući, telo moje ima da bude iskušeno od Gospoda ljutim neiskazanim kaznama. Jer po delima mojim što učinih, sve ovo doći će na me. Jer mislim kako zanavek otpadoh od carstva budućeg (nebeskog), zaželevši prolazne slave. [...] Ati, dragi moj i ljubimi brate, uzmi moju carsku krunu, i sedi na prestolu roditelja svoga, jer bog tako zapoveda, i u mnogoletnom životu kraljuj i brani otačastvo svoje od nasilja onih koji vojuju protiv tebe.' [...] I posle ovoga darova mu svoj presto. [...] Dade mu dragocene darove i zlato i haljine (zlatotkane) skupocene carske, konja svoga i oružje svoje, koje sam na sebi, na svom telu nosaše. Sve ovo dade mu govoreći: 'Opaši se oružjem ovim, oko bedara svojih, silni. [...] A ja idem u sudbinu koju mi je Bog odredio. [...] Treba da se samovoljno predamo ka stradanjima i telesnim bolovima, kao što smo voljno učinili zlo i ono što Bogu nije ugodno. Prema tome sve ovo dođe na nas, zato te u žalosti i pomenusmo, Gospode.' [...] I tako se rastade s vazljubljenim bratom svojim, gde mu darova kraljevstvo u Rasu, u mestu zvanom Deževo."

bratu Milutinu, Dragutin je od ugarskog kralja Ladislava IV (1272-1290) „pod nejasnim okolnostima" dobio 1284. godine „krajeve van srpske granice", posede u Sremu i Mačvi, grad Beograd, kao i banovine Usoru „pa možda" i Soli (Tuzla) u severoistočnoj Bosni, oblastima kojima je pre njega vladala njegova tašta, ugarska kraljica Jelisaveta. Tada Beograd prvi put potpada pod srpsku vlast.

Jedini podatak iz toga vremena jeste opis posete kraljice Simonide Beogradu koji daje arhiepiskop Danilo. Simonida je, kako se smatra, otišla u posetu Dragutinu i njegovoj ženi Katalini najranije 1315. godine:

„Sa velikom i predivnom čašću i slavom, tako da su se svi koji su gledali divili njihovu izgledu. Tako je vaistinu bilo videti njihov odlazak, ukrašen carskim odelom i zlatnim pojasima, biserom i dragocnim kamenjem, purpuri carski i bagrenice bacale su zrake svetleći se, kao i mnogi poljski cvetovi, ukrašeni mnogorazličnim lepotama. I tako ova blagočastiva idući sa takvom velelepnom slavom carskom kroz sve države svoje, i dođe u slavni i sjajni grad zvani Beograd srpski, koji stoji na obali reka Dunava i Save" (Danilo II).

Poseta srpske kraljice je završena kada je sa Dragutinovom ženom obišla grob svoje svekrve, kraljice Jelene.

„Sastavši se sa blagočastivim i hristoljubivim kraljem Stefanom [Dragutinom] i sa njegovom ženom blagočastivom i hristoljubivom kraljicom Katelinom, i tu je bila velika radost i veselje prilikom dolaska ove blagočastive i neiskazana ljubav. Ovaj blagočastivi kralj Stefan beše napred izvešten o dolasku njezinu, i beše zapovedio da se saberu k njemu svi silni i velikoimeniti države njegove u sretanje ove blagočastive. I od ugarske zemlje idahu slavni i blagorodni, poslani od svoga kralja, noseći različite darove, na divnu čast i pohvalu ovoga blagočastivoga. I pošto je bilo toržastvo i neiskazano veselje na mnogo dana, radujući se u Gospodu svome neiskazanom radošću, i tu mnogim darovima počastvova ovu blagočastivu prema carskom dostojanstvu, takođe i svu velikoimenitu njezinu vlastelu i žene njihove. I posle ovoga blagočastiva kraljica Simonida savetova se sa hristoljubivom kraljicom Katelinom da se obe otišavši poklone grobu blažene gospođe Jelene. I javiše svoj razgovor blagočastivome kralju Stefanu. A on se zbog ovoga veoma obradova i takođe izabravši slavne između svoje vlastele sa njihovim ženama, i posla ih da idu sa bogoljubivom kraljicom Katelinom. I pođoše obe radujući se u Gospodu, imajući veliku ljubav među sobom. I došavši u dom Presvete Bogorodice, u mesto zvano Gradac, i tu se prvo pokloniše časnoj ikoni Presvete Bogorodice i potom pođoše na grob blažene gospođe svoje Jelene, i sa velikom ljubavlju

celivaše ga, i omočiše raku njezinu toplim suzama. I tu mnogocene darove i priloge darovaše domu Presvete Bogorodice, i pokriše grob blažene Jelene dragocenim zlatnim pločama, obdarivši igumana i sve časne monahe dostolepnim darovima, i tu se utešiše duhovno i telesno veseleći se u Bogu Spasitelju svome na malo dana" (Danilo II).

Beograd je bio najveći grad Dragutinove teritorije, kao i versko središte kojim je Dragutin upravljao preko tri decenije (1284-1316).

Posle Dragutinove smrti, sve njegove zemlje je zaposeo njegov brat, a potonji slavni srpski kralj Milutin, utamničivši Dragutinovog sina Vladislava.

Ugarski Karlo Robert (1312-1342) povratio je Mačvu i Beograd s jeseni 1319. godine. Posle skoro sto godina, na početku petnaestog veka, Beograd — kao „malo ugarsko pogranično utvrđenje i još manje gradsko naselje" — pod despotom Stefanom Lazarevićem će biti ponovo u srpskim rukama. Uz Beograd će despot Stefan dobiti grad Golubac na Dunavu, čime se država srpskog despota definitivno učvrstila na obalama ove velike i važne reke.

Beograd — srpska prestonica

Zatekavši Beograd „razrušen i zapušten“, despot Stefan ga je obnovio i proširio. Stojan Novaković u svojoj slavnoj knjizi *Srbi i Turci* iz 1893. godine piše: „Despot Stefan u to vreme oko 1405. premestio je prestonicu u Beograd, preduzevši silne radove i oko opravke grada beogradskog i oko naseljenja varoši i oko organizovanja trga i povlastica varoških. Stefan je Beograd izabrao da u njemu podiđe novo političko i trgovačko središte srpsko, i u tome izboru samom iskazivala se sva nova njegova politika.“

Despot je za razliku od Nemanjića središte srpske države pomerao na sever. Koristeći se „posledicama krstaških ratova i krstaškog osvajanja Carigrada“, Nemanjići su nastojali da učvrste i prošire srpsku državu tražeći saveznike kod vladara zapadnih država. Kralj Uroš I (1243-1276) najbolji je primer te politike oslanjanja na protivnike vizantijskih careva.

Beograd za vreme despota Stefana postaje važno mesto Balkana. Svaki Beograđanin je morao da ima „knjigu sa pečatom“, potvrdu da je stanovnik grada, kojom je dokazivao identitet. Despot je već 1405. godine dao Beogradu zlatnopečatnu povelju sa primamljivim povlasticama njegovim stanovnicima, pozivajući „od sviju svojih strana“ najbogatije ljude da se nasele u Beogradu. Kako kaže letopisac, i oni „neprestano iz dana u dan počеше dolaziti i za malo vremena veoma gusto naseli se taj grad“.

Smatra se da je u Srbiji despota Stefana Lazarevića bilo oko dve hiljade crkava i manastira.

Ljudi iz sela koje su vladari poklanjali manastirima bili su oslobođeni odlaska u despotovu vojsku i svakovrsnog poreza. Njihov zadatak je bio da se samo staraju o kaluđerima i manastiru kome je njihovo selo dodeljeno. Tu tradiciju despot Stefan je prekinuo jer je uveo stalnu vojsku tako da su i ljudi koji su bili u obavezi samo prema hramovima sada morali da idu u „vojnicu“, to jest morali su da

ispunjavaju vojnu obavezu. Jer, Stefan se u jednom momentu žali na nedovoljna sredstva kojim raspolaže „protivu nastojaštago že vreme i sili“. Čak kaže da sela može i oduzeti manastirima „ako bi se ovoj ot manastira otlučilo krome moga otnimutija [oduzimanja] po inoj nekoj nuždi“.

Kada je Stefan 1427. godine priložio neka sela manastiru Velika lavra,¹²⁴ oslobodio je ljude od svih danaka sem „letnjih ungija“, kao i od svih „rabota“ sem kada se dogodi „gospodstvu mi samomu glavom poći na vojsku“. Takođe, bili su u obavezi „poći na zidanije Belgrada“.

Beograd, najveća srpska tvrđava prve polovine petnaestog veka, građevinskim poduhvatima despota Stefana stekao je ugled neosvojivog grada.

Hodočasnik i putopisac Bertrandon de la Brokijer (oko 1400-1459), koji je u ime svog gospodara burgundskog vojvode Filipa Dobrog (1419-1467) boravio u poverljivoj misiji u Turskoj, posetio je Beograd šest godina nakon smrti despota Stefana Lazarevića. U svom putopisu, koji je štampao dvadeset i dve godine nakon obavljenog putovanja, zapisao je: „Dođoh u varoš koju zovu Belgrado, koja pripada kralju Ugarske.¹²⁵ [...] Ovo rečeno mesto veoma je lepo, a podeljeno je na pet utvrđenja. Tri na uzvišenju [...] a dva na reci ispod tih gornjih [...] U njemu postoji malo pristanište u koje mogu stati petnaest do dvadeset galija za čuvanje dveju kula, gde ima jedan lanac od jedne do druge [...] Ovo rečeno mesto jako je utvrđeno podzidnim jarkovima i dvostrukim zidom [...] i sa kulama okolo prema suvu [...] I rekoše mi da su ta varoš i tvrđava vrlo dobro snabdevene artiljerijom.“

Sličnu sliku Beograda ostavio je i italijanski franjevac Đovani Taljakoco, koji je 1456. godine boravio u Beogradu kada je sultan

¹²⁴ Tokom Stefanove vladavine rudarstvo je bilo razvijeno u Srbiji, pa Stefan pomaže Hilandar i druge manastire, uglavnom u novcu, za razliku od ranijih perioda kada su manastirima uglavnom prilagana sela, odnosno prilozi u zemlji. Velikoj lavri Stefan je tako priložio dva srebrna svećnjaka i 20 litara srebra, a Hilandaru je potvrdio godišnji prihod od 100 litare srebra od „novobrdskog obilja“, što je Hilandaru priložio knez Lazar.

¹²⁵ Po sporazumu u Tati potpisanom u maju 1426. godine između ugarskog kralja i srpskog despota, ugarski kralj je prihvatio da Stefana Lazarevića nasledi sestrić Đurađ Branković, ali i da Beograd, koji je despot Stefan dobio od kralja Žigmunda kao ugarski vazal, bude vraćen Ugarskoj. Tako je despot Đurađ bio prinuđen da gradi novu prestonicu u Smederevu.

Mehmed II Osvajač, koji je samo tri godine ranije osvojio Carigrad, neuspešno opседаo Beograd.

Despot, „kao munja sijaše grmeći, zbunjujući nepokorne“, uspostavljao je u Beogradu ali i u celoj despotovini državu u kojoj su se poštovali zakoni i garantovala prava. „Svako beščašće bi zgaženo“, i kako dodaje njegov biograf, u državi Stefana Lazarevića nije mogao progoniti „brzi sporoga, niti bogati ubogoga, niti je moćni uzimao predele bližnjih, niti je vađen mač silnih, niti se krv pravednika prolivala“.

U novobrdskom zakonu o rudnicima isticane su „obaveze rudarskih vlasti ako ne žele navući vladarsku kaznu da štite siromahe od obesnih“.

Od despota Stefana rudari Novog Brda su tražili da im podari zakon kakav su imali za vlade njegovog oca Lazara: „I gospodstvo moje savetova se s vlastelom [...] da im učinim zakon kako je i prvo bilo“. Rudari su dobili zakon, svoje sudove i porotnike¹²⁶ u procesima sa ostalim stanovnicima, a posebno su bili zaštićeni u trgovini — tamo gde su se oni snabdevali nisu se smele podizati cene.

U Beogradu se najčešće trgovalo, kako je to istražio Mihailo Dinić, rudama — srebrom, olovom, bakrom... Dubrovčani su imali najrazgranatije veze u Srpskoj despotovini, kao što su to nekad imali dok

¹²⁶ Po mišljenju Jovana Avakumovića — pravnika, političara i negdašnjeg predsednika srpske vlade — samo su u 13. veku Englezi i Srbi imali porotu. „Najstariji [...] dokumentovani pomen [porote je] iz g. 12991300, kada je kralj Uroš II seljacima manastira Svetog Đurđa kod Skoplja podario pravo, da njihovi 'porotnici' svagda budu manastirski ljudi“ (Konstantin Jiriček).

Porota je imala ključno mesto u tradicionalnom načinu suđenja po običajnom pravu. Kako kaže Sima Ćirković, „nasleđena iz daleke prošlosti, iz najstarijeg jezgra slovenske kulture, porota je još uvek bila uveliko u primeni na prelazu iz XIII u XIV vek. Njena suština je u obavezi ili pravu okrivljenog da se sam sa izvesnim brojem ljudi koji ga poznaju zakune da nije kriv. [...] Ukoliko bi se svi 'porotnici' [...] zakleli, sud pred kojim se vodila parnica oslobodio bi okrivljenog. Ako bi pak neki od porotnika izostao ili odbio da se zakune, okrivljeni bi bio osuđen. Kralj Milutin [...] nastojao je da tradicionalni sistem prilagodi novim uslovima uvodeći određenost i preciznost.“

Kralj Milutin je uveo staleško načelo: velikoj vlasteli porotnici su mogli da budu samo oni koji su pripadali tom staležu a sebrima se bri. Kralj Milutin je uveo i mešoviti sud koji je sudio u parnici gde su parničari bili iz različitih država, Srbi i stranci (dubrovački trgovci ili pak Sasi), tako da je porota bila sastavljena po sistemu „pola-pola“.

je Srbija bila kraljevina, odnosno carevina, za vreme Nemanjića. Trgovali su oni i luksuznom robom poput svile, kadife, zlatnog brokata, svilenog i pamučnog damaskina, bisera, a izvozili su kože, vosak, sir... Ova luksuzna roba bila je uglavnom namenjena dvoru i vlasteli i plaćana srebrom, zlatom i dragim kamenjem. Pojedini Dubrovčani su u Srbiji trgovali i oružjem, i imali dozvolu za trgovinu „ofanzivnim i defanzivnim oružjem“. Despot Stefan je u Dubrovniku najčešće nabavljao oružje i „topovski prah“.

U Beogradu je za vreme despota Stefana Lazarevića bilo crkveno središte Srbije. Despot je u Beogradu obnovio „stari manastir Sv. Bogorodice, koji je bio rezidencija beogradske mitropolije, i sazio je grobnu crkvu beogradskih mitropolita, posvećenu Trima jerarsima i crkvu sa bolnicom i skloništem za strance, posvećenu Sv. Nikoli“ (Vladimir Petković). Crkva sa bolnicom bila je dosta udaljena od grada — na mestu gde se danas nalazi Novo groblje.

„I crkva velika je sa istočne strane grada, gde se silazi slično kao na kedrskom potoku, ka Getsimaniji. Ona je, dakle, mitropolija Uspenije prečiste Vladičice i imađaše okolo opštežice ukrašeno raznim rastinjem, sa mnogim bogatstvom, selima i drugim obiteljima, a bila je presto mitropolita beogradskog, eksarha sviju srpskih zemalja. Ova je crkva bila bogatija od drugih u dane ovog blagočastivoga. A [Stefan] načini i crkvu od osnova u Perivoliju trima velikim svetiteljima za sahranjivanje arhijereja te crkve. A sazida i stranoprijemnicu za bolne i crkvu u njoj u ime svetoga čudotvorca Nikole, na najslađoj vodi; i nasadi vrtove od svakoga izabranog ploda; i priloži [joj] sela i bogatstvo mnogo; u njoj bolesne i strance hranjaše i olakšanje njima davaše.“

Izgradnjom bolnica Stefan je nastavio tradiciju Nemanjića koju su oni prihvatili po ugledu na Carigrad.

Sveti Sava je prilikom podizanja Studenice i Hilandara osnovao u njima i prve srpske bolnice. Posle požara u Carigradu 1308. godine, kralj Milutin je obnovio bolnicu u manastiru Sv. Jovana Prodroma¹²⁷ u Petri čime je postao i jedan od njegovih ktitora. Po ugledu na manastirsku

¹²⁷ Manastir Sv. Jovana Prodroma u Petri osnovao je, kako se veruje, Egipćanin Varas krajem 5. ili početkom 6. veka. Krajem 11. veka obnovio ga je iguman Jovan Posnik sastavivši mu i tipik.

Oktobra 1395. godine vasilisa Jelena Dragaš i vasiljevs Manojlo II Paleolog bogato su obdarili manastir da bi njegovi monasi kupili imanje u Carigradu, od čijeg su godišnjeg prihoda pokriveni izdaci za redovan pomen caričinog oca Konstantina Dragaša.

bolnicu Svetog Pantokratora u Carigradu — u kojoj je boravio tokom carigradskog izgnanstva — Stefan Dečanski je osnovao bolnicu u manastiru Dečani 1330. godine.

U donjem gradu je bila sazidana i Crkva Svete Petke u kojoj su se, po predanju, čuvale mošti Svete Petke, koje su proterani Srbi iz Beograda poneli sa sobom.¹²⁸

Beograd je bio i sedište katoličkog biskupa. Crkva franjevačkog samostana bila je posvećena Gospi (Bogorodici), a postojala je i jedna katolička crkva van područja gradskih zidina.

U Beogradu je bila i škola, u kojoj je učitelj bio despotov biograf Konstantin Filozof.

Tokom čitave svoje vladavine despot Stefan se bavio *gradozidanijem* Beograda. Konstantin Filozof, njegov biograf, na jednom mestu kaže da despot Beograd i hram u Resavi „u sve dane života svoga nikada ne prestade da priutvrđuje [...] Zato nisu podignuta za malo vremena [...] no na mnogo godina”.

Ali treba napomenuti da je kralj Žigmund, ustupajući Beograd Stefanu Lazareviću, „platio visoku cenu” za savezništvo sa srpskim despotom.

Srbija će se učvrstiti na dunavskim obalama kada je dobila i Golubac. Srpska despotovina, tako, pomera svoje središte na teritorije Panonske nizije, pored ostalog i zbog činjenice da trpi teške turske

¹²⁸ Posle osvajanja Beograda 1521. godine, Sulejman Veličanstveni je na hiljade Srba proterao u Carigrad, „pod stražom desetog buljuka ulafedžija”. Srbi su svetinje iz svojih crkava nosili pažljivo, sa neviđenom pobožnošću — na rukama.

Jedan hroničar je zabeležio da je „silan narod izlazio na put između Beograda i Carigrada da vidi prognanike i pokloni se ikonama i moštima koje su nosili”. Sultan Sulejman je dozvolio narodu da izlazi — da gleda te ljude koji već „gaze nebeskom stazom” — na drum i da celiva mošti i ikone, pod uslovom da za to plate.

Proterani iz Beograda, sužnji su posle pedeset dana hoda stigli u Carigrad. Kako svedoči mletački bajlo Toma Kontarini, carigradski patrijarh je sa svim sveštenstvom i mnoštvom naroda, držeći krst u ruci, izašao u susret roblju srpskom i svetinjama koje su nosili. Kontarini je naveo da su mošti Sv. Petke, carice Svete Teofane — supruge vizantijskog cara Lava VI Mudrog (866-912) — i „Bogorodičina ikona živopisana rukom Sv. Luke” unete u patrijaršijsku crkvu „pa sav ovaj hrišćanski narod dolazi da ih vidi s velikom pobožnošću”.

Sulejman je stanovništvo iz Beograda preselio pod zidine svoje prestonice kao svoje lično roblje. Mesto gde ih je Sulejman preselio Srbi su nazvali Beligrad, Beogradska mahala, gde su oni kao uspomenu na beogradsku sabornu crkvu izgradili novu, takođe posvećenu Uspenju Bogorodice.

pritiske na jugu. Tu će biti ustanovljene i poslednje srednjovekovne srpske prestonice u Beogradu, odnosno u Smederevu.

www.BalkanDownload.org

Despot Stefan — vitez Zmajevog reda

S jeseni 1408. godine despot Stefan se razboleo. Od Dubrovnika je zatraženo da mu pošalje lekara. Veće umoljenih i Veliko veće Dubrovačke republike poslali su mu lekara Danijela de Pasinisa,¹²⁹ Italijana iz Verone, da ga operiše.

Dubrovčani se despotu, šaljući mu lekara, obraćaju sa velikom pažnjom: „Što bi bilo za vaše zdravlje i gospodstvo ti dobro, ne samo lekara, nego od našeg života što bismo mogli ukrniti bismo, i sa svakim poštovanjem priložili bismo k vašem daljem dugu i dobrom životu.”

Čim mu je bilo bolje, Stefan je, već početkom decembra, otišao u Ugarsku.

Ubrzo nakon bitke kod bosanskog grada Dobora, 12. decembra 1408. godine — kada je, kako veli Žigmundov biograf Eberhard Vindek, stotinu dvadeset šestorici plemića odrubio glave i s jedne visoke stene kod Dobora pobacao ih u vodu — ugarski kralj Žigmund i kraljica Barbara, kćerka Hermana Celjskog, osnovali su viteški Red zmaja, po ugledu na francuski Red svetog Đorđa, koji je uspostavio Šarl Robert od Anžua (1288-1342), gotovo vek ranije — 1318. godine.

Sveti Đorđe¹³⁰ (275/281-303) bio je zaštitnik, a ubistvo zmaja simbol ovog novog viteškog reda čiji je prvobitni zadatak bio da štiti porodicu

¹²⁹ Danijel je imao platu osamdeset dukata i jedanaest funti srebra mesečno. Inače, i ranije su srpske vladare uglavnom lečili doktori iz Dubrovnika koji su najčešće bili poreklom Italijani. Magister Egidijus lečio je kralja Stefana Dečanskog, a njegovog sina cara Dušana magister Antonije iz Monteflorea.

U dubrovačkim arhivama pominju se i srpski lekari. Već krajem trinaestog veka, 1298. godine, anali Republike Svetog Vlaha pominju nekog lekara Srbina Prvoslava, zatim 1330. izvesnog Menču iz Bara. Lekar Milčin iz Prizrena se 1439. godine u Dubrovniku obavezuje da će za dvadeset perpera izlečiti obučara Medoja koji je bolovao od kamena...

¹³⁰ Đorđa je papa Gelazija I (492-496) proglasio za sveca 494. godine.

ugarskog vladara Žigmunda Luksemburškog, dok se u osnivačkoj povelji kao osnovni zadatak reda navodi odbrana krsta od nevernika i jeretika.

Svečanu povelju reda je izdao kancelar Žigmundovog dvora, biskup Eberhard, u Nađvaradu (danas Oradea u Rumuniji). Na povelju je potpis stavio 21 vitez,¹³¹ a na prvom mestu je bio srpski despot Stefan Lazarević.

Na grbu reda zmajev rep se obmotava oko njegovog vrata. Na srebrnoj pozadini nalazi se zmaj, koji na leđima, od vrata do repa, ima crveni krst Svetog Đorđa. Zmaj je simbolizovao zver iz *Knjige otkrovenja*, a crveni krst pobedu Hrista nad zlim silama. Veruje se da je originalni naziv povelje o osnivanju reda — *O Quam Mistericors et Deus, Pius et Justus*¹³² — najverovatnije bio deo amblema. Članovi reda su gotovo uvek u medaljonu nosili oko vrata ovaj simbol i neretko su sa njim sahranjivani.

Svečana odeća članova reda bila je crvene boje, a na svilenj zelenoj pelerini, ogrtaču, nalazio se zlatan lanac o kome je visio zmaj ukrašen raznobojnim kamenčićima, za koje se verovalo da mogu da prevare nečastivog i jeretike.

Članovi reda su bili obavezni i da pomažu slabe i nemoćne, udovice i siročad. Tako je bilo i sa Stefanom, čije „delo beše neprestana milostinja" i koji se toliko brinuo „za nište da je sam izlazio noću po putevima i ogradama da dade milostinju svojom rukom".

Zmajonosci su imali i niz drugih obaveza, kao što je nošenje crne

¹³¹ „Stephanus despoth, dominus Rasciae, item Hermannus comes Cily et Zagoriae, comes Fredericus, filius eiusdem, Nicolaus de Gara, regni Hungariae palatinus, Stiborius de Stiboricz alias vaiuoda Transyluanus, Joanes filius Henrici de Thamassy et Jacobus Laczh de Zantho, vaiuodae Transyluani, Joannes de Maroth Machouiensis, Pipo de Ozora Zewreniensis, bani, Nicolaus de Zeech, magister tauernicorum regalum, comes Karolus de Corbauia, supremus tesaurarius regius, Symon filius condam Konye bani de Zecheen, janitorum, commes Joannes de Corbauia, dapiferorum, Joannes filius Georgii de Alsaan pincernarum, Petrus Cheh de Lewa aganzonum regalum magistri, Nicolaus de Chak, alias vaiuoda Transyluanus, Paulus Byssenus, alter Paulus de Peth, pridem Dalmatiae, Croatiae et totius Sclauoniae regnorum bani, Michael, filius Salomonis de Nadasd comes sicularum regalum, Petrus de Peren, alias sicularum nunc vero maramorossenensis comes, Emericus de eadem Pern secretarius cancelarius regius et Joannes filius condam domini Nicolai de Gara palatini" (Georgii Fejer).

¹³² O kako je Bog pravedan, milostiv i pun ljubavi.

odeće petkom. Ako bi koji član slučajno propustio da petkom obuče crno odelo, morao je da plati da se odsluže četiri mise u slavu pet Hristovih rana.

Simbol reda uklopljen u grb Nemanjića postao je grb srpskog despota Stefana Lazarevića.

U odnosima Srbije i Ugarske, kao i u osnivanju Reda zmaja, glavnu ulogu imao je već pominjani ugarski palatin Nikola II Gorjanski, muž Teodore, kćerke kneza Lazara i sestre despota Stefana, do 1401. godine, kada ona umire.¹³³ Lični i srodnički odnosi među ljudima srednjeg veka bili su osnova udruživanja plemstva. Srodnički odnosi između Gorjanskih i Lazarevića uspostavljeni su pre Kosovske bitke, kada se „po svoj prilici“ kneževa kćerka Teodora i udala za tadašnjeg bana Mačve Nikolu II Gorjanskog. Nikola II Gorjanski spadao je među najodanije pristalice kralja Žigmunda Luksemburškog.¹³⁴

Tako se Srbija i održala sve do despotove smrti 1427. godine, što je bio poslednji srpski uspon pred konačni slom i pad Smedereva 1459. godine.

Od stupanja u Red zmaja despot je često išao u Budim. Kako kaže Konstantin Filozof, on je „svake godine dolazio na zapadni sabor“. Ali zanimljivo je da despotov učeni biograf ni na jednom mestu u Stefanovom životu ne pominje ovo priznanje koje je Stefan Lazarević dobio od ugarskog kralja.

Despot je tako u Žigmundu dobio važnog saveznika u trenutku kada se balkanske zemlje i Vizantija nalaze u veoma onespokojavajućim okolnostima. Svestan svega toga, despot Stefan Lazarević, sa ugarskim kraljem kao saveznikom, stiče realne preduslove za promenu svoje politike prema nadirućoj turskoj sili, jer je samo uz Žigmundovu pomoć

¹³³ Palatin Nikola se potom oženio sa Anom iz grofovske porodice Celjskih, sestrom Barbare, supruge kralja Žigmunda.

Otac Nikole II Gorjanskog, Nikola Gorjanski „Stariji“ poginuo je krajem jula 1386. godine braneći kraljicu Jelisavetu — udovicu ugarskog kralja Ludoviga I — i njenu kćerku Mariju, naslednicu ugarskog prestola i prvu ženu Žigmunda Luksemburškog.

¹³⁴ Kada je Žigmund bio u sukobu sa delom ugarskog plemstva i kada je bio utamničen u Budimu u proleće 1401. godine, Nikola Gorjanski je uspeo da ga izbavi iz zatočeništva i tako omogući njegov povratak na ugarski tron. Da bi spasao Žigmunda, Nikola daje za taoce pobunjenoj vlasteli svog sina iz braka sa Stefanovom sestrom Teodorom, dakle unuka kneza Lazara, kao i brata Jovana Gorjanskog.

mogao ozbiljnije da iskoristi nestabilnost Turske u kojoj se ona našla tokom dinastičkih sukoba i građanskog rata.

Šime Ljubić navodi dokument po kome su despotovi izaslanici 1406. godine doneli informaciju u Mletke da on više nije osmanski vazal i da je spreman da se suprotstavi Turcima. Kako je naveo u poveljama za vlaške manastire Tisman i Vodicu — da je prešao put „od povinovanja na slobodu”.

Savez ove dvojice vladara izmenio je odnos snaga u jugoistočnoj Evropi.

„Ugarska je osigurala važnog saveznika u ostvarenju svoje balkanske politike, vešto stapajući svoje davnjaše osvajačke težnje sa protivturskim potrebama trenutaka”. Tako je Žigmundov antiturski program „slavio značajnu pobjedu, a Stefan Lazarević je snažno zakoračio na scenu evropske politike. Politička usamljenost Srbije je time razbijena. Srpsko-turski odnosi dobili su šire okvire i nova značenja” (Jovanka Kalić).

Kada je, kako kaže Konstantin Filozof, despot Stefan sklopio pravo prijateljstvo sa ugarskim kraljem Žigmundom Luksemburškim, „svake godine je dolazio na zapadni sabor [...] u grad zvani Budim”.

Krajem jula 1411. godine srpski despot boravio je u Budimu dogovarajući se sa Žigmundom o učvršćivanju međusobnih odnosa.

Te i narednih godina despot Stefan je dobio od Žigmunda mnoge „gradove i sela”, kao i rudnike kao što je Srebrenica, najvažnije rudarsko mesto u Bosni. Stekao je i pravo kovanja novca.

U periodu između 1408. i 1411. godine despot Stefan je dobio i jednu palatu¹³⁵ u Budimu — bio je tako prvi srpski vladar koji je imao svoju palatu van zemlje.

Dobri odnosi sa Ugarskom omogućili su Stefanu, naravno i Srbiji, uključenje u srednjoevropske ekonomske i kulturne tokove, ali mogli su biti i svojevrsna garancija za eventualnu odstupnicu ukoliko odnosi sa turskom carevinom krenu neželjenim tokom.

¹³⁵ Palata despota Stefana u Budimu nalazila se u središtu ugarske prestonice, nedaleko od katedrale, u srednjovekovnoj Italijanskoj ulici, danas Orszaghaz utca 9, u blizini palate Gorjanskih. „Ta palata, jedna od najlepših, nalazila se u budimskom gornjem gradu. [...] danas se još mogu videti autentični prozori iz vremena despota Stefana. U znak sećanja na te [...] dane srpske istorije, postavili smo spomen ploču. Ja sam pisala tekst [...] gde sam za despota Stefana rekla da je on saveznik a ne vazal. Tu je i reljefni lik despota Stefana, rad Nebojše Mitrića. U tom poduhvatu mnogo nam je pomogao i Stojan Vujčić” (Jovanka Kalić).

U Ugarskoj je srpski despot uživao veliki ugled.

Na Duhove¹³⁶ 1412. godine despot Stefan je prisustvovao svečanostima koje je priredio kralj Žigmund u Budimu, na ostrvu Čepelju, povodom pomirenja sa poljskim kraljem Vladislavom.

Bio je to veliki skup vladara iz Nemačke, Francuske, Italije, Češke, Poljske, Pruske, Litve, Vlaške, Moldavije, Bosne i Srbije. Bili su i predstavnici Tatara i Turaka. Despota je na ovom putu pratio i jedan srpski episkop kome istorija nije zabeležila ime, kao i veliki broj vitezova koji su učestvovali na ritterskom turniru. Pored srpskog despota u Budimu je te godine bio i bosanski kralj Ostoja, Sandelj Hranić (1392-1435), i njegov bratanac Stjepan Vukčić Kosača (1435-1466).

Kako vele hroničari, na ovom skupu „zapadnih kraljeva i druge gospode kralju ugarskome“ bila su tri kralja, trinaest hercoga i knezova, dvadeset četiri grofa, jedan kardinal, dvadeset šest velikaša (ne računajući ugarske), više episkopa, hiljadu i pet stotina vitezova s tri hiljade momaka...

Na viteškom turniru koji je tom prilikom priređen posebno su se izgledom i hrabrošću isticali vojnici Hrvoja Vukčića. Po svedočenju Konstantina Filozofa, jedan srpski vitez je bio pobednik turnira: „Na saboru svih knezova jedan od vitezova blagočastivoga [Stefana] obori najsilnije i uze venac pobeđe.“

Nakon okončanja turnira, još sedam dana je evropska gospoda lovila u okolini Budima. Svečanost je bila završena veličanstvenom povorkom koja je prošla kroz grad.

Ubrzo Žigmund napušta Budim i kreće put Evrope sa ambicijom da dobije carsku krunu. Kako je utvrdio mađarski istoričar Pal Engel na osnovu analize Žigmundovog itinerarijuma, ugarski kralj je na Zapadu proveo pet godina (od 1413. do 1418) što je bilo prvi put da jedan ugarski kralj toliko izbiva iz zemlje.

U Konstancu će 1415. godine na Bodenskom jezeru biti održan još jedan skup vladara, kada biva i započet čuveni Koncil u Konstancu¹³⁷ na

¹³⁶ „Duhovi, Trojica, Silazak Svetog Duha na Apostole, praznik koji predstavlja rođendan hrišćanske Crkve; a praznuje se 50. dan posle hrišćanske Pashe (Vaskrsa), pa se zove i Pedesetnica. [...] U hrišćanskoj Crkvi na Pedesetnicu svetkuje se spomen na Silazak Svetog Duha na Apostole“ (Kalendar SPC).

¹³⁷ Kriza u Katoličkoj crkvi započela je 20. septembra 1378. godine kada su kardinali — nezadovoljni povratkom pape Grgura XI (1370-1378) iz Avinjona u Rim ali i autokratskim postupcima njegovog naslednika na tronu Svetog Petra Urbana VI (1378-1389) — postavili za protivpapu Klementa VII (1378-1394) i vratili se u Avinjon

kome će se rešiti problem šizme u Katoličkoj crkvi. Žigmund je u Konstanc stigao na Božić, nakon što se 8. novembra 1414. godine u Ahenu krunisao za rimskog cara.

Izvesno vreme se mislilo, na osnovu jednog pogrešno shvaćenog dela iz Konstantinovog *Žitija despota Stefana*, da je i srpski vladar bio u Konstancu.

Ovaj koncil je pored ostalog važan jer je na njemu osuđen Jan Hus (oko 1369-1415), slavni češki teolog i rektor Karlovog univerziteta u Pragu. Rimokatolička crkva ga je 1411. godine ekskomunicirala, a njegovo učenje proglasila za jeretičko.

Kada je papa Aleksandar V 1409. godine zabranio učenje i sve knjige engleskog teologa i velikog kritičara Katoličke crkve Džona Viklifa (oko 1320-1384) — čoveka koji je preveo Bibliju na engleski jezik 1382/1384, Jan Hus je tražio da papa povuče te odluke. Međutim, svi Viklifovi rukopisi bili su spaljeni (dvanaest godina nakon smrti spalio mu i kosti), a papa je ekskomunicirao Jana Husa i njegove sledbenike. Došlo je do velikih protesta u Češkoj, a Husovih pristalica svakim danom je bivalo sve više i više. Hus nije odustajao od svoga učenja i još odlučnije je nastupao u optužbama protiv Rimokatoličke crkve.

Koncil u Konstancu ga je osudio, pa je spaljen na lomači 6. jula 1415. godine. Po donošenju presude, izgovorio je čuvenu rečenicu: *Centum revolutis annis Deo respondebitis et mihi* („Za sto godina odgovaraćete Bogu i meni“). Njegov protest i mučenička smrt na lomači najavili su Luterov pokret reformacije.

Stefan, čije je trupe vodio despotov poznanik Pipo Spano, pomogao je Žigmundu u slamanju husitskog pokreta šaljući mu deo svoje vojske kao ispomoć, o čemu je svedočenje ostavio i Konstantin Filozof:

„A ovaj (Hus) imade množinu učenika koji se ovako osiliše. I kad se ovo događalo, obrati se kralj despotu moleći neki mali deo izabrane vojske, pošto je bilo zimsko vreme, da ih samo običnim glasom (o dolasku despotove vojske) zastraše. Tako je i bilo. I došavši suzbiše huse

pod zaštitu francuskog kralja. Pred koncil u Pizi 1409. godine bila su dvojica papa: Grgur XII i Benedikt XIII. U Pizi je za papu izabran Aleksandar V (1409-1410), koga nasleđuje bezobzirni Jovan XXIII (1410-1415) tako da je na mesto „bezbožnog dualizma“ došlo „prokleta trojstvo“. Kralj Žigmund je u pregovorima sa trojicom papa i sa skoro svim evropskim državama, čak je bio pozvan i vizantijski car Manojlo II Paleolog, uspeo da osigura relevantno prisustvo više od 300 kardinala za donošenje odluka. Na ovom koncilu za papu je izabran 11. novembra 1417. godine Martin V, kada je ponovo uspostavljeno crkveno jedinstvo.

koji su (ih) gonili i plenili. A već se behu raširili i zamalo da nisu došli do samoga Budima."

www.BalkanDownload.org

Sukob Stefana i Vuka

Krajem 1408. godine dolazi do neskrivenog sukoba među braćom Lazarević. Dok je bila živa njihova majka, kneginja Milica, ta su razmimoilaženja držana u granicama koje nisu mogle pogubno da utiču ni na jednog brata niti na položaj despotovine. Posle smrti kneginje Milice, 11. novembra 1405. godine, nestankom njene moćne sile kojom ih je držala na okupu i spajala, braća su ponesena sujetama i interesima krenula onim pravcima koji će ih definitivno razdvojiti, a državu dovesti u težak položaj.

Vuk Lazarević, koji po svoj prilici nije odobravao bratovljev savez sa Ugarskom, poverovao je obećanjima koja su mu ponudili Turci i prešao na Sulejmanovu stranu.

Sve pojedinosti sukoba među braćom nisu ni danas poznate. Vuk se digao na brata tražeći da sa njim podeli zemlju i da svako od njih dvojice vlada u svojoj oblasti. Za ostvarenje svojih ambicija podršku je potražio kod princa Sulejmana, Bajazitovog sina kome su pristupili i Brankovići, uz pristanak da prizna Sulejmana za sizirena nakon preuzimanja vlasti u delu despotovine.

Međutim, nema spora da je Sulejman dočekao sa radošću Vuka Lazarevića, svesrdno ga pomažući jer je sve išlo u pravcu koji je odgovarao Turcima.

O tome je ostavio svedočenje i Mavro Orbin: „Vuk pak, videći da despot ne postupa s njim kao pravi brat i da mu ne da deo očeve države, krene s mnogo vlastele koja je bila u njegovoj službi pravo na dvor turskog cara. Car mu ukaže velike počasti i ustupi dobar komad zemlje u Romaniji kako bi mogao udobno živeti s pomenutom svojom vlastelom. Kad je prošlo neko vreme, Vuk je uporno molio i kumio od brata svoj deo pokrajine, ali mu je ovaj ni po kakvu cenu nije hteo ustupiti. Zbog toga je Vuk, dobivši od Turčina vojsku od oko trideset hiljada boraca pod zapovedništvom Avranoza [Evrenosa], u pratnji Đurđa Vukovića [Brankovića] došao u Rašku, [...] 1409. godine i punih šest meseci ostao u Raškoj, pustošeći i pleneći ona mesta koja mu se nisu htela predati.”

Konstantin Filozof, pišući o sukobu dva brata, kaže da je to bio boj sa jednoplemenima, boj „koji se ne može lako biti” i da despot „ne zatezaše uzde da ne bude kriv zbog bratske krvi”.

Stefan se nadao da će se Vuk urazumiti i da će odustati od svojih pogubnih ambicija. Međutim, to se nije dogodilo. Među vlastelom je, izgleda, došlo do osipanja, do napuštanja despota Stefana, i on je, kako se veli, pred ikonom Hrista u molitvi tražio utehu i ohrabrenje da izdrži u ovom teškom času. Tada je i nastalo njegovo delo *Slovo ljubve*, taj jedinstveni vapaj za ljubavlju i slogom.

Združeni napad Turaka i odbeglih srpskih velmoža na čelu sa Vukom Lazarevićem započeo je početkom 1409. godine. Napad je bio neočekivan i munjevit. Borbe su bile teške i posebno su pogodile Prištinu. Posledica ovog napada bila je strahovita pustoš.

Krajem januara 1409. godine ugarski odredi pod komandom Pipa Spana pritekli su u pomoć srpskom despotu. Početkom maja iste godine Stefanu dolazi u pomoć i kralj Žigmund, čije trupe sada predvodi mačvanski ban Jovan Morovićki. Žigmund je preko Filipa de Đorđija pozvao i Mlečane u savez protiv Turaka i Vuka, što oni nisu prihvatili već su čak obavestili Sulejmana o ovoj Žigmundovoj nameri.

Šest meseci su se, kako kaže Mavro Orbin, vodile teške borbe. Ostalo je zapisano da neprijatelji „prodoše svu zemlju srpsku, kao divlje zveri pleneći, sekući i uništavajući” i da „svu zemlju upropastiše”.

Kada su Turci sa Vukom došli pred Beograd, Stefan je, svestan da se „događa zlo koje ne prolazi”, pristao na podelu Srbije.

„I kad ovaj [Stefan] vide gde se događa zlo koje ne prolazi, pristade i razdeli zemlju [sa Vukom]. Otada brat njegov sa odeljenom mu oblašću i blagorodnima koji su s njime služaše Sulejmanu sa sesticima svojim; i oni su takođe držali otačasku svoju zemlju. A despot se preseli u odeljeni mu deo” (Konstantin Filozof).

Njegoš je mnogo kasnije u svom delu *Lažni car Šćepan Mali* ovu pojavu u srpskoj istoriji poetski objasnio:

*Pri smutnjama našim domaćijem
Stvar je turska nama kao svadba.*

Kako je ta deoba izvršena — ne zna se. Stojan Novaković je pretpostavljao da je Vuk dobio kraj južno od Morave „što bi obuhvatalo oblast Niša, Kruševca, Čačka, prema turskim i Brankovićevim granicama, a Stefanu da je ostalo ono što je još bilo zemlje prema ugarskim granicama”. Vuk je priznao, juna 1409. godine, Sulejmanovu

vrhovnu vlast.

Ovaj poziv na pomirenje i saradnju bratu Vuku despot Stefan nije pisao sa ciljem da se afirmiše kao pisac, već pre svega rukovođen državničkim razlozima kako bi se održala celovitost despotovine. Ali, svakako, „inspiracija za stvaranje *Slova ljubve* potekla je ne samo iz iskrenog bola što je brat s tuđinom ustao na njega, već je potkrepljena i njegovom religioznom lektinom, prevashodno refleksivnom, delom Jovana Bogoslova"¹³⁸ (Nadežda D. Pavlović).

¹³⁸ „Sin je ribara Zavedeja i majke Salomije. Jovan je, sa svojim bratom Jakovom, krenuo za Hristom i nikad ga više nije napustio. Jedini je sa svetom Bogomajkom ostao pod krstom raspetog Gospoda, a potom je brižno čuvao i služio svetoj Devi sve do njenog uspenija. Kasnije je otišao u Efes i nadahnuto propovedajući, mnoge je preobratio u hrišćanstvo. U progonstvu na ostrvu Patmos napisao je čuveno Jevanđelje i Otkrovenje. U vreme cara Nerve ponovo je bio slobodan i vratio se u Efes gde je nastavio svoje delo hristijanizacije neznabožaca. Kad je sveti Jovan imao već više od sto godina, izašao je sa svojih sedam učenika iz Efesa i naredio im da iskopaju grob u obliku krsta. Potom je starac legao u grob i njegovi učenici su ga sahranili. Vernici su kasnije otvorili Jovanov grob, ali telo nije bilo u njemu. Jedino se, svake godine 21. maja, od njegovog groba dizao neki sitni prah, mirisan i lekovit. Tim prahom narod je lečio mnoge bolesti" (Crkveni kalendar).

Balša III predaje Zetu despotu Stefanu

Venecija je od ranog srednjeg veka stvarala svoje trgovačke centre na Levantu¹³⁹ boreći se da ostvari monopolski, a u najmanju ruku vodeći položaj u trgovini na Mediteranu. Posle Četvrtog krstaškog rata (1202-1204) kojim je rukovodio slavni mletački dužd Enriko Dandolo i pada Carigrada u latinske ruke, Venecija postaje imperija od Jadrana do Carigrada i Levanta, ali izrazitu dominaciju na Jadranu nije uspjela da ostvari. No i bez toga ona je u petnaestom veku trgovačka sila u zenitu svojih potencijala i moći.

Savezništvo despota Stefana i ugarskog kralja Žigmunda nije bilo po volji Veneciji, kao ni jačanje i sređivanje stanja u Srbiji. Bojazan Mletaka bila je naročito izražena početkom 1405. godine kada je u skadarskim oblastima došlo do pobuna protiv njihove vlasti. Strahovali su da bi Stefan mogao priteći u pomoć svojoj sestri Jeleni Balšić i sestriću Balši III, jer su sukobi uzimali maha budući da su duždevi predstavnici u Zeti i severnoj Albaniji loše postupali sa stanovništvom. Mleci su ometali podanike Balšića u trgovini, u Skadru su ograničavali prava pravoslavnih crkava... Sukobi Venecije i Balše III, uz česte i neuspješne mirovne sporazume trajale sve do njegove odluke da za svog nasljednika odredi ujaka, despota Stefana Lazarevića.

Za razliku od oca Đurđa II Stracimirovića (1385-1403), koji nije uživao veliki ugled u Veneciji i u Dubrovačkoj republici i koga su omalovažavajuće titulirali „gospodarom Ulcinja“, njegovog sina Balšu III Stracimirovića (1403-1421) sauvažavanjem su oslovljavali titulom „gospodar Zete“. Tako je i Balša sebe nazivao: „Ja samodrživi gospodar Balša, po milosti božjoj duka veliki i gospodin zemlji zetskoj i svemu zapadnemu Primorju“.

¹³⁹ Levant (Istok, istočne zemlje) — naziv za teritoriju kojoj pripadaju zemlje koje se nalaze uz obale istočnog Mediterana: Turska, Sirija, Liban, Izrael, Jordan i Egipat. Grčku najčešće ne svrstavaju u levantski basen.

Kada je Đurađ II Stracimirović Balšić poklonio Veneciji 1396. godine — za godišnji tribut od 1.000 dukata i pružanje vojne pomoći ako ga Turci budu napali — vojno i ekonomski važne gradove Skadar, Drivast i Sveti Srđ sa okolinom, njegovom sedamnaestogodišnjem sinu Balši III, koji će ga kako su primetili Dubrovčani naslediti „u dobrom uzrastu“, i njegovoj majci Jeleni Lazarević Balšić to nimalo nije bilo po volji.

Balšina ambicija je bila da obnovi staru moć i ugled Balšića i povрати teritorije koje mu je otac poklonio, što je značilo sukob sa Republikom Svetog Marka.

Ovaj surovi vladar, koji nije imao milosti prema poraženom neprijatelju, a pogotovo ne prema izdajnicima, nemilosrdno je terorisao i robio sve koji su bili u prijateljskim odnosima ili su priznavali vlast njegovih mletačkih neprijatelja.

Prvi takozvani skadarski rat, koji je započeo 1405. godine kada su Balšići pokušali da proteraju Mlečane sa svojih teritorija, polako se bližio kraju kada, leta 1409. godine, Venecija dobija veliku prednost kupujući za sto hiljada dukata od Ladislava Napuljskog prava na Dalmaciju. Time njena ambicija da zagospodari istočnim obalama Jadranskog mora dobija realnije osnove i kako je rekao hrvatski istoričar Tadija Smičiklas (1843-1914): „Mletački lav [je] uhvatio gradove hrvatske tako krepko u svoje pandže, da ih nakanio uzdržati, dokle sam ne izdahne.“¹⁴⁰ Veliki protivnik ostvarenju te ideje bio je ugarski kralj Žigmund, koji je pak bio nameran da osnaži poziciju svog saveznika Dubrovnika. Tada se i bosanske velmože polako okreću ugarskom vladaru. Posebno je bilo važno za Zetu kada se Sandelj Hranić, dotadašnji saveznik Ladislava Napuljskog, priklonio Žigmundu, a još kada se 1411. godine oženio Jelenom Balšić, za Zetu su mogla nastupiti povoljnija vremena. Naime, napustivši dotadašnju ženu Katarinu, sinovicu hercega splitskog i vladara zapadne Bosne i Dalmacije i kneza Donjih Kraja Hrvoja Vukčića Horvatinića (1350-1416), Sandelj se posle smrti Đurđa I Stracimirovića, 1411. godine, oženio njegovom udovicom a Balšinom majkom Jelenom Lazarević.

Tokom druge decenije petnaestog veka, sa snažnim saveznikom

¹⁴⁰ Venecijanska politika je bila politika ekonomskog porobljavanja kada je „najednom zaustavljen onaj prirodni proces kojim se dotle razvijao sav ekonomski, društveni, politički i kulturni život dalmatinskih gradova“ (Jorjo Tadić). Venecija „nije ni malo brinula, kako će [...] neke od tih gradova sasvim ekonomski uništiti i upropastiti a druge znatno oštetiti“ (Grga Novak) tako da su „kroz ceo XV vek, beda i siromaštvo carovali gradovima Dalmacije“ (Momčilo Spremić).

Sandeljom Hranićem zajednički ratuje protiv Kotora, nekada najvažnije nemanjičke jadranske luke, koji je bojeći se Balšića još od 1410. godine pokušavao da se stavi pod vlast Venecije. Mleci će kotorski predlog prihvatiti tek deset godina kasnije i u njihovoj će vlasti Kotor ostati sve do 1797. godine kada posle Napoleonovih pobeda nad Venecijom i Austrijom, po Sporazumu iz Kampoformija, prelazi u ruke Austrije.

Osam godina je Balša ratovao sa Venecijom da bi krajem 1412. godine sklopio mirovni sporazum sa Serenisimom.

Kada je Žigmund u jesen 1411. godine ustao protiv Venecije započinjući pohod prema Furlaniji, središtu njene vlasti, Mleci su pokrenuli pregovarački proces u kome je posredovao Sandelj Hranić. Novembra 1412. godine poslanici Sandelja Hranića, sa Balšinim instrukcijama, u pregovoru sa Mlecima koji su trajali od aprila, sklopili su mir sa Republikom Svetog Marka.

Dubrovčani, koji su takođe bili veoma zainteresovani da se trgovina u ovim oblastima obavlja u miru, da „sve zetske reke do Valone treba da budu otvorene za žito i mrs“, tražeći pomoć od despota Stefana, 1413. godine pišu mu da „Zeta pripada Srbiji, Balši i njemu [despotu Stefanu]“.

I u narednom periodu odnose između Mletaka i Balše III obeležavale su neprekidne netrpeljivosti i sukobi.

Balšu, ozbiljno bolesnog, u novembru 1417. i u dva navrata 1418. godine leče dubrovački lekari. Međutim, bolest ga nije omela da 1419. godine krene u novi rat protiv Venecije. Pre nego što će krenuti u ovaj rat, zetski gospodar je sve Mlečane koji su bili na njegovoj zemlji smestio u zatvor.

I međunarodna situacija je Balši išla naruku. Godine 1418. došlo je do sukoba između Ugarske i Mletačke republike jer je ugarski kralj Žigmund Luksemburški napao Furlaniju, čime je ugrozio interese Venecije jer ju je to sprečavalo da u Zeti angažuje značajnije snage. S druge strane imao je i podršku ujaka, despota Stefana, saveznika ugarskog kralja.

Mleci su tražili načine kako da se reše Balše, više diplomatskim nastojanjima nego ratnim operacijama. Na proleće 1419. godine raspisali su nagradu za Balšino hapšenje, a ona će, podizana u nekoliko navrata, dostići cifru od fantastičnih osam hiljada dukata. No na kraju je Venecija odlučila da pozove u pomoć Turke. Sporazum Osmanlija i Venecije iz 1419, kao i predaja Kotora Mlecima maja 1420. godine, Balšu su doveli u nezavidan položaj.

Ozbiljno bolestan — dubrovački lekar je na Balšinom dvoru od

aprila do kraja juna 1420. godine — zetski vladar preko Stefana Maramontea¹⁴¹ teži da zaključi mir sa Venecijom. Međutim, Mleci odbijaju Balšinu ponudu, tako da on tokom zime 1420-1421. godine napada okolinu Kotora bez nekih većih rezultata, jer faktički nije došlo ni do kakve značajne promene. U jednom trenutku Venecija je zamolila Sandelja Hranića, nudeći mu prihode koje je ranije dobijao od Kotora, da pokuša da Balšu nagovori na potpisivanje mira i vraćanje zaposednutih mesta Veneciji. Međutim, Balša je bio na umoru, što je takođe uticalo na pregovore.

Balša, koji je „sijajući svakim dobrim djelima" vladao Zetom, rešio je da svoje poslednje dane provede kod svog ujaka despota Stefana u Srbiji, gde je i umro 28. aprila 1421. godine. Tek mesec dana kasnije, krajem maja, Mleci će biti obavešteni o smrti njihovog velikog protivnika Balše III Stracimirovića.

„Njegov [Stefanov] nećak Balša [...] unapred je predvideo smrt svoju, jer beše bolestan odavno, i tu odmah umre. Njega [Stefan] sa velikim ljubočašćem, a ujedno i žalošću otpremivši, pogrebe" (Konstantin Filozof).

Balša nije imao muškog potomka koji bi nasledio zetski tron. Njegova druga žena Boja, kćerka albanskog plemića Koje Zakarije, sa malodobnim kćerkama Jelenom i Teodorom sklonila se kod roditelja u Dalj. Sredinom treće decenije petnaestog veka sedamnaestogodišnja Jelena udaće se za osnivača vojvodstva Svetog Save, odnosno Hercegovine, Stefana Vukčića Kosaču, naslednika Sandelja Hranića Kosače, a mlađa Teodora će postati žena Petra Vojsalića, bosanskog vojvode koji se kao njegov otac i brat priklonio rimskom papi (ovaj će mu 1437. godine odobriti izgradnju jednog franjevačkog samostana).

Na samom kraju života Balša III Stracimirović je odlučio da njegovu zemlju preuzme srpski despot Stefan Lazarević, tako da je Zeta 1421. godine pripojena Srpskoj despotovini, a despot Stefan se nazivao: „gospodin vsem Srbijem i Podunavlju i Posaviju i česti ugriskije zemli i bosanskije, ešteže i Pomoriju zetskome".¹⁴² Srbija se tako u poslednjoj

¹⁴¹ Stefan de Maramonte ili Stefan Balšić najverovatnije je sin Konstantina Balšića, koga su Mlečani pogubili 1402. godine, i unuk Đurđa I Balšića. Mlečani su u jednom trenutku čak pomišljali da bi ovom avanturisti i nesolidnom čoveku Balša mogao da u nasledstvo ostavi Zetu.

¹⁴² Despotovina je bila proširena teritorijama — Mačva, Beograd, Srebrenica — koje je Stefanu darovao ugarski kralj Žigmund i teritorijama koje mu je sultan Mehmed dao kao zahvalnost za njegov doprinos u borbi protiv Muse: „Kada je bio

deceniji vladavine despota Stefana Lazarevića pružala od Dunava do Jadranskog mora. Tada su zemlje Lazarevića, Balšića i Brankovića ujedinjene u jednu državu u kojoj je vladao jedan vladar, despot Stefan Lazarević, iako u dvostrukom vazalnom odnosu prema ugarskom kralju i turskom sultanu.

Međutim, trebalo je od Mletaka odbraniti nasleđenu Zetu.

Desetog maja 1421. godine Drivast, jedan od važnijih gradova na severu današnje Albanije, priznao je mletačku vlast. Ubrzo će to učiniti i Ulcinj, koji će Venecija držati do 1571, kada pada u turske ruke. Bar će takođe priznati vlast mletačkog dužda. Venecija je tako stavila pod svoju vlast sve Balšine gradove na obali.

U Zeti su tako *de facto* postojala dva gospodara, mletački dužd i srpski despot.

Kako pregovorima ništa nije uspeo da postigne sa Mlecima, Stefan je već u avgustu iste godine žurno stigao u Zetu. Osvojio je Drivast, a opseo Skadar i Bar. Jedan od trojice upravnika osvojenih despotovih teritorija koga su Mlečani postavili, Đakomo Dandolo (ostala dvojica su bili Andrija Foscola i Marko Mijani) odmah je otputovao u Veneciju da vidi šta mu je činiti. Mletačka vlada ga je brzo vratila sa zadatkom da se sastane sa srpskim despotom i zakonitim vladarom Zete. Ali ni Stefan nije mirovao, već je i on izaslanstvo poslao u Mletke, sa zahtevom da mu se vrate Balšina mesta koje je Republika Svetog Marka bespravno, na silu zaposela.

Mlečani su 9. septembra odgovorili da neće vratiti zauzete Balšine teritorije, koje su pripadale Stefanu kao Balšinom nasledniku. Ali su tog dana dali uputstva Đakomu Dandolu da Stefanu kaže da su, eto, oni stanovništvu osvojenih gradova i poseda dali reč da ih neće nikom predati ili ustupiti, i da oni bez pristanka tih istih građana ne mogu srpskom despotu vratiti zaposednute Balšine krajeve.

Međutim, čim je srpsko izaslanstvo stiglo iz Mletaka i obavestilo Stefana da je Venecija odbila njegov zahtev, polovinom septembra Stefan je opseo Skadar, Bar i Ulcinj. Iznenađeni Stefanovim napadom, bez dovoljno ljudstva, Mleci su imali ozbiljne gubitke. Stefan je povratio Drivast, a u novembru i Bar, i sem Ulcinja zauzeo sva mesta koja je

ubijen Musa, (...) gospodin Đurađ (...) bio je odlikovan mnogim častima [...] [Mehmed] posla dragocene darove despotu i poklisare koji mu dadoše grad Koprijan, a dade mu i posed zvani Znepolje i druga prostranstva dade mu" (Konstantin Filozof).

Venecija uzela posle Balšine smrti.

S druge strane komplikovali su se odnosi na međunarodnom polju. Turski sultan Mehmed I umro je ubrzo posle Balšine smrti, maja 1421. godine, i na njegovo mesto je 25. juna 1421. godine stupio Murat II. Mleci su računali da u njemu mogu steći saveznika i zaštitnika u Zeti i Albaniji. Benedeto Emo, mletački ambasador pri osmanskome dvoru (1421-1423), dobio je instrukcije da od Murata zatraži pomoć protiv srpskog despota.

Despot Stefan je ostavio trupe pred Skadrom i tokom novembra 1421. godine vratio se u Kruševac, kada je sa Mlecima sklopljen mirovni sporazum na šest meseci i kada je po tom sporazumu Stefanu ostao Drivast, ali je umesto Ulcinja dobio Bar.

Na proleće sledeće godine Stefan je u Mletke poslao izaslanstvo na čelu sa „plemenitim i razumnim“ vojvodom Vlatkom, koje su Dubrovčani svojim lađama 12. marta 1422. godine prevezli do Venecije sa obavezom da čekaju do okončanja misije, a potom ih vrate nazad u Dubrovnik. Vlatko je u Veneciji proveo dvadesetak dana. Međutim, nije došlo do bitnijeg pomaka.

Dok su trajali pregovori, Mleci su opremali Skadar oružjem i dopremali veće količine hrane spremajući se za opsadu, računajući da će Skadar biti glavni cilj Stefana Lazarevića. Vojvoda Mazarek, koga je srpski despot postavio za upravnika Bara, nastojao je da spreči ove akcije Mletaka. U drugoj polovini 1422. godine Stefan je opseo Skadar, ali kako kaže srpski letopisac, „hodi despot Stefan pod Skadar i ne poluči ništa“, mada njegove trupe nisu pretrpele velike gubitke.

Srpski despot je pregovore i odnose sa Mlecima prepustio svom nasledniku, sestriću Đurđu Brankoviću, koji je u leto 1423. godine sa osam hiljada konjanika stigao pod Skadar.

Borbe su opet počele duž reke Bojane. Podižući utvrđenja na obali i postavljanjem lanca na ušće reke, Đurađ je blokirao venecijansku flotu i uspeo da odseče Skadar od mora. Zbog nepovoljnog razvoja situacije, Venecija je bila spremna na popuštanje, tako da su Đurađ i Frančesko Bemba 12. avgusta 1423. godine sklopili mir kojim su bile zadovoljne obe strane i koji su svečano proslavili ploveći Bojanom na lađi kapetana Bembe.

Međutim, napetosti i nepoverenje nisu nestali. Sve do 1426. godine trajali su sporadični sukobi koje su smenjivale diplomatske akcije i nadmudrivanja, da bi Venecija i Srbija definitivno rešile problem razgraničenja dveju zemalja 22. aprila 1426. godine sporazumom u Vučitrnu, na dvoru Brankovića, koji je sa srpske strane po ovlašćenju

despota Stefana izdatom sestriću Đurđu krajem marta u Toponici (u gružanskom kraju), predvodio Đurađ Branković, a Mletke kapetan u Albaniji Frančesko Kvirini.

Imajući u vidu da im je pretila osmanlijska opasnost, mir su i jedna i druga strana dočekale sa olakšanjem. Jer i Venecija i Srbija su bile u ratovima sa Turcima. Mleci zbog Soluna, a Srbi zbog upada Murata II 1425. godine u Despotovinu zbog straha turskog sultana od despotovih dobrih odnosa sa Ugri.

Čak su se obe strane, i Venecija i Srbija, obavezale da će jedna drugoj pružati i vojnu pomoć na teritoriji Zete ukoliko to bude bilo potrebno nekoj od ugovornih strana.

Smrt sultana Mehmeda I

Treća decenija petnaestog veka, kada je Despotovina već u godinama punog prosperiteta, zapoćeće važnim događajima koji će sudbinski uticati na Srbiju i njenog despota, „vladara koji drži ključ čitavog odbrambenog pojasa na osnovnoj liniji turskih prodiranja“ (Ivica Prlender).

Mnogi su događaji išli srpskom despotu u prilog: 1411. godine Žigmundov vazal postaje Sandelj Hranić, koji će mu biti zet jer će se oženiti njegovom sestrom Jelenom. S jeseni 1412. godine miri se sa sestićem Đurđem Brankovićem. Od njihove svađe korist su imali samo Turci. Tako je dobrano ojačana pozicija Srbije u novonastaloj konstelaciji.

Mehmed I je svoju pobjedu nad bratom Musom u velikoj mjeri dugovao Sandelju Hraniću i srpskim velmožama Stefanu Lazareviću i njegovom sestriću Đurđu Brankoviću. Birajući od dva zla manje, oni su — sigurno to ne želeći — doprineli konsolidaciji evropskog dela otomanske države u ključnom trenutku za nju.

Mehmed je to umeo da ceni i prijateljstvo sa njim Stefan je brižljivo čuvao. Međutim, iako su sa turskim sultanom Mehmedom I imali dobre odnose i vasiljevs Manojlo II i despot Stefan Lazarević, obojica su znali da se treba spremati za odbranu od Turaka.

Iskusni car Manojlo, teško bolestan, sa „hladnim skepticizmom“, kako svedoči vizantijski pisac Georgije Sfrances, savetovao je sinu da bude mudar:

„Jedino što nas spasava od Turaka, to je zebnja njihova da se sa Latinima ne sjedinimo, kao i strah koji im ratoborni zapadni narodi ulivaju. Kad god vas nevernici pritisnu, šaljite odmah poslanike u Rim, ali gledajte da razvučete pregovore ne dolazeći do konačne odluke. Sujeta zapadnih naroda i tvrdoglavost Grka neće dati da se ikada dođe do stalne i trajne harmonije.“

U skladu s tim započeo je ostareli i bolesni vasiljevs pregovore o uniji sa Rimom, predlažući da se njegovi najstariji sinovi Jovan i Teodor

ožene princezama sa katoličkih dvorova.

Pregovori su protekli baš kako je Manojlo i ukazivao u svojim savetima, ali je dvadesetpetogodišnji Teodor uzeo za ženu Kilopeju Malatestu, kćerku grofa Riminija, a Jovan Sofiju Monferatsku jer mu je prva žena Ana, kćerka moskovskog velikog kneza Vasilija I, umrla od kuge. Ni Teodor ni Jovan nisu bili srećni što su se oženili ovim princezama. Iako je bila i mlada i lepa, Teodor toliko nije podnosio Kilopeju da je razmišljao da abdicira i ode u manastir samo da bi je se rešio. Ni Jovan nije mogao da podnese Sofiju, koja je za razliku od Kilopeje bila veoma ružna, i smestio ju je u udaljeni deo palate ne pomišljajući na bračne obaveze. Za nesrećnu Sofiju je vizantijski pisac Mihail Duka kazao da je izgledala „kao post spreda i Uskrs otpozadi“. Međutim, ovaj brak je Jovanu omogućio titulu cara savladara i istrajavanje u uverenju da politika carstva mora da bude agresivnija, iako su od Mehmedovog stupanja na tron 1413. godine odnosi Vizantije i Turske gotovo dobri.

Međutim, turski sultan Mehmed I iznenada je umro 21. maja 1421. godine: po nekim izvorima poginuo je u nesreći tokom lova, dok drugi kažu da je otrovan. Padišahova smrt je držana u tajnosti nekoliko sedmica, dok Murat, najstariji sin, kao osamnaestogodišnji mladić nije seo na tron Osmanovića 25. juna 1421. godine. Njega će u Bursi opasati Osmanovom sabljom veliki šejk Buhari ili Emir Sultan, zet njegovog dede Bajazita.

Putopisac Bertrand de la Brokijer Murata je ovako opisao: „To je dežmekast čovek, kratkog stasa [...] dosta velika i povijena nosa i dosta sitnih očiju i jako mrka lica, velikih obraza i mrke brade. I rekoše mi da je dobre naravi, blag i široke ruke u davanju zvanja i novca. Rekoše mi i da dosta mrzi rat [...] A ono u čemu nalazi najveće zadovoljstvo, to je pijančenje. I on voli ljude koji mnogo piju [...] A posle pića, on najveće zadovoljstvo nalazi u ženama i malim dečacima.“

Francuski istoričar Nikola Vaten smatra da ovakva slika dobroćudnog i razvratnog padišaha Murata II nije verodostojna znajući da je ovaj turski sultan bio prilično aktivan, doduše ne naročito ratoboran ali svakako mudar i promišljen vladar, koji je i najkomplikovanije situacije umeo da podesi po svom interesu. Znao je da zadobije simpatije kako svojih podanika, tako i mnogobrojnih neprijatelja — trideset godina gospodareći Osmanskom imperijom.

Murat II je imao tri mlađa brata: dvanaestogodišnjeg Mustafu i malene Jusufa i Mahmuda, za koje je Mehmed I na smrtničkoj postelji tražio da budu povereni vizantijskom caru Manojlu II. Međutim, veliki

vezir Jaši-oglu Dželaludin Bajzit-paša to nije dozvolio i kako veli vizantijski historičar Duka, to je uslovalo obnovu neprijateljstva između Turaka i Vizantinaca.

Dve godine će Murat II voditi borbe sa uzurpatorima — „lažnim Mustafom“, koji je bio eksponent vasilevsas Manojla II, navodni Bajazitov sin koji je preživio bitku kod Angore jer njegovo telo nikad nije nađeno, „koji u grčkim rukama prebivaše“ — kao i sa rođenim bratom, trinaestogodišnjim Mustafom.

Ovaj „lažni Mustafa“ je pokušao da uspostavi vezu sa Stefanom Lazarevićem i pridobije ga za saveznika. On „posla despota [poruku] da mu bude prijatelj“ u borbi protiv Murata. Međutim, srpski despot je odbio ponudu za savezništvo, kao i sličnu ponudu drugog Mustafe, čije je izaslanstvo zatočio i predao Muratu. Stefan je i u ovoj situaciji održao reč datu Mehmedu I da će biti u dobrim odnosima sa njegovim naslednikom. Tu zakletvu ponoviće i njegovom sinu Muratu II:

„A despot nije poklanjao pažnje poslanstvu [koje mu je uputio Mustafa], jer je dao sinu sultanovu, tj. Murat-hanu [Muratu II] zvanom, na znanje tvrdi zavet, koji imaše i sa njegovim ocem [Mehmedom I]“ (Konstantin Filozof).

„Lažnog Mustafu“ će, kako kaže Jozef fon Hamer, Murat obesiti o jednu smokvu u Jedrenu u zimu 1422. godine. Vešanjem Mustafe „kao običnog kriminalca“, Murat je hteo da stavi do znanja da je Mustafa varalica jer su pripadnici carske porodice lišavani života isključivo davljenjem svilenim gajtanom. Brata Mustafu Murat će pogubiti početkom sledeće godine u Nikeji (Iznik), a potom sahraniti pored oca u Brusi.

Saveznik Muratov u ovim bitkama za osmanski tron bio je i srpski despot Stefan Lazarević, koji je znao da je još daleko vreme u kome će doći do „izgnanja Turaka“.

Oslobodivši se konkurenata, Murat se posvetio snaženju Osmanskog carstva.

Stefan je decenijama bio što u sukobu, što u savezništvu sa turskim vladarima, ostvarujući privremenu saradnju sa Portom, pragmatično zasnovanu na trenutnim interesima i jedne i druge strane. Turci su postali realnost na Balkanu, realnost koju vladar srpski nije nikada zanemarivao u kreiranju svoje politike, i nikada nije ulazio u sukobe sa Osmanlijama (osim kada je bio prinuđen) ukoliko pobeda nije bila izvesna. Počev od Bajazita, koji mu je ubio oca a koji će mu potom postati i zet, preko njegovih sinova — Sulejmana, koga spasava iz okruženja u bici kod Angore, pa savezništva sa Musom, da bi na kraju u

savezu sa Mehmedom porazio Musu i čelebi Mehmedu omogućio da dođe na Osmanov tron — skoro tri decenije srpski despot je pravilno procenjivao koga treba i kada od Turaka podržati.

Tako je bilo i sa Bajazitovim unukom a Mehmedovim sinom Muratom.

Novi sultan Murat II visoko je cenio Stefanovu lojalnost i prijateljstvo. Padišah je u Beograd poslao svog specijalnog izaslanika da Stefanu izrazi zahvalnost na njegovoj odanosti u teškim trenucima kroz koje je prolazio proteklih godina u odbrani trona. Stefan je sultanovog poslanika svečano dočekaao, gostio, čak i vozio brodom po beogradskim rekama, „i pijući, veselili su se“, svedoči Konstantin Filozof. Pre povratka Muratovog poslanika u Tursku Stefan ga je bogato obdario, i na taj način šaljući poruku o svojoj lojalnosti novom sultanu.

Tokom vladavine Mehmeda I Stefan je imao gotovo prijateljske odnose sa Portom, a nakon dobre procene i podrške koju je tokom dinastičkih sukoba dao Muratu II, i sa njim je, bar u početku Muratove vladavine, ostvario dobar odnos. To je Stefanu bilo važno i zbog situacije u Zeti, jer je samo mesec dana pre smrti sultana Mehmeda na srpskom dvoru umro i gospodar Zete Balša III. Kako je rečeno, Stefan je već krajem avgusta 1422. godine otišao u Zetu, gde su Mleci zaposeli Drivast, Ulcinj i Bar, kako bi zaštitio dobijene gradove i teritorije koje mu je u nasleđstvo ostavio Balša. Stefan je u Zeti boravio tri meseca i potpuno je bilo logično da mu uz rat koji je vodio sa Venecijom, nije bio potreban i rat sa Turcima. Takođe, računao je da se novi sultan neće mešati u ovaj sukob niti pak pružiti pomoći Mlecima, koji su se toj pomoći nadali.

Smrću Mehmeda I, predah koji su imale Srbija i Vizantija bio je okončan. Sa sultanom Muratom, koji se vraća agresivnoj politici svoga oca Bajazita, Stefan i Vizantija — koja je na sebe navukla srdžbu novog sultana jer je podržavala uzurpatora Mustafu — imaće teške i promenljive odnose.

Vizantija je 1424. godine bila prinuđena da ponovo plaća danak sultanu, što je značilo da je opet bila u vazalnom odnosu, kojeg se oslobodila posle bitke kod Angore 1402. godine.

Ubrzo pošto se zakaluđerio pod imenom Matija, 21. jula 1425. godine umro je vasilovs Manojlo II Paleolog. Nasledio ga je sin Jovan VIII, koji će vladati Carigradom i njegovom okolinom do 1448. godine. Preostalim delovima carstva, na zapadnoj obali Mramornog mora i na Peloponezu, vladala su njegova braća.

Kao što je Manojlo pre četvrt veka kretao put Zapada da traži

pomoć, tako je i njegov sin Jovan pošao iz Carigrada 15. novembra 1423. godine u Mletke, Mantovu i Milano da bi preko Pavije stigao u Budim. Kako kaže Silvestar Siropul (oko 1400 — posle 1453): „Vasilevs kir Jovan, gledajući na bezizlazni rat i u procepu sa teškoćama, procenio je da je nužno da i on sam pođe rečenom caru Alamana [Žigmundu] da bi ga naterao da na bilo kakav način pritekne u pomoć prestonici.”

Mesec dana kasnije stigao je u Veneciju sa mnogobrojnomo pratnjom. Put se odužio toliko jer je vasilevsa na Mramornom moru sustiglo veliko nevreme, čak je jedan ratni brod iz njegove pratnje bio prinuđen da se vrati u Carigrad. Šezdeset peti mletački dužd Frančesko Foscari (1423-1457) priredio je vizantijskom caru spektakularan doček smestivši ga na ostrvu San Đorđo Mađore ispred Trga Svetog Marka, u venecijanskoj laguni. Vasilevs je uživao duždevo gostoprimstvo sve do 27. januara 1424. godine, kada je krenuo iz Venecije.

U Mlecima se vizantijski car našao u nedostojnim neprilikama — imao je problema sa novcem. Ponudio je mletačkom Senatu dva velika rubina u zalog, procenivši ih na 80.000 dukata, ali Senat mu nije izašao u susret. Kada je zbog troškova rata zatražio da se povećaju uvozne takse na vino u Carigradu, bio je takođe odbijen. Mlečani su mu samo ponudili besplatan prevoz, zajam od 1.500 dukata i dok bude boravio u Veneciji dnevni džeparac od 8 dukata.

U Milanu ga je dočekaio vojvoda Filip-Marija Viskonti (1412-1447) i tu uspeva da dobije njegovu saglasnost za stvaranje lige, kao i oko pomirenja sa ugarskim kraljem Žigmundom (o čemu vasilevs iz lombardijskog Lodija izveštava Senat Serenisime sredinom marta 1424. godine).

U Mantovi će se sastati sa Đanfrančeskom Gonzagijem (1395-1444), glavnim Žigmundovim saveznikom. Razgovori su bili usredsređeni, kao i sa ostalim italijanskim sagovornicima, na stvaranje hrišćanske koalicije.

Tokom maja je boravio vasilevs u Paviji, iz koje je krenuo za Budim, gde će kao gost ugarskog kralja ostati dva meseca.

U leto 1424. godine vasilevs Jovan VIII Paleolog stigao je u Ugarsku. Kralj Žigmund ga je svečano dočekaio ispred Budima gde su se dva vladara, sjahavši sa svojih blistavih konja, bratski zagrlili.

Tada je u Budimu bio i srpski despot, koga je kralj Žigmund lepo primio i bogato obdario: zlatnim i svilenim tkaninama, pozlaćenim posudama, sedlima, mačevima posrebrjenih i pozlaćenih drški, tepisima i drugim stvarima i kako kaže Jovan Radonić, „nije nemoguće” da su se tada sreli vizantijski car i srpski vladar. Hroničar Eberhart Vindeke je u svom dnevniku zabeležio da ga je iznenadilo kako je srpski despot

„neobično lep čovek, iskren, pravedan i miroljubiv“. Kada je despot Stefan krenuo u svoju zemlju, ugarski kralj Žigmund ga je ponovo obasuo skupim darovima, među kojima su se isticala četiri prelepa konja. Johan Kristijan fon Engel u svojoj *Istoriji Srbije i Bosne* navodi da su Stefan i Jovan zajedno pošli iz Budima, a da ih je srdačno ispratio ugarski kralj Žigmund.

Stefan se tada susreo i sa danskim kraljem Erihom IX, koji je bio na proputovanju ka Svetoj zemlji, gde je želeo da se pokloni Hristovom grobu.

Ugarski kralj je te godine tražio od Dubrovčana obaveštenje kako bi danski kralj mogao da ode do Palestine i bezbedno se vrati. Dubrovčani su ga maja iste godine obavestili da situacija na moru nije baš sigurna, tim pre što su Mleci „podvrgli svojoj vlasti sve obalne oblasti, počevši od Venecije do Soluna, koji su nedavno stekli“ i da oni ne znaju šta da savetuju. Dubrovčani su lepo dočekali Eriha IX, koji je stigao u Dubrovnik 16. septembra 1424. godine. Na povratku iz Jerusalima, danski kralj je stigao u Dubrovnik 25. decembra iste godine, gde se našao u sličnoj situaciji kao vasilevs Jovan VIII u Veneciji — ostao je bez novca. Dubrovčani su mu pozajmili 2.000 dukata, ali su zahtevali da i kraljev sekretar potpiše dokument o njegovom zaduženju „ako slučajno kralj nije bio pismen“. Kako bi osigurali svoj novac pozajmljen danskom kralju, poslali su suvozemnim putem preko Bosne svog emisara kralju Ugarske Žigmundu, sa vešću da danski kralj dolazi morem njihovim brodom i da ugarski kralj može računati da su novcem koji su dali njegovom prijatelju, danskom kralju, platili unapred danak za dve godine.

Kakav je ugled tada uživao ugarski kralj najbolje svedoči i podatak da je u isto vreme na njegov dvor stigao i izaslanik sultana Murata II, kada je i sklopljen mir između Murata i Žigmunda, a na osnovu turskog predloga. Ne zna se sadržaj kao ni eventualni doprinos srpskog despota tom sporazumu.

Ubrzo posle ovih budimskih susreta i dogovora, dolazi do otvorene krize u srpsko-turskim odnosima. Turski sultan Murat nije imao više iluzija o političkoj orijentaciji despota Stefana Lazarevića. Jer, bilo mu je više nego jasno da, kako kaže Konstantin Filozof, vladari Ugarske i Srbije idu iz Budima u Beograd i obrnuto „kao iz doma u dom“ i da savezništvo vladara može da pređe balkanski okvir.

Možda Muratu nije bila nepoznata informacija koju je ugarski kralj Žigmund poverio Pipu Spanu juna 1424. godine da će sledeće godine skupiti veliku vojsku i krenuti na Turke.

Dok je Stefan još boravio u Budimu, Murat — „gledajući blagočastivog despota kako svake godine ide ugarskom kralju" — u Srbiju šalje „jednog od vernih svojih da sazna u čemu je istina".

Po povratku u Srbiju despot Stefan iz nekog razloga nije hteo da primi Muratovog izaslanika, iako su pregovori o koaliciji između Mletaka i Ugarske zapali u krizu, i kako kaže Konstantin Filozof, sultanov se poslanik vratio u Tursku i Muratu kazao: „Ako ti ne pođeš na njih [Srbe], oni će već doći na tebe."

Početak oktobra 1425. godine, shvatajući da je rat neizbežan, Stefan nabavlja oružje i barut u Dubrovniku, ali istovremeno pokušava da rat spreči pregovorima, šaljući izaslanstvo u Sofiju, gde se Murat tada nalazio.

Međutim, Turci su prodrli u Srbiju, ali je Stefanu u ključnom momentu pomogao Žigmund šaljući trupe koje je predvodio Pipo Spano. Posle teških borbi i razaranja sklopljen je mirovni sporazum između Turske i Srbije, o čijoj sadržini u istoriji nije ostalo traga. Važno je bilo da se sultanova vojska povukla sa despotovih teritorija. Tako je srpski despot prešao Drinu i napao Tvrtka II, koji je hteo da iskoristi priliku dok je Stefan bio u sukobu sa Turcima u Srbiji i povрати Srebrenicu.

„ A despot, uzevši vojsku koju beše spremio protiv ovih [Turaka], pođe na Bosnu. Jer Bosanci, ugrabivši vreme, tada dođoše pod grad zvani Srebrenica. Despot iznenada dođe na reku zvanu Drinu za koju su Bosanci mislili da se ne može preći; a kad despot tada naiđe, brzo pređe reku te Bosanci, videvši to, ostaviše sve stanove svoje i pobegoše sa svojim kraljem. A ostade i praćka [top] njihova zvana humka' zajedno sa drugim dvema. Despot zapovedi da veliku [praćku — top] nose u Beograd, a ostale [dve] u Srebrenicu, a sam dođe u bosanske krajeve i gonivši kralja, plenjaše" (Konstantin Filozof).

Sporazum u Tati

Srpski despot je pred kraj života počeo da poboljeva od neke „nožne bolesti“ koja ga je dugo mučila. „Zato, veoma se pobojavaši smrti, posla po svoga sestrića, gospodina Đurđa, i ovaj dođe u mesto zvano Srebrenica; i tu [despot Stefan] sazva sa patrijarhom sabor časnih arhijereja i blagorodnih sviju vlasti i sviju izabраниh i na saboru blagoslovi njega [Đurđa] na gospodstvo govoreći: 'Od sada ovoga smatrajte gospodinom mesto mene'. Učiniše i molitvu nad njime sa polaganjem ruku; i sve zakle da mu budu verni. A prokle one koji bi podigli kakvo neverstvo. Zatim zakle i njega samoga da neće prezirati njegovo vaspitanje, 'nego kako sam ja sam o svemu mislio, tako čini i ti. Jer mnogi su mi poslužili kojima ne uspeh dati nagrade'. I mnogo [ga] pouči o pobožnosti i zapovestima" (Konstantin Filozof).

Miodrag Purković smatra da je Stefan „kao vladar uzeo i sveštениčku funkciju“ i da je „rukopoložio Đurđa“ kao nekada Nemanja, koji je sam postavio sina za svog naslednika, i kako kaže Nikola Radojčić, da je to bio istovremeno „i pravni akt i verski obred“.

Međutim, predaja vlasti novom vladaru Srbije podrazumevala je prvo ozbiljne razgovore (pojediniosti ovih pregovora nisu poznate) s kraljem Ugarske Žigmundom. Razgovori će biti obavljeni maja 1426. godine u banji Tati (komoranska županija) u Ugarskoj, kada će i biti potpisan sporazum koji do nas nije stigao u originalu, već u prepisu, „koji nosi vidljive tragove prerade“, ali ga historiografija smatra verodostojnim. Tada je despot poslednji put bio u Ugarskoj.

Žigmund je imao ozbiljnih problema sa ugarskim velmožama koje su se bunile što će despotovi posedi u Ugarskoj pripasti njegovom nasledniku Đurđu Brankoviću.

Ugarski kralj je tada kazao svojoj vlasteli da je despot Stefan „izlažući se vanrednim dostojanstvom, opreznom brigom i neumornim staranjem, i na raznim mestima i u raznim vremenima sve svoje imanje, svoju ličnost i sva dobra svoja i svojih u slavu i čast naše uzvišenosti —

zaslužio da se prizna njegov sestrić, sin Vukov, a ovaj Brankov, sin Mladena vlastelina cara Dušana, za nasljednika Raške, s tim da bude obavezan da dolazi na državni sabor kralja Ugarske kao svi ostali baroni Ugarske, a ovi će biti dužni da pružaju u slučaju potrebe oružanu pomoć kraljevini Raškoj".

Despot Stefan Lazarević je imao četiri kancelarije: dve koje su korespondirale na latinskom jeziku, jednu na grčkom i jednu na srpskom. Kancelar Toma vodio je beogradsku kancelariju na latinskom jeziku, koja je bila na vezi sa ugarskim dvorom, dok je druga latinska kancelarija vodila poslove sa Mlecima. Grčka kancelarija je bila zadužena za prepisku sa Carigradom i Vizantijom, dok je najveća, srpska kancelarija održavala prepisku sa svim ostalim dvorovima na Balkanu¹⁴³ — Vlaškom, Turskom i Dubrovnikom.

Despot Stefan je imao imanja u županijama Satmaru, Tokaju, Nemetu, Bečeju, Bečkereku, kao i u rudarskim mestima Nađbanji (*Rivulus Dominarum*), Felšebanji (*Mons Medius*), Debrecinu, Biharu ili Sabolču gde su mu činovnici bili i Mađari i Srbi. Despotu su pripadali i Potisje od Čuruga do Sente: Titel, Črug, Gospođinci, Petrovo Selo, Slankamen, Sremska Mitrovica, Kupinovo i Zemun.

Ugarski kralj Žigmund je kao Stefanov sizeren prihvatio predlog srpskog despota da njegov nasljednik bude Đurađ Branković i da postane jedan od ugarskih barona. Naravno, Đurađ je kao novi gospodar Srpske despotovine morao da pristane na vazalni odnos, kao i na uslove koji su važili i za despota Stefana, poput učešća na ugarskim saborima, pružanja vojne podrške...

Međutim, sporazumom je bilo dogovoreno da Srbija vrati Beograd, Golubac, Mačvu i teritorije zapadno do Drine, uključujući i Srebrenicu.

Despot Stefan se vratio iz Ugarske u Srebrenicu 25. jula 1426. godine.

Posle sređivanja Đurđevog statusa i despot se osećao bolje. Kako veli Konstantin Filozof: „Blagočastivi izdravivši od one bolesti hodaše dobra

¹⁴³ Čak i vek kasnije Luidi Basano Zadrani, koji je živio u Osmanskom carstvu između 1532. i 1540. godine, u svojim *Običajima Turaka*, napisanim za kardinala Ridolfija, piše da sultan Sulejman Veličanstveni (1520-1566) nije smatrao da treba govoriti mnogo jezika i da je bio „uveren da mu je dovoljno znati svoj turski i srpski. Ovaj drugi jezik se mnogo ceni, u njemu se snalazi i njime služi zbog toga što nekoliko naroda njime govori". Hrvatski filolog i slavista Vatroslav Jagić (1838-1923), u *Historiji književnosti naroda Hrvatskoga i Srbskoga* iz 1867. godine, potvrđuje ovaj navod Luidija Basana Zadrana i kaže da tokom XV i XVI veka „bijaše jezik srbski čak jezikom diplomatskim turskoga, ugarskoga i rumunskog dvora".

čineći".

Sledeća godina, godina smrti srpskog despota Stefana Lazarevića, bila je veoma dramatična po Srpsku despotovinu. Kako navodi Dragutin Anastasijević u *Starim arhivima Lavre atonske*, Stefan se uplašio da mu „bude u tuđoj zemlji smrt i grob".

Turci su već u februaru opseli Novo Brdo i njihovi napadi trajali su mesecima ne samo na Novo Brdo već su tokom leta stigli i u Pomoravlje. S druge strane, u Srebrenici je došlo do pobune među rudarima „srebrodelcima" protiv Stefanovog nadzornika Vladislava, koga su na kraju pobunjenici i ubili. „A neki nemirni duhovi podigoše spor ubiše ga i zbaciše ga sa palate [kule]". Na proleće Stefan je stigao u Srebrenicu i drakonskim merama ugušio pobunu. I neke nevine ljude je despot tada pogubio. „Saznavši za ovo [despot] se podiže [...] pa uhvativši i neke nevine radi ubistva mladića [nadzornika Vladislava], odsecaše im i ruke i noge".

Stefan je bio strašno ljut jer su njegovom činovniku rudari sami presudili. Trebalo je da se prvo obrate njemu zbog nepravdi, i da od vladara zatraže zaštitu i pravdu jer je on u Zakonu o rudnicima naglasio da vlasti u rudnicima ne smeju zloupotrebljavati svoj položaj na račun sirotih kako ne bi navukli na sebe vladarev gnev.

Posle krvavo ugušene pobune, plahovitog karaktera, despot Stefan se pokajnički molio. Letopisac veli da kada je čuo heruvimsku pesmu „Večere tvoje tajne primi me, Spasitelju, danas kao pričasnika" despot Stefan „ne mogavši se uzdržati, počeo gorko ridati. I [...] plakaše mnogo iz dubine duše".

Obilazio je zemlju tražeći da podigne „božanstveni hram" — možda i da bi okajao grehe zbog nevino pobijenih ljudi.

Stefan je ubrzo krenuo za Beograd.

Smrt despota Stefana Lazarevića

U blizini današnjeg Mladenovca, kod sela Stojnika, „kada je bio na mestu zvanom Glavica“, krenuo je u lov sa sokolom, ali mu je dok je jahao pozlilo pa su ga pratioci skinuli sa konja i odneli u šator.

„I kad je bio u šatoru, on ležaše [...] ispustivši samo jedan glas: 'Po Đurđa, po Đurđa'" (Konstantin Filozof).

Bila je subota, 19. jul 1427. godine, kada slavni srpski despot Stefan Lazarević — „najbolji uzor među hrabrim potomcima Adamovim“ — „duh svoj predade Gospodu“.

Na mestu despotove smrti, njegov vlastelin Đurađ Zubrović podigao je spomenik od studeničkog kamena koji se danas nalazi u porti seoske crkve u Markovačkim Crkvinama kod Mladenovca.

Na zapadnoj strani spomenika u čijem je vrhu uklesan krst piše: „Ja despot Stefan, sin Svetog Kneza Lazara, posle njegove smrti, Božjom milošću, bio sam gospodar svih Srba i Podunavlja, i Posavine i delom Mađarske zemlje i Bosanske, kao i Primorja zetskog. U vlasti danoj mi od Boga provodio sam vreme moga života koliko je želeo Bog: 38 godina. I tako je od Boga, Cara svih, došlo naređenje preko poslatog od njega anđela koji mi reče: 'Idi!' I tako se moja duša od sirotog tela odvoji na mestu zvanom Glavi[ca?] tekuće godine šesthiljadite i devetstote i tridestpete [1427], indikta 5, krug Sunca 19, i Meseca 19, meseca jula 19. dana.“

Na istočnoj strani spomenika zapisan je onaj koji je spomenik podigao: „Ja Đurađ Zubrović, grešni rab Božiji, postavih ovaj kamen.“

Sa severne strane u spomenik je uklesan ovaj tekst: „Predobri i mili i slatki gospodar Despot, o, gore je onom ko ga vide mrtvog na ovom mestu!“

Natpis sa južne strane glasi: „Pobožni gospodar despot Stefan, dobri gospodar“.

Konstantin Filozof je ostavio potresno svedočenje o Stefanovoj smrti:

„Kada se ovo dogodi, koji [se sve] žalosni glasovi nisu tada čuli. Padali su [ljudi] licem ka zemlji [...] nisu ridali za njime samo kao za gospodinom, nego kao za ocem.”

Glasnici sa tužnom vesti krenuli su na sve strane. Prvo „blagočastivoj gospođi i uvek željenoj sestri” Oliveri i sestriću Đurđu koji je boravio u Zeti.

S obzirom na to da su Turci bili „tu negde u blizu”, oni koji su prenosili telo despotovo „nisu svoj život računali ni u što [samo] da bi ga položili na mesto koje je zapovedio” — u Resavi „s desne strane ulaska u hram”. Letopisci ne pominju ni da je patrijarh bio prisutan.

Ubrzo je i Đurađ Branković stigao u Beograd „dok su ga pukovi sretali i očekivali” kada svi „osetiše kao neko olakšanje”.

Đurađ za vreme blagodarenja nije hteo da u crkvi stane na vladarsko mesto niti je dao da mu se, posle svršene službe, kliče „mnogaja ljeta”.

Dubrovčani su saznali za despotovu smrt krajem jula, kada i obaveštavaju Žigmunda da je Stefan *magnificus dominus despotus Rassie* završio svoj poslednji dan rekavši da je umeo ponekad da bude težak i okrutan, da je za neprijatelje hrišćanske vere bio malj i odbrana od njih, i zbog toga ga žale i oplakuju.

Kralj Žigmund je za despotovu smrt saznao u Vlaškoj i odmah krenuo za Beograd kako bi, po sporazumu u Tati, obezbedio prelazak grada u ugarske ruke.

Novi gospodar Srbije, Đurađ Branković, stigao je u Beograd najkasnije, septembra 1427. godine, kada je započeo dvomesečne pregovore sa ugarskim kraljem.

U jednom pismu s početka novembra 1427. godine Žigmund Beograd već naziva svojim gradom.

Sa predajom Golupca došlo je do nenadanih komplikacija.

Vojvoda despota Stefana, Jeremija, zapovednik Golupca, onemogućio je predaju ovog nekada srpskog utvrđenja Ugrima tvrdeći da je svojedobno dao despotu Stefanu 12.000 dukata kako bi mu despot prepustio upravljanje Golupcem. Zahtevao je od ugarskog kralja da mu tu sumu isplati ako misli da dobije Golubac. Međutim, Žigmund mu je odgovorio da su dokument i pečati kojim Jeremija dokazuje svoje pravo krivotvoreni.

Đurađ je krenuo da urazumi Jeremiju, ali ga je ovaj dočekao sa oružjem.

Jeremija je zatim grad tajno ponudio sultanu Muratu, pa su Turci ušli u Golubac u zimu te godine.

Na proleće, krajem aprila, Žigmund je sa oko 30.000 ljudi i teškom artiljerijom krenuo na Golubac. Međutim, dolazak snaga sultana Murata II i njegovo lično pojavljivanje na bojištu odbilo je ugarske snage i nateralo Žigmunda u panično povlačenje.

Žigmund nije okrivljavao Đurđa za Jeremijino neverstvo, čak pored Mačve nije tražio ni vraćanje krajeva u okolini Srebrenice u Bosni.

Što se tiče Đurđevih odnosa sa Turcima, po sudu vizantijskog istorika Duke, Murat nije pristao da prihvati Đurđa kao naslednika Stefana Lazarevića. Turski sultan je smatrao da pošto je Stefan umro bez naslednika, njegovu zemlju treba da nasledi on kao njegov sizeren.

Sve dok Murat nije ušao u Golubac, nije pristao na pregovore sa novim srpskim vladarom. Nakon pregovora, Đurađ Branković je bio prisiljen da prihvati teže uslove vazalstva od onih koje je pre njega imao despot Stefan. Morao je sultanu da plaća godišnji danak od 50.000 dukata i da na sultanov poziv za rat pošalje 3.000 konjanika, koje je morao da predvodi jedan od njegovih sinova. Đurađ Branković je, dakle, plaćao 10.000 dukata više od Stefana za teritoriju koja je bila objektivno manja.

Ekonomska snaga Srpske despotovine

Razvoju srpske umetnosti krajem XIV i u prvim decenijama XV veka doprineli su, kao i u stoleću ranije, ekonomska snaga i bogatstvo, ali i uticaj i podrška crkve. Iako je teritorija Srpske despotovine kojom je vladao Stefan Lazarević bila manja od nemanjićke Srbije, osnova srpske ekonomije — rudarstvo, svoj razvoj je nastavila gotovo nesmetano, iako u otežanim okolnostima turske dominacije.

Takođe, tokom svoje duge vladavine srpski despot Stefan Lazarević je imao „gotovo dvostruko više ratnih nego mirnih godina“, što je podrazumevalo ozbiljno državno bogatstvo.

Rudnik Novo Brdo na Velikoj planini severno od Gnjilana, mesto u kome su živeli nemački rudari Sasi još od doba kralja Milutina (1282-1321), bio je čuven jer se u njemu vadilo glamsko srebro (*argentum de glama*), srebro koje je u sebi moglo da ima i do 33 odsto zlata. Na osnovu knjiga nadzornika dubrovačke kovnice za 1422. godinu, utvrđeno je da je proizvodnja srebra u srpskim i bosanskim rudnicima samo za tu godinu iznosila preko pet i po tona, što je bilo više od jedne petine tadašnje evropske eksploatacije.

Pored Novog Brda, najvećeg rudnika na Balkanu, koji vizantijski pisac Duka naziva „majkom gradova“ a despot Đurađ Branković prestonicom otadžbine, u Srbiji je bilo još brojnih i značajnih rudnika kao što su Janjevo, Brskovo, Trepča, Zajača, Krupanj... A u Novom Brdu, Rudniku i Srebrenici bile su kovnice novca.

Bertrandon de la Brokijer, posetivši Srbiju šest godina posle smrti despota Stefana Lazarevića, kazao je da srpski vladar Đurađ Branković godišnje dobija oko 200.000 dukata prihoda samo od Novog Brda. Tako su samo dubrovačka braća Kabužić za pet godina, od 1427. do 1432, uvezli srebra iz Srbije i Bosne u protivvrednosti od 100.000 mletačkih dukata.

Na ekonomsku snagu Srbije nisu uticali samo rudnici već i trgovina, kao i sve razvijenije zanatstvo, posebno zlatarstvo. U dubrovačkim

izvorima se često može naći podatak da su predmeti od srebra i zlata izrađeni *ad modum sclavorum* (na srpski način).

Prema navodima iz trgovačke knjige Mihaila Lukarevića iz tridesetih godina petnaestog veka, u Novom Brdu je bilo preko pedeset zanatlija. Neki od njih se pominju i u despotovom Zakonu o rudnicima gde se navode cene njihovih usluga.¹⁴⁴

Dubrovčani su imali posebno važnu ulogu u trgovini plemenitim metalima. Despot Stefan je sa njima imao problema već od 1396. godine, kada je naredio da u roku tri dana svi Dubrovčani napuste Srbiju. No i pored povremenih problema sa njima, Stefan im je 1405. godine potvrdio stara prava na slobodno kretanje. Ali naredio je da srebro bude bolano, stavljanjem žiga (bola) uz naplatu takse. Često je i zabranjivao

¹⁴⁴ „XIII O šnajderima:

Da se šiju sukna ženska po 20 dinara, a barhan [deo odela] ženski po 16 za jedan, a jednostruk po 10, a barhan muški s dugmetima

po 9, a sukna muška s dugmetima po 10, a s remnikom barhan po 7, a kuntuš [vrsta ogrtača] muški po 20, a kavad [vrsta gornje haljine, slična tunici] po 20, a plašt mrki po 6, klašnje [retko sukno, vrsta haljine] po 4; a vojvodi zakon — šnajderi da mu sašiju o Božiću jednu svitu [verovatno, kompletno odelo], a drugu o Vaskrsenju bez plate.

XIV O šusterima:

Šusterima je zakon — crevlje [cipele] najbolje po 5 dinara, a ostale po 3, a dvostruke najbolje po 20, a jednostruke najbolje po 15, a potakve po 12, a okolice [verovatno vrsta obuće] po 9, a potakve [možda slične, značenje nije sasvim jasno] i po 8, a stare skornje [čizme] da se podšivaju po 5; a šusteri da daju o Božiću po crevlje.

XV O kožuharima:

Kožuh najbolji po 60 dinara, a potakav po 70, a muški kožuh po 20, a rukavi podvučni po 6; i da daju vojvodi po rukavice jagnjeće.

XVI O pločarima [potkivač a, verovatno, istovremeno i kovač koji je pravio potkovice]:

Konjska ploča po 5 dinara, a druge ploče po 1; i svaki kovač da daje vojvodi o Božiću po 1 konjske ploče [potkovica za konje i goveda — ove su se potkovice razlikovale po obliku], a druge o Vaskrsenju.

XVII O drvarima:

Tovar drva po 2 dinara, a uglja vreća dobra po 2, a kovačkog tovara po 5; i ko se uhvati da iznosi iz mesta kožu ili loj, da plati 50 perpera; koža volujska najbolja po 50 perpera, a potakva i po 24, od krave po 20, od jarca po 4, od ovna po 2; i ko pogreši od njih, da plati globe 20 dinara; bečve [vrsta odeće slična čarapama, ili čakšire] da se režu po 2, a podzuvci [moguće je da je to neka vrsta uložaka za cipele i čizme] da se podšivaju po 4, a klašnje po 1” (Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića).

izvoz srebra da bi ga tako sačuvao za svoje kovnice. Postavljao je čuvare na Drini da presreću dubrovačke karavane...

Međutim, despot je bez sumnje znao koliki je značaj dubrovačkih trgovaca i umeo je da ceni njihov doprinos razvoju Srbije. On to najbolje pokazuje u jednom pismu knezu Dubrovnika:

„Milošću božijom gospodin Srbima despot Stefan Knezu vladajućeg grada Dubrovnika, vlasteli i svoj opštini mnogopoštovani pozdrav. Da znate dobri moji prijatelji da su vlastelčići vašeg grada Bartol Marinčetić i Sinko Stanišić primili bili carinu¹⁴⁵ u Novom Brdu i pošteno i dobro su nam u tome poslužili. Radi toga dajem vam na znanje, mojim dobrim prijateljima, da im i vi na tome zahvalite i još da znate, da mi ni u čemu nisu ostali dužni¹⁴⁶ već su mi dobro i pošteno poslužili. I ovu knjigu [pismo] verovanja radi poslah po mom čoveku Vukosavu. I Bog vas veselio."

Za vreme despota Stefana dolazi do razvoja i stvaranja novih gradova u Srbiji, sa Beogradom koji postaje prestonica i ekonomski centar Despotovine.

Osnova vojne i političke moći despota Stefana Lazarevića ležala je prevashodno u ekonomskoj snazi Srbije, ali i u podršci srpske crkve, za koju se despot Stefan izborio u previranjima posle smrti svog oca i sukoba oblasnih gospodara.

Posle povlačenja uglednog duhovnika patrijarha Jefrema, poreklom Bugarina, i izborom patrijarha Spiridona 1379. godine, ostvaruje se bliska saradnja patrijarha i kneza Lazara. Patrijarh Spiridon je posle Kosovske bitke imao ključnu ulogu u donošenju odluke da se ipak pregovara sa Bajazitom, kao i da despotova sestra Olivera ode u sultanov harem.

Međutim, on će te godine i umreti.

Teške okolnosti, „jer Turci jednako ratuju", uticale su na to da se privremeno na tronu srpskih patrijarha ponovo nađe Jefrem i da se na jesen 1390. ili u proleće 1391. godine za patrijarha srpskog izabere Danilo

¹⁴⁵ Carine u Despotovini nisu neposredno ubirali srpski činovnici, jer su vladari Srbije još od kraja XIII stoleća pravo na ubiranje carina davali u zakup strancima, što je državu oslobađalo obaveze i troška organizacije carinske službe.

¹⁴⁶ U dubrovačkom Statutu je postojalo i poglavlje o odnosima između Dubrovčana i gospode srpske u kome se zahtevalo od podanika Dubrovačke republike koji su poslovali u Srbiji da od vladara dobiju povelju koja potvrđuje da nisu ostali dužni.

III.

Biće to patrijarh koji će kneževu pogibiju na Kosovu uzdići do univerzalne žrtve, pokrećući stvaranje njegovog kulta, i koji je kneževe mošti iz Prištine preneo u Ravanicu i tamo ga proglasio za sveca.

Danilo III je podržavao Lazareviće dajući im veliku pomoć u nadmetanjima sa drugim oblasnim gospodarima, pre svega Vukom Brankovićem. Kada je Stefan Lazarević postao punoletan, Danilo III ga je na državnom saboru uveo u dužnost. I kako kaže Konstantin Filozof, „kada je postao punoletan, kao pokrivačem zaborava pokrio je ono što je bilo, dodajući velikim stvarima još veće [...] Bežeći od onoga čemu se Bog protivi [...] Tako da su se i anđeli divili. Ne odstupi ni od jednoga puta pravoga i carskoga”.

Danilo III pak u *Slovu o knezu Lazaru* veli da se pohvalna slova pišu „da se na hrabrost junaci podstaknu”.

Za života despota Stefana Lazarevića smenila su se još četiri patrijarha: Sava V (1396/1399-1407), Danilo IV (bio nedugo patrijarh 1407), Kiril (1407 — pre 1419) i Nikon (pre 1419-1435), koji je podstakao Konstantina Filozofa da napiše biografiju despota Stefana Lazarevića.

Zbog turske invazije srpska crkva je bila primorana da se opet prilagođava uslovima širenja Osmanskog carstva i islama. Neki crkveni centri se gase, ali se otvaraju i novi. U Bosni je uspostavljena nova mitropolija sa sedištem u Srebrenici, a opstala je sve do sredine petnaestog veka. Zetska episkopija koja je u doba Svetog Save bila u manastiru Svetog arhanđela Mihaila na Prevlaci, 1346. godine, posle proglašenja patrijaršije, dobila je rang mitropolije pod upravom Balšića i biće premeštena u hram Svete Bogorodice Krajinske na Skadarskom jezeru, da bi krajem petnaestog veka, u vreme Crnajevića, prešla u manastir Svete Bogorodice na Cetinju (1483/1484).

Beogradska mitropolija bila je centar pograničnim srpskim teritorijama, a doživeće najveći napredak i imati značajnu ulogu posle pada srednjovekovne srpske države 1459. godine. Saborna crkva u Beogradu — koju je sagradio i obnovio kralj Dragutin i u kojoj se čuvala ikona Svete Bogorodice, najveća svetinja grada — pretvorena je u džamiju 1521. godine, kada je Sulejman Veličanstveni osvojio Beograd. Austrijanci su posle osvajanja Beograda 1717. godine porušili džamiju, odnosno beogradsku sabornu crkvu.

Saradnja sa Turcima „olakšala je Lazarevićima odbranu od spoljnih neprijatelja, potčinjavanje nepokorne vlastele i sređivanje prilika u zemlji” (Miloš Blagojević). Izborom patrijarha Danila Lazarevića će postepeno ali sigurno imati podršku srpske crkve u teškim periodima

koji su nastupali.

Oporavljajući se u složenim spoljnopolitičkim okolnostima kao i zbog teških unutrašnjih razmimoilaženja i sukoba posle Kosovske bitke, Srbija je postepeno razvijala sve svoje, pa i kulturne potencijale.

Stefan je prilikom proglašenja punoletstva bio „venčan“ za samodrška i vladara očevog „ždrebija“ (udela), ali je bio i „poveren širinama srpske zemlje“. Monasi Hilandara ga 1405. godine prihvataju kao ktitora. On bogato daruje taj slavni srpski manastir, kao i Mileševu, manastire koji su tada bili van srpskih granica, brižno vodeći računa o njima i preuzimajući starateljstvo nad čitavom srpskom teritorijom iako njome u potpunosti ne vlada.

www.BalkanDownload.org

Književnost u doba despota Stefana

Srpska srednjovekovna književnost je bogata i raznovrsna. Tačan broj srpskih srednjovekovnih rukopisa nije poznat ni danas. Onih najstarijih — do kraja četrnaestog veka — po procenama stručnjaka ima između 800 i 1.000. Podaci su neprecizni jer su spisi tokom vekova deljeni, najčešće kako bi bili sačuvani, tako da nauka još utvrđuje koji od tih delova pripadaju kom rukopisu.

Po mišljenju ruskog istoričara Anatolija Turilova, glavnog urednika *Svodnog kataloga slovensko-ruskih rukopisnih knjiga XIV veka*, „ukupan broj srpskih srednjovekovnih rukopisa od XI do XVII veka, po preliminarnim ocenama kreće se od 4.000 do 5.000, a možda i nešto više od 5.000 (izuzev kodeksa uništenih tokom Drugog svetskog rata)".¹⁴⁷

¹⁴⁷ ¹⁴⁷ „Najveći broj (više od 95 odsto) srpskih srednjovekovnih rukopisa nalazi se u Evropi — u Oksfordu, Londonu, Berlinu, Pragu, Krakovu, Sankt Peterburgu, Moskvi, Kijevu, Odesi, Plovdivu, Solunu, Cetinju, Rimu, Parizu. Izlišno je, mislim, govoriti o tome da se najveća (i najvrednija) zbirka srpskih rukopisa, čuva [...] u manastirima Svete Gore u Grčkoj. Zatim, verovatno, sledi Rusija, gde se u zbirkama Moskve (Državna istorijska biblioteka, Ruska državna biblioteka) i Peterburga (Ruska nacionalna biblioteka, Biblioteka Akademije nauka, Arhiv Sanktpeterburškog istorijskog instituta Ruske akademije nauka) čuvaju stotine srpskih rukopisa od XII do XVII veka. Pritom, deo ovog blaga našao se u Rusiji još u XIV i XV veku (premda ih je, svakako, znatno više u XVII veku sa Svete Gore doneo Arsenije Sauhanov i posebno u XIX veku proučavaoci i putnici).

Mnogo je srpskih rukopisa u Bugarskoj [...] i u Rumuniji. [...] Broj srpskih rukopisa u drugim zemljama, gradovima i manastirima daleko je manji, najviše nekoliko desetina, ali među njima ima pravih bisera. U Ukrajini srpski rukopisi se nalaze u Kijevu i Odesi, njihova je sudbina neraskidivo povezana sa ruskim zbirkama. Ne tako velike zbirke srpskih rukopisa (najviše trideset u svakoj) postoje u Berlinu (Zbirka Vuka Karadžića), u Beču (uglavnom rukopisi svetogorskog porekla koje je kupio J. Kopitar), u Pragu (zbirka P. J. Šafarika) [...] Posebna je tema zbirka rukopisa u Jerusalimu i na Sinaju. Neke od njih napisali su upravo u Svetoj zemlji srpski monasi i hodočasnici" (Anatolij Turilov).

Kao što je slučaj sa većinom evropskih književnosti srednjeg veka, i naša tadašnja književnost nastala je i razvijala se uglavnom pod okriljem crkve, koja je kao glavni oslonac usmeravala celokupni ondašnji duhovni i kulturni život. Nesporno je da je naša srednjovekovna književnost uglavnom religiozna, ali njeni tvorci nisu samo sveštena lica, i nije stvarana samo po hramovima nego i na dvorovima. Nisu samo monasi bili glavni nosioci kulturnog života u Srbiji srednjeg veka. „Oni koji su vodili državu i identifikovali se sa njenim napretkom i snagom — vladaoci i vlastela — imali su presudnu reč i u orijentisanju njene materijalne i duhovne kulture utvrđene dvorce i palate nego su, s malim izuzetkom, osnovali i sve manastire i sazidali sve crkve. Njihov odnos prema kulturnom životu nije bio pasivan odnos, nego kreativan [...] Naša srednjovekovna kultura nema ni izbliza onako isključivo crkveni karakter kakav joj se daje.

Prvi naši veliki pisci bili su vladarska deca, i u tome nema ničeg slučajnog. [...] Najmlađi sin velikog župana Nemanje Rastko [...] nije dobio svoje opšte i književno vaspitanje u manastirima u Svetoj Gori [...] nego ih je dobio na očevom dvoru [...] Ne videći Svete Gore, kralj Stefan Prvovenčani je takođe bio pisac" (Milan Kašanin).

Gotovo svu našu narativnu srednjovekovnu književnost sačinjavala su prevedena grčka, jevrejska, zapadnoevropska, arapska... dela.

Najzastupljeniji je bio viteški roman, koji je u Srbiji u doba Nemanjića ali i kasnije imao, kao i svuda u tadašnjoj Evropi, probranu, pre svega dvorsku publiku. Širenje ovog književnog žanra koji se razvio s pojavom narodne književnosti u srednjovekovnoj Francuskoj, vezano je za dvanaesti i trinaesti vek, doba krstaških ratova koji su presudno uticali na kreiranje lika plemenitog ritera viteških manira. Takav je bio *Roman o Aleksandru Velikom*, slavnom junaku i osvajaču. Prva verzija ovog romana, *Pseudo-Kalistenova istorija Aleksandra Makedonskog*, nastala u Aleksandriji, pojavila se još u trećem veku naše ere i ubrzo bila prevedena na gotovo sve evropske jezike.

Koliko je taj roman bio popularan najbolje govori činjenica o mnogobrojnim prepisima ovog dela u srednjovekovnoj Srbiji, a koje krajem četrnaestog veka doživljava „temeljnu preradu“. S druge strane, pismenost nije bila isključivo vezana za dvor i sveštenstvo, već je pismenih bilo i među decom niže vlastele, trgovaca i zanatlija.

Bio je to roman nastao kao plod bujne mašte autora, sa mnogim avanturama, ratnim podvizima, egzotičnim zemljama, stvorenjima i ljudima koje može da iskonstruiše samo bogata fantazija i vešta piščeva ruka. Zaista, tu ima svega: palata koja se okreće i koju vuče sto deset

slonova, prsten Aleksandra Makedonskog koji ga čini nevidljivim kada ga stavi na prst; ima tu ljudi sa svinjskim nogama, krilatih žena, tu je i dvorski ovan sa rogovima do oblaka... Pa opis kako Aleksandra u Rimu dočekuje četiri hiljade vitezova na belim paripima, kao i dve hiljade devojaka na belim konjima u crvenim krznima zlatom vezanim... Kada je Aleksandar pobedio moćnog Darija, od Vavilonaca je, veli pisac, dobio pored ostalog i dve hiljade kljova optočenih zlatom, sto lavova, hiljadu konja... Dakle, to je bilo štivo čija je namena bila da pre svega zabavi čitaoca. Ali ostalo je zabeleženo i nekoliko mudrosti koje se i danas pamte: „Zavist i mržnja prate svakog dobrog i izuzetnog“, „U nerazumno srce Bog ne ulazi, a ako i uđe, brzo izađe“... Smrt Aleksandra Makedonskog opisana je jednom izuzetnom rečenicom: „Sam kao Sunce, sa suncem zađe“.

Pored romana o Aleksandru Velikom, čitan je i *Roman o Troji*. „Poznat po jednom rukopisu iz 15. veka, pisanom štokavskim jezikom ekavskog tipa, on se uvek iznova približavao publici. Dočaravao je večne teme — hrabrost i neveru, čast i sramotu, viteški ponos i pravdu, rat, sjajno oružje i dvorove vladara, upravo ono što je zaokupljalo pozno rittersko doba“ (Jovanka Kalić).

Bili su naročito popularni, u svim slojevima, zbornici koji su korišćeni „na poučenje ljudima“. Jedan od najpoznatijih je, najverovatnije, pisan na dvoru Stefana Lazarevića, u kome su pored kratkih ' apokrifnih spisa bili *Slovo ljubve*, *Pripovetka o Aseneti*, Žitije Svetog Epifanija, refleksije o razumu i filozofiji — sa kojim je još 1877. godine srpsku javnost upoznao Stojan Novaković.

Pripovetka o Aseneti, koja je u Srbiju došla iz Vizantije, sačuvana u zborniku iz 15. veka pisanom na dvoru srpskog despota, govori (što nije bio čest slučaj u srednjovekovnoj srpskoj književnosti) o ljubavi Asenete, kćerke jednog faraonovog službenika, i lepog Josifa. Priča, takođe, slavi junaštvo Josifovo, koji sa dve hiljade ratnika kreće da savlada i pogubi oca, u čemu ne uspeva, pa u povratku ka Aseneti gubi život.

I mnogobrojna svetačka žitija i ostali religiozni spisi toga doba nisu izazivali manje pažnje kod srednjovekovnog srpskog čitaoca. Kako kaže Milan Kašanin, „interesovanje za verske misli i moralno ponašanje nije se ograničavalo na čitanje religioznih spisa, nego se proširivalo i na njihova učena objašnjenja“.

Život Svetog Đorđa je bio veoma čitan, kao i hagiografija *Život Svete Petke*, čije su mošti donele srpske monahinje. Pa *Knjiga o Adamu* — sačuvan samo drugi deo spisa — u kome o raju priča Eva.

Nemali broj značajnijih vizantijskih tumača jevanđelja — Jovan

Zlatousti i Grigorije Bogoslov — sačuvani su u rukopisima srpsko-slovenske recenzije 14. i 15. veka. Recimo, za despota Stefana Lazarevića hilendarski monah Gavriilo preveo je *Tumačenje knjige o Jovu* od Olimpijadora Aleksandrijskog. On je 1412. godine, kada i *Tumačenje knjige o Jovu*, preveo „od grčkog na naš slovenski jezik" i izvod iz *Knjige premudroga Solomona*.

U pomenutom zborniku u kome su *Slovo ljubve* i *Pripovetka o Aseneti*, nalaze se i spisi pod nazivom *Šta je misao, Šta je razum, O filozofiji*.

Prevođeni su, još za vreme kralja Milutina, cara Dušana, Vuka Brankovića i despota Stefana Lazarevića, i delovi iz hronike *Sažeta istorija vizantijskog pisca* iz 12. veka Jovana Zonare, koja je bila „važan izvor istorijskog znanja i svesti u Srbiji 1415. veka utoliko pre što se u njoj pominju i Srbi (u grčkom originalu Dačani)". Hronika Georgija Amartola pisana za vreme vasiljevsia Mihaila III (842-867) i preuzeta iz Bugarske 1347-1348. godine, kada je po zahtevu cara Dušana na Svetoj Gori i prevedena na srpski, imala je veliki uticaj na postanak i razvoj srpskog letopisa.

Despot Stefan nije bio zadovoljan prevodom Zonarine hronike pa je po monahu Timoteju prevod koji je imao poslao na Svetu Goru da ga preradi i poboljša hilendarski kaluđer Grigorije. Bio je toliko ljut na prethodnog prevodioca da ga je nazvao neznačicom koji spada u one „koji upropašćuju rečima razum". Uspeo je da ispravi prevod „praznine nadopunjujući, nepotrebno i seljačko u blagorazumno menjajući, a ono što je nedokučivo ostalo je i kod nas nedokučivo, onim koji znaju da razumeju". Izuzetna je njegova konstatacija o znacima. Znači su, veli Grigorije, „odmaralište reči, gde su se zaustavile sile koje se nalaze nad rečima".

Koliko je despotu bio važan Zonarin spis svedoči i činjenica da je on tražio i od monaha Dositeja, koji je živio i radio u Srbiji, da i on prevede ovaj tekst slavnog Vizantinca.

Početkom 15. veka, u drugoj polovini 1402. godine, nastaju *Žitija i načelstva srpske gospode*, koji po kim koliko carstvova, poznatija pod skraćenim imenom *Pećki letopis*, u kome se o knezu Lazaru govori više nego o bilo kom prethodnom srpskom vladaru.

U ovom letopisu se pojavljuje ideja o izdaji u Kosovskoj bici. „Ne znam šta je istinito reći o ovom, da li je izdan kim od svojih hranjenika", kazuje pisac letopisa.

Desetak godina pred bitku na Kosovu, između 1374. i 1377. godine, nastao je prvi srpski rodoslov *Kratka istorija vladara srpskih* da bi se dokazalo pravo bosanskog bana Tvrtka Kotromanića na srpski tron:

„Stefan, prvovenčani kralj, rodi s ćerkom kir Aleksija cara 4 sina: Radoslava, Vladislava, Stefana, Predislava.

A ovaj Predislav sveštenićki i inočki lik prima i narećen bi Sava drugi, arhiepiskop srpski.

A ovoga brat Stefan, sin prvovenčanog Stefana kralja, rodi sina i nazva ga Beli Uroš.

Ovaj prvi Uroš, hrapavi kralj, i rodi sa svojom supružnicom Jelenom, ćerkom kralja Ugarskog, Stefana kralja, koji je držao sremsku zemlju i Ugarsku. Drugi sin njegov Milutin.

A četvrti sin Stefana Prvovenčanog, Vladislav, kralj bi po oćevoju smrti, bratanac Sv. Save prvog, koji i telo njegovo prenese od Trnova, i sazida Mileševu, gde i telo Sv. Save leži [...]

A Stefan kralj [...] koji Srem držaše i sa svojom supružnicom Katalenom, ćerkom kralja ugarskoga, Vladislava rodi, Urošica i Jelisavetu. I Jelisaveta rodi tri sina: Stefana, bosanskog bana, Inoslava (Ninoslava) i Vladislava. I Vladislav rodi Tvrtka bana i Vukića (Vuka)."

Prvi rodoslov posle Kosovske bitke je *Kratka istorija vladara srpskih*, poznatiji kao *Karlovaćki rodoslov* — nastao posle oslikavanja Resave 1418, a pre smrti despota Stefana 1427. godine — saćuvan u prepisu s poćetka šesnaestog veka.

„Interesi despota Stefana Lazarevića, vezanog preko Ugarske za Zapad, doveli su do toga da se od njegovog vremena u rodoslovima uspostavlja genealoška veza dinastije Nemanjića i loze svetog cara Konstantina I Velikog, ćime se srpska vladarska kuća uklapa u jedan svetsko-istorijski okvir" (Dimitrije Bogdanović).

Letopisi i rodoslovi nisu bili obimni i lako su pisani; naša prošlost opisivana je sa mnogo detalja, a njihovi sastavljaći nisu bili naućnici, „nego ideolozi" ćija je namera bila ne samo da ćitaoca upoznaju sa istorijom naroda kome pripada već i da glorifikovanjem srpskih vladara održe i razbuktaju u narodu ponos i samopouzdanje.

Ljubomir Stojanović je u predgovoru svojoj slavnoj knjizi *Stari srpski rodoslovi i letopisi* ponajbolje objasnio važnost ovih književno-istorijskih tvorevina: „O rodoslovima i letopisima izrekli su vrlo oštar i nepovoljan sud i istorici književnosti i istorici politićke istorije. Istorici književnosti nezadovoljni su njima što su kao literarni spisi od slabe vrednosti, a politićki, što u njima ima malo pa i to nepouz dane graće. Po mome mišljenju tako preterano oštar sud oni ne zaslućuju."

Iako je srednjovekovna srpska književnost po svojoj dominantnoj formi bila religiozna, a njeni tvorci uglavnom monasi, ipak, kako ukazuje Jovan Deretić, „njen osnovni pokretaćki motiv bio je politićki, a

ne religiozni", jer tadašnju književnost nisu stvarali samo pisci i prevodioci već i — prevashodno — oni koji su te knjige naručivali. To mišljenje deli i Milan Kašanin: „Srpska književnost u srednjem veku nije autonomna duhovna oblast, već sastavni deo državnog i crkvenog života — spisima nije imanentna samo lepota kazivanja, nego i određena teološka i državna ideologija. Ideologija je u stvari i razlog i svrha njihovog postanka."

www.BalkanDownload.org

Prevodioci i pisci Srpske despotovine

Jedan od najslavnijih prevodilaca toga doba bio je inok Isaija, monah vlasteoskog porekla rođen za vreme kralja Milutina. Kako sam veli, on je po želji mitropolita grada Sera Teodosija — „koji imađase sjajnog častoljublja, i želje za učenjem i premudrosti“ — preveo jedno filozofsko delo Dionisija Areopagita, koje se sada nalazi u Giljferdingovoj zbirci Državne biblioteke u Lenjingradu (doneto iz Kolašina). Međutim, u istoriji književnosti više je pažnje i hvale posvećeno već citiranom Isaijinom opisu Maričke bitke od ovog njegovog prevoda Dionisija Areopagita, za koju kaže: „U večeru sunčanog dana [...] i na kraju moga života [...] knjigu ovu svetog Dionisija u dobra vremena počeh [...] a svrših je u najgora od svih vremena“, u doba Maričke bitke kada je despot Uglješa podigao „sve srpske i grčke vojnike i brata svoga Vukašina kralja, i druge velemože mnoge“ i pošao da izagna Turke kada „sami od njih ubijeni biše“.

Treba istaći da je prevod svetogorca Isaije Dionisija Areopagita imao dvostruku važnost: s jedne strane pokazuje da su Srbi dosegli do visokog stupnja u oblasti teorije, a s druge taj prevod otvara put ka brzom napredovanju srpske teološke i filozofske misli. Jer, prevod dela Dionisija Areopagita bio je samo „neophodan uvod u proučavanje spisa velikog isihastičkog teologa Palame. Tako bismo mogli tvrditi da je Srbija jedina slovenska zemlja koja je istinski usvojila učenje isihasta, ne samo kao dogmu nametnutu od crkvenih vlasti, već isto tako kao teološki sistem prožet utančanim teološkim i filozofskim pojmovima“ (Antonios-Emil Tahiaos).

Iako su središnje teme s kraja četrnaestog i prvih decenija petnaestog veka, perioda kojim se bavimo, bile Kosovska bitka, knez Lazar i njegovo stradalaštvo, dva pisca, veliki i značajni stvaraoci, episkop Marko i Grigorije Camblak se ne dotiču tih tema — možda zbog toga što svojim životom i radom nisu bili direktno vezani za dvor, pa su i stoga „izrazitije pravoslavni nego srpski pisci“.

Episkop Marko, rođen u Peći krajem šeste decenije četrnaestog veka, poticao je iz sveštenećke porodice. Pored oca, koji će se na kraju života i zamonašiti, i četvorica njegove braće su bili sveštenici. Marka je u sedamnaestoj godini zamonašio isposnik Jefrem, potonji srpski patrijarh, a na saboru održanom 1390. godine, kada je za patrijarha izabran Danilo III, Marko je postao i episkop Pećke eparhije, gde će i umreti posle 1411. godine. Početkom petnaestog veka episkop Marko je napisao *Žitije Svetog patrijarha Jefrema*, koje je pored *Žitija Svetog Petra Koriškog* od Teodosija Hilandarca (1246-1328) jedini tekst o liku i životu jednog isposnika, jer pustinjačkog monaštva u Srbiji nije bilo sve do kraja 14. veka, kada u Srbiju dolaze iz Bugarske sinaiti. Marko je napisao i *Službu Svetom arhiepiskopu Nikodimu*, „pastira glava i učitelj neobičan“, koga glorifikuje kao „pravoslavija utvrđenje“, „oganj što trnjak jeresi spaljuje“, „siročadi i ubogih zastupnika“, „propovednika istine“, čija „usta reke duhovne tečaju što isušena srca verom nadahnjuju“... Episkop Marko je sastavio i još nekoliko manjih dela.

U doba despota Stefana u Srbiji je boravio i slavni Grigorije Camblak (oko 1360 — kraj 1419. ili početak 1420), savremenik episkopa Marka. Potomak ugledne bugarske porodice, Grigorije Camblak je u Srbiju došao negde oko 1402. i u njoj ostao do 1406. godine. U Visokim Dečanima, gde je izabran i za igumana, Grigorije Camblak nije boravio dugo, ali je ostavio neizbrisiv trag u našoj književnosti napisavši *Skazanije o Svetoj Petki*, o prenosu moštiju ove svetice iz Vidina u Srbiju, kao i *Život kralja Stefana Dečanskog*, koji spada u red najboljih dela srpske srednjovekovne književnosti. Težeći da uzdigne kult svetog kralja „kao mučenika i čudotvorca“, Camblak je napisao novo žitije kralja Stefana Dečanskog, svetiteljsko, u kome je pažnja posvećena ne Stefanovom junaštvu, već njegovom bogougodnom liku i njegovim čudima koja su ga svrstala u red srpskih svetitelja. Takođe, napisao je i službu, neophodnu za crkveno proslavljanje ktitora i zaštitnika manastira Visoki Dečani.

Govoreći o Camblakovom *Žitiju*, Dimitrije Bogdanović je ukazao na to da je pisac, pre svega, predstavio kralja-mučenika: „Stefan je tragična ličnost, raspet između oca, žene, sina i neiskrene okoline, agresivnih suseda. [...] U klasičnom hagiografskom tonu ovde se razvija scena jedne zaista ljudske drame. Istorijski podatak više nije važan, u prvi plan izbija unutrašnja priroda, psihologija junaka biografije.“

Camblak je u *Žitiju Svetog Stefana Dečanskog*, toj „povesti za suze“, pored ostalog i ideolog isihazma i apologet jedinstvene pravoslavne crkve gde on daje Stefanu Dečanskom — „caru velikoga i najslavnijega

naroda srpskog" — „odlučujuću ulogu u trijumfu hezihazma (isihazma) u pravoslavnoj crkvi. [...] [Međutim] Ako je koji srpski vladar mogao biti naklonjen hezihastima, to je car Dušan [...] Što Grigorije Camblak ne ubraja njega u zaštitnika hezihasta nego Stefana Dečanskog, to nije samo radi toga da ovog uzvisi, nego i da cara Dušana umani" (Milan Kašanin).

Nov podsticaj širenju kulta svetog kralja Stefana Dečanskog javlja se u vreme despota Stefana Lazarevića. Tada se uobličava lik kneza Lazara kao lik mučenika i stradalnika, kao i lik Stefana Dečanskog. To je tumačeno dubljom istorijskom i duhovnom „motivacijom kojom se uspostavljala neka vrsta kontinuiteta između Srbije Lazarevića i Srbije Nemanjića. Obnovljeni kult Dečanskog dobio je 'kosovski' smisao, ukazujući na postojanost mučeničkog opredeljenja srpskih vladara" (Danica Popović).

Završno, liturgijsko uobličavanje kulta svetog kralja Stefana Dečanskog obavio je Grigorije Camblak, koji je pored žitija — želeći da iznese „pravu istinu" o životu kralja Stefana Dečanskog — napisao i službu i sinaksarsko žitije.¹⁴⁸

U Službi čiji je puni naziv *Spomen svetoga velikomučenika među carevima Stefana Dečanskog*, Camblak slavi Stefana Dečanskog „među carevima izvrsnog" koji „nije bio manji po veri i žudnji božanstvenoj od Simeona i Save sveštenih [...] a prevaziđe i njih imenom i vencem mučeničkim".

Posle službovanja u Srbiji Grigorije Camblak odlazi u Kijev, gde i pored protivljenja i anateme moskovskog mitropolita i carigradskog patrijarha — u ime litvanskog kneza Vitovita, sa tri stotine velikaša i sveštenih ljudi odlazi na sabor u Konstancu, gde pozdravlja kralja Žigmunda i rimskog papu izražavajući spremnost da prihvati uniju dveju crkava. Od 1414. godine Grigorije Camblak, kao kijevski mitropolit, u raskolu je sa moskovskom crkvom i kako veli Pavle Popović, bio je „ličnost međuslovenska ili međubalkanska, da ne kažemo kosmopolit i avanturist".

Svakako jedna od najznačajnijih spisateljica u dobu despota Stefana Lazarevića bila je monahinja Jefimija, čije svetovno ime istorija nije zabeležila. Ostala je u srpskoj književnosti zapamćena po trima

¹⁴⁸ Sinaksar je zbornik proloških žitija, pa se za prološko žitije koristi i termin sinaksarsko žitije. Prološko žitije je kratka svetačka biografija, pisana originalno za liturgijsku upotrebu.

pesničkim tvorevinama: *Stihovi posvećeni rano preminulom sinu, Moljenja Gospodu Isusu Hristu na zavesi za carske dveri u Hilandaru i Pohvala knezu Lazaru.*

Najstariji Jefimijin tekst, dok je još bila despotica Jelena, ugraviran je i u jednu malu ikonu, diptih optočen biserom i dragim kamenjem što joj ga je serski mitropolit Teodosije darivao na krštenju njenog i Uglješinog sina, koji je ubrzo umro i sahranjen u Hilandaru, u grobu sa svojim dedom po majci, kesarom Vojihnom. Kako nije mogla da poseti sinovljev grob na Svetoj Gori, poslala je ovaj diptih, na koji je izgravirala reči kojima kazuje od koga je njen počivši sin dobio ikonice i sa puno se skrušenosti preporučuje Bogu:

*Male ikone no veliki dar,
koje imaju presveti lik gospodnji
i prečiste Bogomateri,
a njih velik i svet muž
darova mladomu mladencu
Uglješi Despotoviću,
Njegovu neoskrvnjenu mladahnost
prestaviše u večne obitelji,
a telo u grobu preda se,
koga izdelaše praoci
prestupljenja radi.
Udostoji, gospode Hriste,
I ti, o prečista Bogomati,
I mene jadnu
svagda o razlučenju duše moje da se brinem,
koje ugledah na onima koji su me rodili
i na rođenom od mene mladencu,
za kojim žalost neprestano gori
u srcu mome,
po običaju maternjem pobeđena.*

Kada su kneginja Milica i monahinja Jefimija na putu ka sultanu Bajazitu prolazile kroz Ser, gde je nekad Jefimija bila despotica sa mužem despotom Uglješom Mrnjavčevićem, susrele su se sa monasima Hilandara i tada im je Jefimija darovala sada već čuvenu zavesu sa izvezenom molitvom za hilandarske dveri¹⁴⁹ (srednji deo ikonostasa):

¹⁴⁹ Vezena zavesa za carske dveri Bogorodičinog hrama u Hilandaru je od

Od prljavih usana, od mrskoga srca,
 od nečistog jezika, o Hriste moj,
 i ne odgurni mene, rabu svoju,
 ni jarošću tvojom, gospode,
 izobličti mene u času smrti moje,
 ni gnevom tvojim kazni mene
 u dan dolaska tvoga,
 jer pre suda tvoga, gospode,
 osuđena sam svešću mojom;
 nijedna nada nje u meni
 za spasenje moje, ako milosrđe tvoje ne pobedi
 mnošinu bezakonja mojih.
 Zato te molim, nezlobivi gospode,
 ni malo ovo prinošenje ne odgurni,
 koje prinosim svetome hramu
 prečiste tvoje matere
 i nadežde moje,
 Bogorodici Hilendarskoj,
 jer veru primih udovičinu,
 koja ti prinese dve lepte, gospode,
 tako i ja ovo prinesoh,
 nedostojna raba tvoja o vladičice,
 Jefimija monahinja, kći gospodina mi
 ćesara Vojihne, koji leži ovde,
 negda despotica.
 I priloži se ova katapetazma
 hramu presvete Bogorodice Hilendarske
 godine 6000 i 970 [= 1398/99],
 indikta 8.

crvenog svilenog atlasa 144 x 118 cm. Na njoj je „zlatnom i srebrnom žicom i svilenim koncem plave, maslinove, smeđe i crne boje" izvezen tekst molitve koji se poziva na reči Simeona Novog Bogoslova (oko 949-1022) i Simeona Metafrasta (+960). Monahinja Jefimija ovde, kaže Đorđe Trifunović, sa ukusom i osećanjem mere „razvija opšte lično osećanje grešnosti uobičajeno u činu pričešća". Kada je u Hilandaru video zavesu, pesnik Milan Rakić (1876-1938) „pročitavši na njoj tužni zapis", dobio je, kako je rekao, inspiraciju da napiše pesmu „Jefimija" o „despotici srpskoj s kaluđerskim velom." Jefimija i njena zavesa su bile inspiracija za rusku caricu Anastasiju, prvu ženu ruskog cara Ivana Groznog, koja je 1557. godine svoju izvezenu zavesu hramu Presvete Bogorodice Hilendarske poslala u Hilandar.

*I ko će je odneti od hrama
presvete Bogorodice Hilendarske,
da je odlučan od jedinosušne
i nerazdelime Trojice,
i da mu je suparnica
prečista Bogomati Hilendarska
u dan strašnog ispitivanja, amin.*

Jefimija je 1402. godine izvezla pozlaćenom srebrnom žicom na crvenoj svili čuvenu *Pohvalu knezu Lazaru* za pokrov na čivotu slavnog srpskog kneza.

*U krasnom sveta ovog
vaspitao si se od mladosti tvoje,
o novi mučenice kneže Lazare,
i krepka ruka gospodnja
među svom gospodom zemaljskom
krepka i slavna pokaza te.
Gospodstvovao si zemljom otačastva svog
i u svakom dobru razveselio si
uručene ti hrišćane.
I mužestvenim srcem i željom za blagočašće
izašao si na zmaja
i protivnika božanstvenih crkava,
rasudivši da je neotrpimo za srce tvoje
gledati hrišćane otačastva tvoga
da budu ovladani od Izmailćana.
Ako li ove ne postigneš,
da ostaviš propadljivu visinu
zemnoga gospodstva
i da se obagriš krvlju svojom,
i da se sjediniš s vojnicima
nebesnoga cara.
I tako dve želje postigao si:
i zmaja si ubio
i mučenja venac primio si od boga.
I sada ne ostavi u zaborav
vazljubljena ti čeda,
koje sirote si ostavio
prelaskom tvojim.*

Jer od kako si stekao blaženstvo
 u nebesnom veselju večnom,
 mnoge nevolje i stradanja
 obuzeše vazljubljen a ti čeda,
 i u mnogim nevoljama
 život provode,
 jer su ovladani od Izmailćana,
 i treba nam svima pomoć tvoja.
 Zato se molimo,
 moli se opštem gospodaru
 za vazljubljen a ti čeda
 iza sve koji s ljubavlju
 i verom služe njima,
 jer brigom mnogom sputana su
 vazljubljen a ti čeda.
 Oni koji jedu hleb njihov
 podigoše na njih bunu veliku
 i tvoje dobro u zaborav staviše,
 o mučeniče.
 No iako si prešao iz života ovog,
 nevolje i stradanja čeda tvojih znaš,
 i kao mučenik smelost imaš ka gospodu.
 Prekloni kolena pred gospodom
 koji te je venčao [vencem mučeništva],
 moli da vazljubljen a ti čeda
 provode bogougodno mnogoletan život u dobru,
 moli da pravoslavna vera hrišćanska
 neoskudno stoji u otačastvu tvome,
 moli da pobeditelj bog pobedu poda
 vazljubljenim ti čedima,
 knezu Stefanu i Vuku,
 na nevidime i vidime neprijatelje,
 jer ako pomoć primimo s bogom,
 tebi pohvalu i blagodarenje daćemo.
 Saberi zbor svojih sabesednika,
 svetih mučenika,
 i sa svima pomoli se bogu
 koji te je proslavio:
 izvesti Đorđa, pokreni Dimitrija,
 ubedi Teodore, uzmi Merkurija i Prokopija,
 i četrdeset mučenika sevastijskih ne ostavi,

*a u njihovom mučenju [u Maloj Aziji] vojuju
čeda tvoja vazljubljena,
knez Stefan i Vuk,
moli da im se poda od boga pomoć.
Dođi na pomoć našu, gde da si.
Na moja mala prinošenja pogledaj
i u mnogo ubroj ovo,
jer ne po zasluži tebi pohvalu prinesoh,
no po sili maloga mi razuma.
Zato i male nagrade očekujem.
No nisi tako ti,
o mili moj gospodine
i sveti mučenice,
malopodatljiv bio
u propadljivom i malovečnom,
koliko više u neprolaznom i velikom,
što si primio od boga.
Jer telesno tuđu mene među tuđim
ishranio si izobilno.
A sada dvostruko molim:
da me ishraniš
i da utišaš buru ljutu
duše i tela moga.
Jefimija usrdno
prinosi ovo tebi, sveti.*

Jefimija će se poslednji put javiti kao autor na jednoj plaštenici (veličine 1,70m x 1,11m) iz 1405. godine, koja se sada nalazi u rumunskom manastiru Putna. Smatra se da je i ova plaštenica izvezena u sećanje na njenog rano preminulog sina.

Treba svakako pomenuti i kneginju Milicu, monahinju Evgeniju, i njen spis *Udovstvu mojemu ženik*:

*Ko je ovaj?
Govorite u uši moje.
Da li je ovaj koga pre željah,
moj ukras, mojoj deci rasejanoj sabranje?
Da li je ovaj koga iz zavisti
htedoše neprijatelji srušiti
i svetlost moga vida kao tamnicom
mračnim tamnicama držati,*

i ne mogoše?

Da li je ovaj udovstvu mojem ženik?

Dođi, o ženiče, dođi,

i podaj onima koji mi čine zla

po delima njihovim,

jer ne razumeše tvoj dolazak

na pomoć moju.

Primi oružje i ustani i ne zakasni!

Zabij strele izoštrene u srca njihova,

koje za mene izoštriše, bezakoni.

Ne trpim k tomu poruge onih na me.

Kolikim žrtvama mrskim oskvrnuše me!

Dođi, osveti me krvlju svojom.

Priđi, padanju mome potporo.

Saberi mi čeda rastočena,

koja zavišću vrazi

od mene otrgnuše.

Saberi ih u ogradu moju,

pasi čeda moja,

da nejede vuk od stada moga,

da ne rastera ih zavišću svojom,

kao pre, kada ne bi s njima.

Da ne zadrema oko tvoje.

Da ne slabe noge tvoje.

Pasi mi stado, koje ti uručih.

Prognaj od njih bezakone varvare.

Da ne prestaneš da se boriš s njima

za mene i stado moje.

Raduj se, moje oko

koje nikada ne spava, o Lazare.

I opet na prvo uziđem.

Lazar koji sijanjem sve zvezde nadsijava,

Lazar tuđinima prisvojenje,

propovednik Trojice,

zarobljenim osloboditelj.

Lazar crkvi nepokolebljivi stub,

bolesnim lekar, nagim odeća,

Lazar inocima vojvoda krepak

na bese i spasitelj.

Raduj se, o Lazare

apostolski ti pripevam,

*i opet kažem: raduj se.
 Raduj se, krine koji nam je
 od trnja zasijao,
 vojnicima oružje nepobedimo.
 Raduj se, pustinjacima nastavnice.
 Raduj se, Lazare, onima koji plove
 krmanoše i tiho pristanište.
 Raduj se, ozlobljenim osvetnice
 i lažljivcima obličitelju.
 Raduj se, plačnim utešitelju,
 i sirotim branitelju, i nagim odećo.
 Raduj se, krepkih blagolepije,
 i udovicama hranitelju.
 Blagosloven zaista jesi, o Lazare,
 blagoslovi mene koji tebe blagosiljam.
 Nema pohvale, kojoj nisi dostojan,
 No um iznemogava...*

Najplodniji pisac despotovog vremena jeste patrijarh Danilo III, izuzetno uticajna ličnost svoga vremena. Rođen je polovinom četrnaestog veka, oko 1350. godine, i kao mladić je primio monaški postrig da bi 1382. godine postao iguman manastira koji je sa njime osnovao njegov otac Dorotej u Drenči, u blizini Kruševca. Za patrijarha je izabran, kako je rečeno, 1390. godine na saboru u Žiči, kada s jeseni kneževu telo prenosi u Ravanicu. On je knezu Lazaru prvih godina poslednje decenije četrnaestog veka posvetio, najverovatnije, četiri dela: *Pohvalno slovo*, *Službu*, *Prološko žitije* ili *Sinaksar* i *Povesno slovo* predstavljajući Lazara kao mučenika, kao pobedu carstva nebeskog nad carstvom zemaljskim, „heroizam mučeništva kao 'svedočenje' vere u Hristovo vaskrsenje, trijumf žrtve". Kako kaže Dimitrije Bogdanović: „Četiri Danilova teksta posvećena knezu Lazaru čine jedan potpuni krug, kojim je književno oblikovan i postavljen kult svetog Kneza." Njegovo *Slovo o knezu Lazaru*¹⁵⁰ „svojevrsno žitije" — punog naslova *Slovo o blaženom i svagda spominjanom knezu Lazaru, i o pravoslavnima koje*

¹⁵⁰ Đorđe Trifunović pretpostavlja da je pisac ovog dela neki bezimeni žitelj manastira Ravanica. Desetak godina ranije Danilo III je oko 1380. godine u Banjskoj sastavio dva skromna spisa *Pomen Svetom Savi* i *Pomen Svetom Simeonu*, a kasnije i i obimniji rad *Pomen kralju Milutinu*, kao i *Službu kralju Milutinu* o kome do tada niko nije napisao pomen.

sa njim ubiše nečastivi Turci, i delom o uspomenama na njegov život, i o stradanju njegovom i o prenosu moštiju — spada u najznačajnija i najreprezentativnija dela srednjovekovne srpske književnosti.

Veruje se da je delo nastalo nedugo po prenosu moštiju kneza Lazara u Ravanicu, krajem 1392. ili 1393. godine.

O njegovom odnosu prema knezu Lazaru najbolje svedoče reči koje je on ispisao upravo u ovom žitiju, gde kaže da je Lazar koji „vide sebe samodržcem srpskih zemalja, i kao što nekada po velikom Mojsiju Isus Navin postade naslednik i načelnik jevrejskog naroda, tako i ovaj posle velikih i pobožnih kraljeva i careva, nazva se naslednikom i vladarem svih Srbalja”.

Danilo svedoči i o Lazarevom životu i putevima koja su „veliko [...] stradanje” bili.

Verovatno najpoznatiji pisac toga doba je Konstantin Filozof, posle kralja Stefana Prvovenčanog prvi pisac laik. Rođen je u Bugarskoj, u Kostenici (zbog toga često zvan i Kostenički) krajem četrnaestog ili na samom početku petnaestog veka. Iz Trnova, gde ga je podučavao Andronik, učenik patrijarha Jeftimija, kao dečak je prebegao u Srbiju — bežeći od „ričuće zveri” turskog princa Muse — gde nastavlja da uči kod patrijarha Kirila. U Beogradu je vodio školu „u kojoj se sticalo više obrazovanje i u njoj bio učitelj”. Bio je poliglota i čovek od poverenja despota Stefana Lazarevića, posle čije smrti se sklonio kod despotovog vlastelina Uglješe Vlatkovića, gospodara Vranja, Inogošta i Preševa. Smatara se da je umro posle 1439. godine, ali se ne zna gde niti mu se zna grob.

Za života despotova napisao je jedno izuzetno zanimljivo delo, *Skazanije o pismenih (Povest o slovima)*, nastalo, kako se smatra, između 1423. i 1426. godine.

Povest o slovima je napisao na despotov zahtev, što se može i videti iz akrostiha sastavljenog od početnih slova paragrafa — „Samodržavnom despotu Stefanu rab Konstantin”.

Despot je bio nameran da se utvrde pravila pisanja kojih će se pridržavati svi pisci i prevodioci jer je još odranije smatrano, pre svega u krugovima grčke crkve, da su jedan od uzroka širenja jeresi netačni slovenski prevodi — „Neko od velikih učitelja reče, mislim [Jovan] Zlatousti ili Vasilije Veliki, otkuda iznikoše jeresi: samo od ispuštanja u svetim knjigama, ili pak od suvišnoga, to jest dodavanja”. Zato Konstantin i kaže da se u spisu radi „o spasavanju svetih knjiga od mnogih izopačenja, jer se našom slabošću iskvariše u pisanju”.

U uvodu *Povesti o slovima* Konstantin Filozof upozorava:

„Ovo pazi ti, koji želiš pisati ili učiti: ako pre ovoga svega prirodni sklad ne shvatiš, uzalud će ti svekoliki trud; jer ako ijedno [slovo] premestiš, preinačićeš reč. Svako slovo ili kakav znak koji nisu na svom mestu, [to je kao da] kuća nema domaćina; a kad nema domaćina kuće, nije li naopako?"

I pominjani prevodilac Dionisija Areopagita, monah Isaija, pobornik i poštovalac helenske kulture, veli da za razliku od „mnogopremudrog i veštog, veoma bogatog jelinskog jezika" slovenski jezik, iako „od Boga bi dobro stvoren", „nemanjem ljubavi ka učenju [...] ne udostoji se veštine kao ovaj".

Konstantin Filozof je, takođe, veoma poštovao Helene — kojima je Bog dao „da se dotaknu istine", koji se „podigoše da iznađu čovečije stvari" i koji „prorokovahu pre proroka" — ali i on, kao i Isaija, o slovenskim jezicima nije imao visoko mišljenje:

„Varaju se neki kad govore — jedni da na srpskom jeziku treba tako reći, drugi pak na bugarskom ili kome drugom; nije to tako. U početku, naime, oni koji su hteli da sačine (knjige) na slovenskom jeziku — očigledno je da to nisu mogli učiniti na bugarskom jeziku, iako govore neki da su na njemu sačinjene. Jer kako se tananost jelinska ili sirijska ili jevrejska mogla iskazati tako debelim [grubim] jezikom? Ali isto tako ni srpskim visokim i uskim glasom.

Prosudivši o tome, oni dobri i divni ljudi izabraše najtananiji i najlepši ruski jezik, kojemu je u pripomoć došao i bugarski, i srpski, i bosanski, i slovenski, i deo češkog, i hrvatski jezik, kako bi se uobličile svete knjige."

Dakle, u svom ortografsko-gramatičkom traktatu Konstantin Filozof je želeo samo da „razobliči kvarenje" svetih knjiga (što se dešavalo usled nedovoljnog poznavanja grčkog jezika sa kojih su knjige prevedene) „jer su srpski pisci i prevodioci toga vremena iskvarili prvobitni pravopisni sistem koji su stvorila solunska Braća, Sv. Ćirilo i Metodije" (Gordana Jovanović).

U ovom kratkom predavljanju Konstantina Filozofa treba pomenuti i njegov prevod *Tumačenje Pesme nad pesmama* vizantijskog pisca Teodora Kirskeg iz 5. veka. Po mišljenju Đorđa Trifunovića, ovaj Konstantinov prevod ne odražava u punoj meri njegove poglede na pravopis jer se u njemu nalaze odstupanja od načela koja je uspostavio u *Povesti o slovima*.

Njegovo najslavnije delo je *Život i dela uvek pominjanog, slavnoga i blagočastivoga gospodina despota Stefana*, životije o vladaru koji nije kanonizovan, za koga nije ustanovljen svetiteljski kult. Sačinio ga je

posle despotove smrti, između 1433. i 1439. godine, i spada u „impozantnije tvorevine srpske srednjovekovne književnosti“. Originalni tekst nije sačuvan već je poznat u prepisima (u skraćenoj i punoj verziji) koji potiču iz perioda od 15. do 17. veka. Puni tekst je izdao 1875. godine u Beogradu hrvatski filolog i slavista Vatroslav Jagić (1838-1923) prema tzv. cetinjskom prepisu koji je bio sačuvan u jednom zborniku iz 1617. veka i koji je Jagić pronašao u univerzitetskoj biblioteci u Odesi.

Ovaj je zbornik Petar Petrović Njegoš poklonio poljskom slavisti Andžeu Kuharskom kada je bio u poseti Cetinju.

Kako veli Gordana Jovanović, po čitavoj koncepciji kojom pristupa pisanju despotovog žitija, Konstantin više podseća na „vizantijske istoričare, na primer Nićifora Grigoru, nego na hroničare“ i kao svedok mnogih zbivanja njegovo delo ima i memoarski karakter.

„I pošto je (despotov narod) bio rasejan“, iako je dobio zapovest od patrijarha Nikona da napiše despotovo žitije, Konstantin je izbegao iz despotove zemlje i „pošto je takvo vreme bilo“ obustavio je rad na žitiju.

Međutim, „četvrte godine od njegova [despota Stefana] odlaska Gospodu“ Konstantin kaže da mu se despot javio u snu jedne noći i zatražio od njega da završi njegovo *Žitije* zapretivši mu kaznom: „Kada sam sa svim svojim bio u stranstvovanju, došao je u moju kuću, gde sam bio nedostojan da ga primim, i zapovedi mi da izvršim obećanje. Zato i ako nismo bili u mogućnosti, potrudismo se izložiti (njegov) život.“

Despot Stefan kao pisac

Koliko su državnički uspesi bili plod njegovog političkog talenta i snage velikog viteza, toliko su njegovi književni domeni bili takođe rezultat njegovog dara, iznijansirano ukusa i visoke, nemanjičke kulture. Koliko je umeo da bude surov i opasan u ratovima, toliko je bio prefinjen i odmeren u svojim književnim nastojanjima. Imao je i biblioteku: „U državnog gospodara mnoštvo knjiga po mestima i manastirima i domu" (Konstantin Filozof).

Despot, koji je obrazovanje stekao u svojoj zemlji, na srpskom dvoru, sastavio je tri čisto poetska spisa: *Pohvalno slovo knezu Lazaru*, *Natpis na mramornom stubu na Kosovu* i *Slovo ljubve*.

U devetnaestom veku pronađen je jedan zbornik „u vrlo jadnom stanju, bez korica, bez početka i svršetka" koji je, nažalost, izgoreo aprila 1941. godine u Narodnoj biblioteci, kada su Nemci bombardovali Beograd. Tu je pronađeno poslednje književno delo koje je despot Stefan Lazarević napisao — *Slovo ljubve*. Đura Daničić je 1859. godine u Glasniku Društva srpske slovesnosti prvi put objavio *Slovo ljubve*, ili *Reč o ljubavi*, u kome se srpski despot obraća, gotovo je sigurno, bratu Vuku. Poslanica je sastavljena od deset strofa koje krase akrostih. Istoričar književnosti Jovan Deretić smatra da je *Slovo ljubve* jedno od najlepših kraćih književnih dela srednjovekovne srpske literature:

*Stefan despot,
najslađemu i najljubaznijemu,
i od srca moga nerazdvojnemu,
i mnogo, dvostruko željenome,
i u premudrosti obilnome,
carstva mojega iskrenome,
(ime rekavši),
u Gospodu ljubazan celiv,
ujedno i milosti naše,
neoskudno darovanje.*

Leto i proleće Gospod sazda,
 kao što i psalmopevac reče,
 i u njima krasote mnoge:
 pticama brzo i veselja puno preletanje,
 i gorama vrhove,
 i lugovima prostranstva,
 i poljima širine;
 i vazduha tananog
 divnim nekim talasima brujanje:
 i zemaljske daronose
 od mirisnih cvetova, i travonosne;
 ali i same čovekove prirode
 obnavljanje i veselost
 dostojno ko da iskaže?

Ovo sve, ipak,
 i druga čudna dela Božja,
 koja ni oštroidni um
 sagledati ne može,
 ljubav prevazilazi.
 I nije čudo,
 jer Bog je ljubav,
 kao što reče Jovan sin gromov.

Varanje nikakvo u ljubavi mesta nema.
 Jer Kain, ljubavi tuđ, Avelju reče:
 „Iziđimo u polje“.

Oštro nekako i bistrotečno
 ljubavi je delo,
 vrlinu svaku prevazilazi.

Ljubav David lepo ukrašava,
 rekavši: „Kao miro na glavu,
 što silazi na bradu Aronovu,
 i kao rosa aermonska,
 što na gore silazi Sionske.“

Uzljubite ljubav,
 mladići i devojke,
 za ljubav prikladni;

*ali pravo i nezazorno,
da mladićstvo i devstvo ne povredite,
kojim se priroda naša
Božanskoj prisajedinjuje,
da Božanstvo ne uznegoduje.
Jer apostol reče:
„Duha Svetoga Božjega ne rastužujte,
Kojim se zapečatiste javno u krštenju.“*

*Bejasmo zajedno i jedan drugom blizu,
bilo telom ili duhom,
no da li gore, da li reke
razdvojiše nas,
David da reče: „Gore Gelvujske,
da ne siđe na vas ni dažd, ni rosa,
jer ne sačuvaste Saula,
ni Jonatana!“
O bezloblja Davidova,
čujte, carevi, čujte!
Saula li oplakuješ, nađeni?
Jer nađoh, reče Bog,
čoveka po srcu mome.*

*Vetrovi da se s rekama sukobe,
i da isuše,
kao za Mojsija more,
kao za Isusa sudije,
ćivota radi Jordan.
Eda bi se opet sastavili,
i videli se opet,
ljubavlju se opet sjedinili
u samom Hristu Bogu našem,
Kome slava sa Ocem
i sa Svetim Duhom
u beskrajne vekove,
Amin.*

Natpis na mramornom stubu na Kosovu¹⁵¹ je, kaže Milan Kašanin,

¹⁵¹ Jedini prepis teksta sa mramornog stuba sačuvan je u Patrijaršijskoj biblioteci, za koji je Đorđe Sp. Radojičić, prema vodenim znacima, utvrdio da je

duboko pesnički spis „po svojoj idejnoj i osećajnoj suštini i po načinu kazivanja“. U tekstu uklesanom na ovom stubu koji odavno više ne postoji, za koji je Đorđe Trifunović analizom stila utvrdio da pripada despotu Stefanu Lazareviću, veli se:

Čoveče,
ti koji Srpskim zemljama hodiš,
ma ko da si, ma šta da si, stranac ili ovdašnji,
kad dođeš na polje ovo, koje se Kosovo zove,
po njemu celomu gledaćeš puno kostiju mrtvih,
a među njima videćeš tada kameno biće,
mene krstolikog i osvećenog
kako nasred polja uspravno stojim.

*O ljubljani,
nemoj da prođeš, nemoj da previdiš
kao nešto bezvredno i tašto,
već te molim priđi, približi se meni
i razmotri reči koje ti prinosim,
pa ćeš razumeti tako, zašto i kako,
a i zbog čega ja ovde stojim,
jer istinu ti govorim,
ne gore od živog stvora.*

*Sve ću vas po istini izvestiti
o onome što se zbilo.*

*Ovde je nekada bio veliki samodržac,
čudo zemaljsko i vladar srpski,
po imenu Lazar, veliki knez,
pobožnosti nepokolebljivi stub,
beskraj bogopoznanja i mudrosti dubina,
ognjeni um, zaštitnik stranaca,
sirotinji pomoć, gladnima hranitelj,
tužnima milost i utešitelj,
onaj koji sve voli što Hristos hoće,
jer ka ovome stremljem svojom voljom
i još sa svojim nebrojanim mnoštvom,*

nastao između 1573-1588. godine.

što je pod njegovom rukom:
 junaci hrabri, junaci dobri,
 junaci, vaistinu, na reči i na delu,
 kao sjajne zvezde blistaju,
 kao zemlja cvetićima prešarenim,
 odeveni u zlato, kamenjem dragim ukrašeni,
 i silni konji odabrani, zlatosedlani,
 a na njima konjanici predivni i krasni,
 najplemenitiji i slavni.

Kao dobri pastir i vožd,
 mudro jaganjce slovesne privodi
 da u Hristu okončaju slavno
 i da budu stradanja venac
 i učesnici u višnjoj slavi.
 Zato složno i bezbrojno mnoštvo
 zajedno s dobrim i velikim gospodinom,
 hrabre duše i najtvrđi u veri,
 kao na lepi dvorac i na opojni pir,
 na neprijatelja se ustremiše
 i pravog zmaja zgaziše,
 ubiše divlju zver i protivnika velikog
 i nezasiti ad koji proždire sve,
 kažem vam, Murata i sina njegova,
 porod aspide i guje,
 štene vasiliska i lava,
 a s njima drugih, ne malo.

O čudesa božjih sudbina!

O prijatelji,
 hrabri stradalnik bezakonim agarjanskim rukama
 uhvaćen bi i kraj mučeništva dostojno prima
 i mučenik Hristov biva, Lazar veliki knez,
 jer ne poseće ga niko drugi,
 do sama ruka Muratovog sina, krvnika tog.

Sve ovo rečeno završi se 6897.(1389] godine,
 dvanaestog indikta [juni], petnaestog dana,
 u utorak, bio je šesti ili sedmi čas [12 ili 13 sati].
 Ne znam. Bog zna.

Pažnji ne bi smela izbeći ni bogata despotova prepiska između Dubrovnika i Srbije, koju je vodio poznati despotov pisar Rusko Hristiforović, izraziti predstavnik građanske kulture zapadnog tipa, „od koga su nam ostali kako prepisi pisama upućenih iz Srbije Dubrovniku, tako isto i koncepti dubrovačkih pisama čiji su originali poslati u Srbiju" (Aleksandar Mladenović).

Dvesta godina posle Stefana Prvovenčanog bio je to prvi srpski vladar koji je bio i pisac. Povezujemo ih i po još jednoj važnoj podudarnosti, negovanju kulta: Prvovenčani je stvarao kult Stefana Nemanje, a despot kult kneza Lazara.

I kako reče Milan Kašanin, u ponašanju i držanju despota Stefana ima ne samo osobina vizantijskog samodršca nego i italijanskog kneza.

Svoju sudbinu despot kao da ocrtava u povelji manastiru Hilandar u iz 1405. godine:

„Ja, od mladićkog mi uzrasta i mladih noktiju — kada je Bog smotrenjem svojim sve na korist meni tvorio — mnogim zlojutim i nepodnošljivim iskušenjima, pa čak i smrtnim, prepušten bih, kojima su svedoci i slušaoci nebeske stihije i umalo ne sva vaseljena. I od svih izbavi me Gospod, i izbavlja."

Manastir Manasija

Pored književnih dela despota Stefana Lazarevića, o njemu kao obrazovanom i prosvećenom vladaru, ljubitelju i zaštitniku umetnosti svedoče i građevine nastale za vreme njegove vladavine. Tu je pre svega manastir Manasija, odnosno Resava, delo retke i uzvišene lepote, despotova zadužbina posvećena Silasku Sv. duha na apostole, odnosno Svetoj Trojici.

Kada je kao dete gledao Ravanicu¹⁵² (možda Lazaricu¹⁵³), ostalo je zabeleženo da je rekao: „Podići ću veću i lepšu”.

Kako kaže despotov biograf Konstantin Filozof, Stefan po smrti svoje majke „obilažase gore i polja i pustinje, tražeći gde bi mogao podići željenu obitelj, stan za ćutanje. Našavši najprikladnije i najbolje, gde je trebalo da bude dom, pomolivši se pristupi delu, i položi osnov u ime Svete trojice svedržavnoga božanstva”. On ne samo što sazida manastir već i „načini tu sebi grobnicu”.

Manastir je despot počeo da gradi 1407, a dovršio ga je 1418. godine. Oplaćen je glatko obrađenim tesancima peščara, a teme kupole je na visini od 25,6 metara.

Jedan od značajnih vizantijskih pisaca koji je prevođen u Resavi bio je i Konstantin Manas (+1187). Srpski prevodioci ovog slavnog vizantijskog istoričara, despota Stefana su zbog njegove prosvećenosti i

¹⁵² Manastir Ravanica u blizini Čuprije, zadužbina kneza Lazara, posvećen Vaznesenju Gospodnjem, građen je između 1375. i 1377. godine, a oslikan nekoliko godina pre Kosovske bitke. Ravanička crkva predstavlja početak moravske škole.

¹⁵³ Lazarica je, kako se smatra, završena oko 1378. godine. Konstantin Filozof je ostavio zapisano: „U svom životu [knez Lazar] sazda tvrde gradove, sazda i [grad] zvani Kruševac, u kome podiže najkrasniju crkvu velikom prvomučeniku arhiđakonu Stefanu, radi molitve za uvek spominjanoga sina svoga [despota Stefana].”

posvećenosti knjizi nazvali „Novim Manasom“, pa odatle dolazi, kako se smatra, drugo ime Resave. Manasova hronika, nazvana *Istorijski pregled* — koja obuhvata period od stvaranja sveta do smrti vasillevsa Nićifora III 1081. godine — bila je veoma popularna u slovenskom svetu. Međutim, jedna legenda veli da je manastiru ime dao narod, koji je zadivljen njegovim bogatstvom, lepotom i sjajem govorio da je despot Stefan podigao manastir da narodu sija — što se s vremenom pretvorilo u *Manasija*. Legenda dalje kaže da je posle turske pljačke manastira narod sa tugom počeo govoriti: „Ma ne sija“ iz čega se izrodila reč *Manasija*.

Manasija svojom arhitekturom pripada istom tipu bogomolja kao i crkva kneza Lazara u Ravanici. Živopis Manasije, iako veoma oštećen, spada u red najlepših živopisa srednjovekovnog srpskog slikarstva. Resavski živopis bio je „grandiozni finale jedne elitne umetnosti koja odlazi u smrt“. Tvrđava izgrađena u kompleksu Manasije, sa visokim zidinama i sa jedanaest kula, imala je zadatak „da sačuva poslednje odbleske velike umetnosti na izdisaju“.

Pored lepo očuvanih slika Arhanđela Mihaila i Svetog Petra Aleksandrijskog, najznačajnija i najpoznatija slika iz manastira Manasija jeste ona na kojoj je naslikan despot Stevan kako podnosi crkvu trima anđelima.

Isus Hrist stavlja krunu na despotovu glavu, dok mu jedan anđeo daje mač, a drugi koplje. Stefan u desnoj ruci drži skiptar a u levoj crkvu, koju predaje Svetoj Trojici, oličenoj u trima anđelima.

„Despotova zadužbina se pojavila u drugoj deceniji XV veka kao skladan, monumentalni spomenik u kojem su sjedinjene najvažnije odlike starih mauzoleja Nemanjića i kneza Lazara. Bila je to poslednja velika crkva sagrađena u Despotovini koja je izrazila promenu u shvatanju lepote fasade.“ (Gordana Babić Đorđević, Vojislav J. Đurić)

U svoj manastir despot je doveo učene i vešte pismu monahe, pa je Manasija postala kulturni centar Stefanove Srbije. Resavska škola bila je čuvena prepisivačka radionica koja je i posle pada Despotovine do kraja petnaestog i tokom čitavog šesnaestog veka bila duhovno vrelo gde su prepisivane mnoge knjige. Resavski prepisi su bili veoma uvažavani u tom dobu.

Resavska prepisivačka škola razvijala se pod velikim uplivom isihastičkog pokreta, koji je i razvio ideju o obnovi i prepisivanju starih rukopisa. „Obnova starih rukopisa učvrstila je ideju da se najveće teološke istine nalaze u tumačenju vrlina i strasti čovekovih u delima starih teoloških filozofa, kakav je, na primer, bio Jovan Lestvičnik. Rad

na prepisu prvih hrišćanskih pisaca ovladao je svim prosvetiteljskim vizantijskim centrima, pa je on duša i stvaranja Resavske škole u nas, u despotovini" (Nadežda D. Pavlović).

U južnom delu Crkve Svete Trojice nalazi se mermerna ploča ispod koje se nalazi grob despota Stefana.

Jedno od najlepših viđenja Manasije u modernom dobu ostavio je naš veliki pesnik Vasko Popa u istoimenoj pesmi:

*Plavo i zlatno
Poslednji prsten vidika
Poslednja jabuka sunca
Zografe
Dokle tvoj pogled dopire
Čuješ li konjicu noći
Alah il ilalah
Kičica tvoja ne drhti
Boje se tvoje ne plaše
Bliži se konjica noći
Alah il ilalah
Zografe
Šta li vidiš na dnu noći
Zlatno i plavo
Poslednja zvezda u duši
Poslednji beskraj u oku.*

Mnogi su skloni da tvrde da je Beograd, njegova izgradnja i njegovo uzdizanje u srpsku prestonicu, prava i najveća despotova zadužbina.

On je, kako je rečeno, obnovio Beograd, kao i manastir Svete Bogorodice u njemu, sedište beogradske mitropolije, te izgradio u prestonom gradu grobnu crkvu posvećenu Trima jerarsima, kao i hram sa bolnicom i skloništem za strance, posvećenu Svetom Nikoli.

Despot Stefan Lazarević bio je i veliki ktitor manastira Kalenića, Rudenice, Veluća i Koporina, u kojima se nalazi oslikan njegov lik a koje je podigla njegova vlastela. Kalenić je oko 1407. godine izgradio velmoža Bogdan sa ženom Milicom i bratom Petrom, Rudenicu 1410. godine vlastelin Vukašin sa suprugom Vukosavom, dok su Veluće i Koporin podigle nepoznate srpske velmože.

Majka despota Stefana Lazarevića, kneginja Milica, u periodu od 1388. do 1405. godine izgradila je glasoviti manastir Ljubostinju, svoju zadužbinu, posvećen Uspenju Presvete Bogorodice.

Tokom despotove duge vladavine Stefan i Lazar, sinovi čelnika Muse, podigli su oko 1398. godine manastir Pavlicu posvećen Vavedenju Bogorodičinom (da pomenemo samo one najvažnije, bilo ih je još desetak).

„Sve ove spomenute crkve, koje niukoliko ne iscrpljuju registar crkava podignutih za vlade despota Stevana, svedoci su jedne velike umetnosti, čiji je razvoj ubrzo bio nasilno prekinut invazijom Turaka. Ova umetnost slična je blistavoj rumeni jednoga vedroga predvečerja, posle koga će doći duga mračna noć. Figura despota Stevana u tome predvečerju ocrta se kao figura jednoga viteza, ispunjena sanjarijama o suncu i o lepoti" (Vladimir Petković).

Smrću srpskog despota Stefana Lazarevića završava se grandiozni uzlet srpske srednjovekovne umetnosti.

KRAJ

Obrada: Disco Ninja

BalkanDownload

Literatura

Anastasijević, Dragutin, „Jedna vizantijska carica Srpkinja“, Iz starog Bratstva (1939), *Bratstvo*, XIII, Društvo Sveti Sava, Beograd, 2009.

Anastasijević, Dragutin, *Vizantija i Vizantinci*, Književno društvo Sveti Sava, Beograd, 1994.

Arveler, Elen, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, prevod Boško Bojović, *Filip Višnjić*, Beograd, 1988.

Arhiepiskop Danilo i drugi, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, na svijet izdao Đ. Daničić, Zagreb, 1866.

Barišić, Franjo, „O izmirenju srpske i vizantijske crkve 1375“, ZRVI, 21, SANU, Beograd 1982.

Barjaktarević, Fehim, „Jedan savremeni persijski izvor o bici na Kosovu“, Prilozi za orijentalnu filologiju, 3-4, Orijentalni institutu, Sarajevo, 1952.

Bek, Hans-Georg, *Vizantijski erotikon*, preveli Toma Savica i Vesna Čkovrić, Karpos, Beograd, 2009.

Bek, Hans-Georg, *Vizantijski milenijum*, preveo Ranko Kozić, *Clio i Glas srpski*, Beograd, Banja Luka, 1988.

Bek, Kristijan, *Istorija Venecije*, preveo Nikola Bertolino, *Plato*, Beograd, 1998.

Benc, Ernst, *Duh i život pravoslavne crkve*, prevela Meral Tarar-Tutuš, *Čigoja štampa*, Beograd, 2004.

Bešlagić, Šefik, „*Boljuni srednjovjekovni nadgrobni spomenici*“, *Starinar*, XII, Institut za Arheologiju, Beograd, 1961.

Bilington, Džejms, *Ikona i sekira*, preveo Branko Vučićević, ruska transkripcija Brana Marković, *Rad*, Beograd, 1988.

Blagojević, Miloš, „*Vojno-istorijska rekonstrukcija kosovske bitke*“, Kosovska bitka u istoriografiji, Zbornik radova, knjiga 11, Istorijski institut, Beograd, 1990.

Blagojević, Miloš, „*Jedinstvo i podvojenost srpskih zemalja pre bitke na Kosovu*“, Zbornik Filozofskog fakulteta, Serija A: istorijske nauke, XVIII,

Spomenica Radovana Samardžića, Beogradski univerzitet, Beograd, 1994.

Blagojević, Miloš, *Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama*, Službeni list SRJ, Beograd, 1997.

Blek, Džeremi i Makrejd, Donald M., *Izučavanje istorije*, prevod Đorđe Trajković, *Clio*, Beograd, 2007.

Bogdanović, Dimitrije, „*Izmirenje srpske i vizantijske crkve*“, O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Bogdanović, Dimitrije, Đurić, Vojislav J., Medaković, Dejan, *Hilandar*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Srbije i Jugoslovenska revija i Vuk Karadžić, Beograd, 1978.

Bogdanović, Dimitrije, *Istorija stare srpske književnosti*, SKZ, Beograd, 1980.

Bogdanović, Dimitrije, *Knjiga o Kosovu*, SANU, posebna izdanja, knjiga DLXVI, predsedništvo, knjiga 2, Beograd, 1986.

Bogdanović, Dimitrije, *Nove težnje u srpskoj književnosti XIV veka*, *Vizantijska umetnost početkom XIV veka*, Beograd, 1975.

Božić, Ivan, „*Neverstvo Vuka Brankovića*“, O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Božić, Ivan, „*O jurisdikciji kotorske dijaceze u srednjovekovnoj Srbiji*“, Spomenik 203, Beograd, 1953.

Božić, Ivan, „*O položaju Zete u državi Nemanjića*“, Istorijski glasnik, 12, Beograd, 1950.

Božić, Ivan, Ćirković, Sima, Ekmečić, Milorad, Dedijer, Vladimir, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd, 1972.

Bojović, Boško I., *Kraljevstvo i svetost*, Službeni glasnik SRJ, Beograd, 1999.

Breje, Luj, *Vizantijska civilizacija*, prevela Ivanka Nikolajević, Nolit, Beograd, 1976.

Brokijer, Bertrandon de la, *Putovanje preko mora*, Naučna knjiga, Beograd, 1950.

Bulgakov, Sergej Nikolajević, *Pravoslavlje — pregled učenja pravoslavne crkve*, prevela Ljiljana Jovanović, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1991.

Veselinović, Andrija, „*Kosovske aluzije u poveljama Stefana Lazarevića*“, Zbornik Filozofskog fakulteta, Serija A: istorijske nauke, XVIII, Spomenica Radovana Samardžića, Beogradski univerzitet, Beograd, 1994.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije VI, SANU, Vizantološki institut, posebna izdanja, knjiga 18, obradili: Ljubomir Maksimović, Ivan Đurić, Sima Ćirković, Božidar Ferjančić, Ninoslava Radošević, Beograd, 1986.

Vlahos, Mitropolit Jerotej, „*Sveti Grigorije Palama kao Svetogorac*“, Pravoslavlje i mistika svetlosti, zbornik o Sv. Grigoriju Palami, priredio Jovan Srbulj, prevod sa grčkog i ruskog izvornika Antonina Pantelić, prevod sa engleskog Matej Arsenijević, Pravoslavna misionarska škola pri hramu Svetog Aleksandra Nevskog, Beograd, 2003.

Vujošević, Žarko, „*Hrisovulja kralja Stefana Dušana manastiru Sv. Petra i Pavla na Limu*“, Stari srpski arhiv 2, Filozofski fakultet u Beogradu, Filozofski fakultet u Banja Luci, Beograd, 2003.

Goldstein, Ivo, *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi Liber, Zagreb, 1995.

Grujić, Radoslav M., „*Svetogorski azili za srpske vladare i vlastelu posle Kosovske bitke*“, Glasnik skopskog naučnog društva, 11, 1932.

Grujić, Radoslav, „*Kraljica Teodora, mati cara Dušana*“, Glasnik skopskog naučnog društva, 1, Skoplje, 1926.

Danilovi nastavljači, Danilov učenik, drugi nastavljači Danilovog zbornika, priredio Gordon Mak Danijel, današnja jezička verzija Lazar Mirković, Prosveta i SKZ, Beograd 1989.

Deretić, Jovan, *Kratka istorija srpske književnosti*, Adresa, Novi Sad, 2007.

Deroko, Aleksandar, *Sveta Gora*, Heres, Beograd, 1998.

Deroko, Aleksandar, *Srednjevekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji*, Prosveta, Beograd, 1950.

Dibi, Žorž, *Vreme katedrala*, preveo Zoran Stojanović, Nolit, Beograd, 1989.

Dibi, Žorž, *Umetnost i društvo u srednjem veku*, prevod sa francuskog Smilja Marjanović Dušanić, Clio, Beograd, 2001.

Dizdar, Mehmedalija Mak, *Kameni spavač*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984.

Dimitrijević, Dimitrije, „*Heizihazam kao ekumenski problem u svetlosti pravoslavlja s obzirom na svetoslavlje*“, Obnovljeni život, tom 40, br. 5, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, listopad 1985.

Dimitrijević, Sergije, „*Hronologija Dušanovog carskog novca*“, Istorijски časopis, 910, Istorijски institut, Beograd, 1959.

Dinić, Mihailo, „*Dubrovačka kovnica novca u 1422. godini*“, Istorijски glasnik, 12, Društvo istoričara Srbije, Beograd, 1976.

Dinić, Mihailo, „*Dušanova carska titula u očima savremenika*“, Zborniku čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana, SANU,

Beograd, 1951.

Dinić, Mihailo, „*O krunisanju Tvrtka I za kralja*“, Glas SKA, 147, Beograd, 1932.

Dinić, Mihailo, „*Pismo ugarskog kralja Žigmunda burgundskom vojvodi Filipu*“, Zbornik Matice srpske, 1314, navedeno prema Ćirković, Sima, Srednjevekovna srpska država — izabrani izvori, Školska knjiga, Zagreb, 1959.

Dinić, Mihailo, „*Prilozi za istoriju vatrenog oružja u Dubrovniku i susednim zemljama*“, Glas SKA, Beograd, 1934.

Dinić, Mihailo, „*Rastislavići. Prilog istoriji raspadanja srpskog carstva*“, ZRVI, 2, Beograd, 1953.

Dinić, Mihailo, „*Hronika sendenijskog kaluđera kao izvor za bojeve na Kosovu i Rovinama*“, Prilozi KJIF, Beograd, 1937.

Dinić, Mihailo, *Dva savremenika o boju na Kosovu*, Glas Kraljevske akademije, 182, Beograd, 1940.

Dinić, Mihailo, *O Nikoli Altomanoviću*, posebna izdanja Srpske kraljevske akademije, knjiga 90, Beograd, 1932.

Dinić, Mihailo, *Odluke Veća Dubrovačke Republike*, II, Naučno delo, Beograd, 1964.

Dinić, Mihailo, *Srpske zemlje u srednjem veku: istorijsko-geografske studije*, priredio Sima Ćirković, SKZ, Beograd, 1978.

Dincelbaher, Piter, *Istorija evropskog mentaliteta*, preveo Branimir Živojinović, Službeni glasnik i CID, Beograd, Podgorica, 2009.

Dragojlović, Dragoljub, „*Politika Apostolske stolice na Balkanskom poluostrvu pre i posle kosovske bitke*“, Kosovska bitka 1389. godine i njene posledice, Međunarodni simpozijum Himelstir 1989, Srpska pravoslavna eparhija za zapadnu Evropu, Matica Srba i iseljenika Srbije, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja, knjiga 44, Beograd, 1991.

Đorđević, Mirko, *Sloboda i spas: hrišćanski personalizam*, Republika, Beograd, 1999.

Đurašinović, Biljana M., „*Poziv bibliotekara u Vizantiji: od Origena do Hrisolore*“, Čitalište, Naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva, 22, Gradska biblioteka Pančevo, Pančevo, maj 2013.

Đurić, Ivan, *Sumrak Vizantije: (vreme Jovana VIII Paleologa): 1392-1448*, Narodna knjiga, Beograd, 1984.

Elezović, Gliša, *Ogledalo sveta ili Istorija Mehmeda Nešrija*, SANU, Beograd, 1957.

Elijade, Mirča, i Kulijano, Joan P., *Vodič kroz svetske religije*, prevela Anđelka Cvijić, Narodna knjiga i Alfa, Beograd, 1996.

Enciklopedija živih religija, Nolit, Beograd, 2004.

Episkop šumadijski Sava, *Srpski jerarsi od IX do XX veka*, Evro i Unireks i Kalenić, Beograd, Nikšić, Kragujevac, 1996.

Živojinović, Mirjana, „*Adelfati u Vizantiji i srednjevekovnoj Srbiji*“, XI, ZRVI, Beograd, 1968.

Živojinović, Mirjana, „*Bolnica kralja Milutina u Carigradu*“, ZRVI, 16, Beograd, 1975.

Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića, Naučno delo, Beograd, 1962.

Zirojević, Olga, „*Lazarevo pismo Muratu ili kako je došlo do Kosovskog boja*“, Kosovska bitka 1389. godine i njene posledice, Međunarodni simpozijum Himelstir 1989, Srpska pravoslavna eparhija za zapadnu Evropu, Matica Srba i iseljenika Srbije, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja, knjiga 44, Beograd, 1991.

Zirojević, Olga, *Crkve i manastiri pečke patrijaršije do 1683. godine*, Istorijski institut, Narodna knjiga, Beograd, 1984.

Ivanišević, Vujadin, *Novčarstvo srednjovekovne Srbije*, Stubovi kulture, Beograd, 2001.

Ivić, Aleksa, *Rodoslovne tablice srpskih dinastija i vlastele*, Matica srpska, Novi Sad, 1928.

Ivić, Milka, „*Zapis o kosovskom boju*“, Sveti knez Lazar, spomenica o šestoj stogodišnjici Kosovskog boja 1389/1989, Sveti arhijerejski sinod SPC, Beograd 1989.

Ivković, Milka, *Ustanova „mladog kralja u srednjevekovnoj Srbiji*, Istorijski glasnik, 34, Istorijско društvo Srbije, Beograd, 1950.

Inaldžik, Halil, *Osmansko carstvo*, SKZ, Beograd, 1974.

Istorija Crne Gore, P/2, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd, 1970.

Janković, Marija, *Episkopije i mitropolije srpske crkve u srednjem veku*, Istorijski institut i Narodna knjiga, Beograd, 1985.

Jevtić, Atanasije, „*Prolegomena za isihastičku gnoseologiju*“, Filozofske studije, Beograd, 1988.

Jireček, Konstantin, *Istorija Srba*, Naučna knjiga, Beograd, 1952.

Jiriček, Konstantin, „*Stojan Novaković, Srbi i Turci XIV i XV veka*“, Zbornik Konstantina Jiričeka, I, Posebna izdanja CCCXXVI, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knjiga 33, SANU, Beograd, 1959.

Jiriček, Konstantin, *Istorija Srba*, preveo Jovan Radonić, prva knjiga, drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje, Narodna knjiga, Beograd, 1952.

Jovanović, Borislav; Panić Štorh, Miroslava; Dušanić, Slobodan; Maksimović, Ljubomir; Blagojević, Miloš; Mišić, Siniša; Samardžić, Nikola; Ljušić, Radoš; Ristović, Milan; Dimić, Ljubodrag, *Istorijски*

atlas, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i Geokarta, Beograd, 1997.

Kalić, Jovanka, „*Despot Stefan i manastir Kalenić*“, Kalenić, Srpska pravoslavna šumadijska eparhija, br. 5, Kragujevac, 2008.

Kalić, Jovanka, „*Despot Stefan i Nikola II Gorjanski*“, Istraživanja, br. 16, Beograd, 2005.

Kalić, Jovanka, „*Srbija i zapadni svet 1389-1459*“, Kosovska bitka 1389. godine i njene posledice, Međunarodni simpozijum Himelstir 1989, Srpska pravoslavna eparhija za zapadnu Evropu, Matica Srba i iseljenika Srbije, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja, knjiga 44, Beograd, 1991.

Kalić, Jovanka, *Evropa i Srbi, Srednji vek*, Beograd, 2006.

Kalić, Jovanka, „*Evropski putopisci o Beogradu*“, Beograd u delima evropskih putopisaca, Balkanološki institut, posebna izdanja, 80, SANU, Beograd, 2000.

Kalić Mijušković, Jovanka, *Beograd u srednjem veku*, SKZ, Beograd, 1967.

Kampuš, Ivan, „*Kosovski boj u objavljenim najstarijim izvorima i u novijoj srpskoj historiografiji*“, Historijski zbornik, godina XLII,1, Savez povjesnih društava Hrvatske, Zagreb, 1989.

Karbonel, Šarl-Olivije, *Istoriografija*, preveo Aljoša Mimica, Plato, Beograd, 1999.

Katić, Relja, *Srpska medicina od IX do XIX veka*, SANU, posebna izdanja, knjiga CDXV, Beograd, 1967.

Kašanin, Milan, *Srpska književnost u srednjem veku*, Prosveta, Beograd, 1975.

Kempfer, Frank, „*Početak kulta kneza Lazara*“, O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Kisas, Sotirios K., „*Danilo II i solunska okolina, Beleške o vizantijsko-srpskim odnosima početkom XIV veka*“, Arhiepiskop Danilo II i njegovo doba, Međunarodni naučni skup povodom 650 godina od smrti, decembar 1987, SANU, naučni skupovi, knjiga LVIII, Odeljenje istorijskih nauka, knjiga 17, Beograd, 1991.

Klaić, Nada, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

Kleman, Olivije, *Vizantija i Zapad*, prevod Mirko Đorđević, Republika, broj 236237, Beograd.

Kovačević Kojić, Desanka, „*Prilog proučavanju zanatstva u Novom Brdu i okolini*“, Zbornik Filozofskog fakulteta, 8, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1964.

Kovačević Kojić, Desanka, *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV)*, Istorijski institut, knjiga 2, Beograd, 2007.

Korać, Dušan, Radić, Radivoj, „Kosovska bitka u vizantologiji“, Kosovska bitka u istoriografiji, Zbornik radova, knjiga 11, Istorijski institut, Beograd, 1990.

Krekić, Bariša, *Dubrovnik i Levant (1280-1460)*, Disertacija za sticanje stepena doktora istorijskih nauka. Primljena na V skupu Odeljenja društvenih nauka SANU 13. septembra 1954, branjena 23. septembra 1954, Srpska akademija nauka, Beograd, 1956.

Krivošein, arhiepiskop Vasilije, „*Bogoslovlje Svetog Grigorija Palame*“, Pravoslavlje i mistika svetlosti, zbornik o Sv. Grigoriju Palami, priredio Jovan Srbulj, prevod sa grčkog i ruskog izvornika Antonina Pantelić, prevod sa engleskog Matej Arsenijević, Pravoslavna misionarska škola pri hramu Svetog Aleksandra Nevskog, Beograd, 2003.

Laskaris, M., *Vizantijske princeze u srednjovekovnoj Srbiji — prilog istoriji vizantijskosrpskih odnosa od kraja XII do sredine XV veka*, Knjižarnica Franje Baha, Beograd, 1926.

Le Gof, Žak, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku?*, preveli Vera Pavlović i Vladan Trijić, Clio, Beograd, 2010.

Lemerl, Pol, *Istorija Vizantije*, preveo Nikola Bertolino, Plato, Beograd, 1997.

Lestvičnik, Jovan, *Lestvica*, drugo ispravljeno izdanje, preveo Dimitrije Bogdanović, Manastir Hilandar, 1997.

Linč, Džozef, *Istorija srednjovekovne crkve*, preveli Dragić Živojinović i Branislav Tančić, Clio, Beograd, 1999.

Ljubinković, Nenad, „Kosovska bitka u svome vremenu i u viđenju potomaka ili logika razvoja epskih legendi o kosovskom boju“, Kosovo u pamćenju i stvaralaštvu, Raskovnik, Beograd, 1989.

Majendorf, Jovan, *Sveti Grigorije Palama i pravoslavna mistika*, preveo Jovan Olbina, Pravoslavni Bogoslovski fakultet, Hilendarski fond, Beograd, 1983.

Majendorf, Džon, *Vizantijsko bogoslovlje*, preveo Jovan Olbina, Kalenić — izdavačka ustanova Eparhije šumadijske, Kragujevac, 1985.

Maksimović, Jovanka, *Kotorski ciborij iz XIV veka i kamena plastika susednih oblasti*, Naučno delo, Beograd, 1961.

Maksimović, Ljubomir, „*Sučeljavanje i prožimanje dvaju svetova*“, Zbornik, Vizantološki institut SANU, XLIII, Beograd, 2006.

Maksimović, Ljubomir, „*Geneza i karakter apanaža u Vizantiji*“, ZRVI, 1415, SANU, Beograd, 1973.

Maksimović, Ljubomir, „*Grci i Romanija u srpskoj vladarskoj tituli*“, ZRVI, 12, SANU, Beograd, 1970.

Maksimović, Ljubomir, „*Politička uloga Jovana Kantakuzina posle abdikacije (1354-1383)*“, ZRVI, 9, SANU, Beograd, 1966.

Maksimović, Ljubomir, *Srpska carska titula*, Glas SANU, 384, Odeljenje istorijskih nauka, knjiga 10, Beograd, 1998.

Mantran, Rober, *Istorija Osmanskog carstva*, prevela Ema Miljković Bojanić, Slo, Beograd, 2002.

Manzaridis, Georgije I, „*Oboženje čoveka po Sv. Grigoriju Palami i pravoslavnim predanju*“, Pravoslavlje i mistika svetlosti, zbornik o Sv. Grigoriju Palami, priredio Jovan Srbulj, prevod sa grčkog i ruskog izvornika Antonina Pantelić, prevod sa engleskog Matej Arsenijević, Pravoslavna misionarska škola pri hramu Svetog Aleksandra Nevskog, Beograd, 2003.

Manjagin, Vječeslav G. i Tadić, Dejan, *Istina o Ivanu Groznom*, Nikola Pašić, Beograd, 2004.

Marjanović Dušanić, Smilja, *Vladarska ideologija Nemanjića*, Srpska književna zadruga i Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve i Clio, Beograd, 1997.

Marjanović Dušanić, Smilja, *Vladarske insignije i državna simbolika u Srbiji od XIII do XV veka*, SANU, Beograd, 1994.

Marjanović Dušanić, Smilja, Popović, Danica, *Privatni život u srpskim zemljama u srednjem veku*, Clio, Beograd, 2004.

Marković, Vasilije, *Pravoslavno monaštvo i manastiri u srenjevekovnoj Srbiji*, Ars Libri i Centar za crkvene studije i Besjeda Beograd, Niš, Banja Luka, 2002.

Matuz, Josef, *Osmansko carstvo*, preveo Nenad Moaćanin, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

Miklosich, Frantz Ritter von, *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae Bosnae, Ragusii*, apud Guilelmum Braumuller, Viennae, 1858.

Milaš, Nikodim, *Pravoslavno crkveno pravo*, Geca Kon, Beograd, 1926. Milojević Kozlovački, Vesna, *Gospodari zmaja: Poreklo viteških linija Balkana*, MBM plas, Novi Sad, 2009.

Mirković, Lazar, „*Uvrštenje despota Stefana Lazarevića u red svetitelja*“, Bogoslovlje, PZ, Beograd, 1927.

Mirković, Lazar, „*Šta znači mramorni stub podignut na mestu kosovske bitke i šta kaže natpis na tom stubu?*“, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, 910, Novi Sad, 1961/1962.

Mihaljčić, Rade, „*Bitka kod Ahelaja*“, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, Spomenica J. Tadića, XI, Beograd, 1970.

Mihaljčić, Rade, „*Izdajstvo Vuka Brankovića u srpskoj istoriografiji*“, Kosovska bitka u istoriografiji, Zbornik radova, knjiga 11, Istorijski institut, Beograd, 1990.

Mihaljčić, Rade, „*Knez Lazar i obnova Srpske države*“, O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Mihaljčić, Rade, *Lazar Hrebeljanović, Istorija, kult, predanje*, Nolit, Beograd, 1984.

Mladenović, Aleksandar, „*Filološke napomene uz dva najstarija srpska zapisa o kosovskom boju*“, Sveti knez Lazar, spomenica o šestoj stogodišnjici Kosovskog boja 1389-1989, Sveti arhijerejski sinod SPC, Beograd 1989.

Mladenović, Aleksandar, *Povelje i pisma despota Stefana*, Čigoja štampa, Beograd, 2007.

Mladenović, Aleksandar, *Povelje kneza Lazara*, Čigoja štampa, Beograd, 2003.

Montefjore, Simon Sibag, *Jerusalim*, prevela Gordana Subotić, Evro-Giunti, Beograd, 2012.

Mošin, Vladimir, „*Sv. patrijarh Kalist i srpska crkva*“, Glasnik srpske pravoslavne crkve, 27, Beograd, 1934.

Mošin, Vladimir, „*Samodržavni Stefan knez Lazar i tradicija nemanjićkog suvereniteta od Marice do Kosova*“, O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Mutavdžić, Predrag, „*Manojlo Hrisolora i prva humanistička grčka biblioteka u Italiji*“, Čitalište, Naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva, 20, Gradska biblioteka Pančevo, Pančevo, maj 2012.

Nikolić, Maja, „*Vizantijska istoriografija o državi srpskih despota*“, ZRVI, HB, Beograd, 2008.

Nikolić, Maja, *Vizantijski pisci u Srbiji (1402-1439)*, Vizantološki institut SANU, Beograd, 2010.

Nilević, Boris, „*O krunidbi kralja Tvrtka I*“, Bosanska vila, Nova serija, 10, SPKD Prosvjeta, Sarajevo, 1998.

Novak, Grga, „*Split u Marulićevo doba*“, Zbornik Marka Marulića 1450-1950, Zagreb, 1950, navedeno prema Raukar, Tomislav, „*Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću*“.

Novaković, Stojan, „*Despot Đurađ Branković i Opravka Carigradskog grada 1448*“, Glas, Kraljevska srpska akademija, XXII, Beograd, 1890.

Novaković, Stojan, *Primeri književnosti i jezika staroga i srpsko-slovenskoga*, Izabrana dela, knjiga 14, Zavod za udžbenike i nastavna

sredstva, Beograd, 2000.

Novaković, Stojan, *Srbi i Turci XIV i XV veka*, Izdanje Čupićeve zadužbine XXXIII, Beograd, 1893.

Norič, Džon Džulijus, *Vizantija, opadanje i propast*, prevod Predrag Urošević, Evro-Giunti Beograd, 2010.

Obolenski, Dimitrije, *Vizantijski komonvelt*, prevela Ksenija Todorović, Prosveta i SKZ, Beograd, 1991.

Oikonomides Nikolaos, *„Emperor of the Romans — Emperor of the Romania“*, Bbyzantium and Serbia in XIV century, Athens 1996, navedeno prema Pirivatrić, Srđan, „Ulazak Stefana Dušana u carstvo“, Zbornik radova Vizantološkog instituta (dalje ZRVI), XLIV, SANU, Beograd, 2007.

Olesnicki, Aleksije, *„Turski izvori o Kosovskom boju, pokušaj kritičke analize, njihova sadržina i uzajamne konsektivne veze“*, Glasnik Skopskog naučnog društva, XIV, Skoplje, 1935.

Opća enciklopedija, Jugoslovenski leksikografski zavod, VIII, Zagreb, 1982.

Orbin, Mavro, *Kraljevstvo Slovena*, preveo Zdravko Šundrica, SKZ, Beograd, 1968.

Ostrogorski, Georgije, *„Avtokrator i samodržac“*, Vizantija i Sloveni, Prosveta, Beograd, 1970.

Ostrogorski, Georgije, *„Vizantija i Južni Sloveni“*, Jugoslovenski istorijski časopis, Savez društava istoričara Jugoslavije, 1, Beograd, 1963.

Ostrogorski, Georgije, *„Gospodin Konstantin Dragaš“*, Zbornik Filozofskog fakulteta, 71, Beograd, 1963.

Ostrogorski, Georgije, *„Srbija i vizantijska hijerarhija država“*, O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Ostrogorski, Georgije, *Istorija Vizantije*, fototipsko izdanje SKZ iz 1959, Prosveta, Beograd, 1993.

Ostrogorski, Georgije, *O verovanjima i shvatanjima Vizantinaca*, Sabrana dela, V, Prosveša, Beograd, 1970.

Ostrogorski, Georgije, *Pronija — Prilog istoriji feudalizma u Vizantiji i u južnoslovenskim zemljama*, SANU, Posebna izdanja, knjiga CLXXVI, Vizantološki institut, knjiga 1, Beograd, 1951.

Ostrogorski, Georgije, *Serska oblast posle Dušanove smrti*, posebna izdanja Vizantološkog instituta, knjiga 9, Naučno delo, 1965.

Pavlović, Bojana, *„Roman o Aleksandru Velikom u srednjovekovnoj Srbiji: Viteški model i portret vladara-ratnika“*, Zbornik Matice srpske za istoriju, 85, Matica srpska, Odeljenje za društvene nauke, Novi Sad, 2012.

Palama, Grigorije, *Trijade — besede u odbranu sveštenih tihovatenja*, prevod Sestrinstva Trojeručice; redaktori prevoda episkop dalmatinski Fotije (Sladojević) i monah David Perović, Istina, Šibenik, Beograd, 2008.

Peinter, Sidni, *Istorija srednjeg veka*, Clio i Glas srpski, preveli Čedomir Antić i Nebojša Porčić, Beograd, Banja Luka, 1997.

Petković, Vlad. R., „*Umetnost u Srbiji za vlade despota Stefana Lazarevića*“, iz starog Bratstva — rad objavljen 1922, Bratstvo, Društvo Sveti Sava, Beograd, 2007.

Petković, Sreten, „*Ivan Grozni i kult kneza Lazara u Rusiji*“, O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Petković, Sreten, „*Kult kneza Lazara i srpsko slikarstvo XVII veka*“, Zbornik za likovne umetnosti, 7, Novi Sad, 1971.

Petković, Sreten, „*Ruski uticaj na srpsko slikarstvo XVI i XVII veka*“, Starinar, n. s. XII, Beograd, 1961.

Petrović, Zdravko i Rohrbach Wolfgang, „*Oblici osiguranja života u srednjovekovnoj Srbiji*“, Megatrend revija, vol. 10, br. 1, Megatrend univerzitet, Beograd, 2013.

Pirivatrić, Srđan M., *Vizantijske predstave o Srbima u doba prvih Paleologa (oko 1261 — oko 1371)*, doktorska disertacija, rukopis, Beograd, 2013.

Pirivatrić, Srđan, „*Ulazak Stefana Dušana u carstvo*“, ZRVI, XLIV, SANU, Beograd, 2007.

Popović, Marko, „*Dvor vladara i vlastele*“, Privatni život u srpskim zemljama u srednjem veku, Clio, Beograd, 2004.

Popović, protojerej dr Radomir, *Pojmovnik hrišćanske istorije*, Hrišćanska misao, Beograd, 2000.

Popović, Svetlana, „*Poslednja isihastička prebivališta u kasnom 14. i 15 veku u manastirima severnog Balkana*“, ZRVI, XLVII, Beograd, 2011.

Prlender, Ivica, „*Kosovska bitka i obnova srpske državnosti*“, Historijski zbornik, god. XLII (1), Savez povjesničara društva Hrvatske, Zagreb, 1989.

Purković, Miodrag Al., *Avinjonske pape i srpske zemlje — Svetiteljski kultovi u staroj srpskoj državi*, LIO, Gornji Milanovac, 2002.

Purković, Miodrag, *Princeze iz kuće Nemanjića*, Pešić i sinovi, Beograd, 1996.

Purković, Miodrag Al., *Srpski patrijarsi srednjeg veka*, Srpska pravoslavna eparhija zapadnoevropska, Diseldorf, 1976.

Radić, Radivoj, *Vizantija — purpur i pergament*, Evoluta, Beograd, 2006.

Radić, Radivoj, *Vizantijske kratke hronike o padu Carigrada 1204. godine*, Niš i Vizantija, Zbornik radova III, treći naučni skup Niš, 35. jun 2004, Grad Niš i DIGP Prosveta, Niš, 2005.

Radić, Radivoj, *Vreme Jovana V Paleologa (1332-1391)*, Vizantološki institut SANU, posebna izdanja, knjiga 19, Beograd, 1993.

Radić, Radivoj, *Iz Carigrada u srpske zemlje — Studije iz vizantijske i srpske istorije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.

Radić, Radivoj, *Predgovor*, u: Ferjančić, Božidar, *Vizantija i Južni Sloveni*.

Radić, Radivoj, *Romejski svet*, Beograd, 2012.

Radić, Radivoj, *Carigrad — priče sa Bosfora*, Evoluta, Beograd 2008.

Radović, Amfilohije, „*Isihazam kao osvajanje unutrašnjih prostora*“, Teološki pogledi, IX-3, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 1976.

Radović, Amfilohije, „*Sinaiti i njihov značaj u životu Srbije XIV i XV veka*“, Manastir Ravanica: 1381-1981 — spomenica o šestoj stogodišnjici, Manastir Ravanica, Beograd, 1981.

Radojičić, Đorđe Sp., „*Početak kosovske legende*“, Letopis Matice srpske, 390, Novi Sad, 1962.

Radojičić, Đorđe Sp., „*Savremene vesti o Kosovskoj bitci kod ruskog putopisca Ignjatija*“, Starinar, 12, Beograd, 1927.

Radojičić, Đorđe Sp., *Grigorije iz Gornjaka*, Istorijski časopis, 3, Beograd, 1952.

Radojčić, Nikola, *Državno i društveno uređenje Srbije u doba Nemanjića*, Letopis Matice srpske, knj. 341, 1934.

Radojčić, Nikola, *Srpska istorija Mavra Orbinija*, Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knjiga CLII, Nova serija, knjiga 2, Beograd, 1950.

Radojčić, Nikola, *Srpski državni sabori u srednjem veku*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1940.

Radojčić, Svetozar, „*Veze između ruske i srpske umetnosti u srednjem veku*“, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, I, Beograd, 1948.

Radonić, Jovan, „*Međunarodni položaj Srbije u XIV veku*“, Zborniku čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana, Srpska akademija nauka, Beograd, 1951.

Radonić, Jovan, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje XVI-XIX veka*, SANU, posebna izdanja, knjiga 155, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knjiga 3, Beograd, 1950.

Ransiman, Stiven, *Vizantijska civilizacija*, prevod Desanka Kurtović, Minerva, Subotica-Beograd, 1964.

Raukar, Tomislav, „Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću“, Radovi, 10, Odjel za hrvatsku povjest Centra za povjesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1977.

Rački, Franjo, *Pokret na slovenskom jugu koncem 14. i početkom 15. stoljeća*, Rad JAZU, 3, 1868.

Ređep, Jelka, „Kosovska legenda i Priča o boju kosovskom“, Kosovska bitka 1389. godine i njene posledice, Međunarodni simpozijum Himelstir 1989, Srpska pravoslavna eparhija za zapadnu Evropu, Matica Srba i iseljenika Srbije, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja, knjiga 44, Beograd, 1991.

Rokaj, Pavle, „Kralj Žigmund i Ugarska prema Srbiji posle Kosovske bitke“, Glas SANU, 378, Odeljenje istorijskih nauka, knjiga 9, Beograd, 1996.

Rotković, Radoslav, „Zeta u državi Nemanjića (1186-1356)“, Ilustrovanu istoriju crnogorskog naroda II, Crnogorska izdanja, Podgorica, 2003.

Ruvarac, Ilarion, *O knezu Lazaru*, Novi Sad, 1888.

Samardžić, Radovan, „Za carstvo nebesko“, Kosovska bitka 1389. godine i njene posledice, Međunarodni simpozijum Himelstir 1989, Srpska pravoslavna eparhija za zapadnu Evropu, Matica Srba i iseljenika Srbije, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja, knjiga 44, Beograd, 1991.

„Sveti Grigorije Palama u istoriji i sadašnjosti — 650 godina Saborskog tomosa (1351-2001)“, Zbornik, Međunarodni naučni simposion 650 godina Saborskog tomosa (1351-2001) — Sveti Grigorije Palama u istoriji i sadašnjosti, Srbinje, Ostrog, Trebinje, 19,20,21. oktobar 2001. / [organizovali] Mitropolija dabrobosanska, Univerzitet u Srpskom Sarajevu i Duhovna akademija Svetog Vasilija Ostroškog, Duhovna akademija Svetoga Vasilija Ostroškog, Srbinje, 2001.

Sveti Sava u ruskom carskom letopisu, sa staroruskog prevela Miljena Vitezović, Zavod za udžbenike, Beograd, 2012.

Sinait, Grigorije, *Sabrani spisi 1, Asketska dela*, prevod sa starogrčkog Aleksandar M. Petrović; uvod i komentari Blagoje Pantelić, Bogoslovsko društvo Otačnik, Beograd, 2009.

Slijepčević, Đoko, *Istorija Srpske pravoslavne crkve I*, Od pokršćavanja Srba do kraja XVIII veka, JRJ, Beograd, 2002.

Smičiklas, Tadija, „Život i djela Šime Ljubića“, Ljetopis JAZU, za 1897, Zagreb, 1898, navedeno prema Raukar, Tomislav, „Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću“.

Smolčić Makuljević, Svetlana, „Sakralna topografija manastira

Treskavca", Vakapka XXXV, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2005.

Subotić, Gojko, „*Počeci monaškog života i crkva manastira Sretenje u Meteorima*“, Zbornik za likovne umetnosti, 2, Matica srpska, 1968.

Solovjev, Aleksandar V., *Odabrani spomenici srpskog prava: (od XII do kraja XV veka)*, Geca Kon, Beograd, 1926.

Solovjev, Aleksandar, „*Trgovina bosanskim robljem do godine 1661*“, Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, društvene nauke, sveska 1, Sarajevo, 1946.

Solovjev, Aleksandar, *Pojam države u srednjevekovnoj Srbiji (Studija iz uporedne istorije prava)*, Godišnjica Nikole Čupića, knjiga XLII, Beograd, 1933.

Spremić, Momčilo, „*Kosovska bitka — problem izdaje*“, Kosovska bitka 1389. godine i njene posledice, Međunarodni simpozijum Himelstir 1989, Srpska pravoslavna eparhija za zapadnu Evropu, Matica Srba i iseljenika Srbije, Balkanološki institut SANU, Posebna izdanja, knjiga 44, Beograd, 1991.

Spremić, Momčilo, *Srbija i Venecija (VI-XVI vek)*, Službeni glasnik, Beograd, 2014.

Stanojević, Stanoje, „*Inskripcija, Studije o srpskoj diplomaciji*“, Glas Srpske kraljevske akademije, 92, Beograd, 1913.

Stanojević, Stanoje, „*Od Velbužda do Kosova*“, Bratstvo, XXVI, Beograd, 1932.

Stanojević, Stanoje, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, IV, Bibliografski zavod d.d., Zagreb, 1929.

Stanojević, Stanoje, *Svi srpski vladari*, Izdanje priređivača: Jelena Jevtić, Veljko Topalović, Branislav Brkić, Tatjana Gajić, Mirko Milićević, Branko Đaković, Saša Šunjevareć sa naslednikom autorskih prava Petrom M. Petrovićem, Beograd, 1989.

Stanojević, Stanoje, *Studije o srpskoj diplomaciji*, Glas Srpske kraljevske akademije, 92, Beograd, 1913.

Stanojević, Stanoje, *Studije o srpskoj diplomaciji*, Glas Srpske kraljevske akademije, 106, Beograd, 1923.

Stare srpske biografije XV i XVII veka, preveo Lazar Marković, SKZ, Beograd, 1936.

Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Srpska kraljevska akademija, Beograd, Sremski Karlovci, 1927.

Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi*, knj. 1, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, prvo odeljenje, spomenici na srpskom jeziku, knj. 1, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1902.

Tadić, Jorjo, „*O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme*

renesanse", Zgodovinski časopis, VI-VII, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 1952, navedeno prema Raukar, Tomislav, „Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije XV i XVI stoljeću".

Tahiaos, Anton-Emil, „*Isihazam u doba kneza Lazara*", O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Tošić, Đuro, „*Kosovska bitka u istoriografiji o srednjevekovnoj Bosni*", Kosovska bitka u istoriografiji, Zbornik radova, knjiga 11, Istorijski institut, Beograd, 1990.

Trako, Salih, „*Bitka na Kosovu 1389. godine u Istoriji Idrisa Bitlisija*", Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, Sarajevo, 1969.

Trevor-Roper, Hju, *Uspon hrišćanske Evrope*, preveo Branko Momčilović, Izdavačka knjižarnica Zorana Stanojevića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2009.

Trifunović, Đorđe, „*Žitije svetog patrijarha Jefrema od episkopa Marka*", Anali Filološkog fakulteta, 7, Beograd, 1967.

Trifunović, Đorđe, „*Kosovsko stradanje i nebesko carstvo*", O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Trifunović, Đorđe, „*Tumačenje Pesme nad pesmama od Teodora Korskog u prevodu Konstantina Filozofa*", Zbornik za slavistiku, 2, Novi Sad, 1971.

Trifunović, Đorđe, *Najstariji srpski zapisi o kosovskom boju*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1989.

Trifunović, Đorđe, *Pisac i prevodilac inok Isaija*, Bagdala, Kruševac, 1980.

Trpković, Veljan, „*Tursko-ugarski sukobi do 1402*", Istorijski glasnik, 12, Beograd, 1959.

Turilov, Anatolij Arkadjevič, *Studije iz slovenskog i srpskog srednjeg veka*, Čigoja štampa, Beograd, 2014.

The Cambridge Medieval History, IV, Cambridge 1931, navedeno prema Vizantijski izvori za istoriju Jugoslavije.

Thiriet, Freddy, *Histoire de Venise*, Paris, 1952, navedeno prema Kristijan Bek, Istorija Venecije.

Ćirković, Sima „*Dubrovačka kovnica i proizvodnja srebra u Srbiji i Bosni*", Istorijski glasnik, 12, Društvo istoričara Srbije, Beograd, 1976.

Ćirković, Sima, „*Dimitrije Kidon o Kosovskom boju*", ZRVI, SANU, 13, Beograd.

Ćirković, Sima, „*Kosovska bitka kao istorijski problem*", Kosovska bitka u istoriografiji, Zbornik radova, knjiga 11, Istorijski institut, Beograd,

1990.

Ćirković, Sima, „*O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu*“, Vojno-istorijski glasnik, 2, Beograd, 1989.

Ćirković, Sima, „*Obrazovanje srpske države*“, Istorija srpskog naroda I, drugo izdanje, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994.

Ćirković, Sima, „*Poklad kralja Vukašina*“, Zbornik Filozofskog fakulteta, 121, Beograd, 1974.

Ćirković, Sima, „*Pravoslavna crkva u srednjovekovnoj srpskoj državi*“, Srpska pravoslavna crkva 12191969: spomenica o 750-godišnjici autokefalnosti, Sveti arhijerejski sinod SPC, Beograd, 1969.

Ćirković, Sima, „*Srbija uoči carstva*“, Dečani i vizantijska umetnost sredinom XIV veka, Međunarodni naučni skup povodom 650 godina manastira Dečana, septembar 1985, SANU, naučni skupovi, knjiga XLIX, odeljenje istorijskih nauka, knjiga 13, SANU i Jedinostvo, Priština, Beograd, 1989.

Ćirković, Sima, „*Sugubi venac (prilog istoriji kraljevstva u Bosni)*“, Zbornik Filozofskog fakulteta, VIII / 1, Beograd, 1964.

Ćirković, Sima, „*Car*“, Leksikon srpskog srednjeg veka, priredili Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Knowledge, Beograd, 1999.

Ćirković, Sima, „*Golubac u srednjem veku*“, Braničevo, Požarevac, 1968.

Ćirković, Sima, „*Istorija srednjovekovne bosanske države*“, SKZ, Beograd, 1964.

Ćirković, Sima, „*Srbi među evropskim narodima*“, Equilibrium, Beograd, 2004.

Ćirković, Sima, „*Srbija i Carstvo*“, Glas SANU 384, Odeljenje istorijskih nauka, knjiga 10, SANU, Beograd, 1998.

Ćirković, Sima, „*Srednjovekovna srpska država — izabrani izvori*“, Školska knjiga, Zagreb, 1959.

Ćorović, Vladimir, „*Istorija Jugoslavije*“, Narodno delo, Beograd, 1933.

Ćorović, Vladimir, „*Istorija srpskog naroda*“, knjiga 1, Glas srpski i Ars Libri, Banja Luka, Beograd, 1997.

Ćorović, Vladimir, „*Pokreti i dela*“, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1921.

Ćuk, Ruža, „*Kosovska bitka u delu Mihaila Dinića*“, Kosovska bitka u istoriografiji, Zbornik radova, knjiga 11, Istorijski institut, Beograd, 1990.

Ćuk, Ruža, „*Srbija i Venecija u XIII i XIV veku*“, Istorijski institut, posebna izdanja, knjiga 23, Prosveta, Beograd, 1986.

Fejić, Nenad, „*Širenje kruga izvora o kosovskom boju*“, Kosovska bitka u istoriografiji, Zbornik radova, knjiga 11, Istorijski institut, Beograd, 1990.

Ferjančić, Božidar, „*Vizantijski vasilevs i Turci od Kosova do Angore*“, Glas SANU, 378, Odeljenje istorijskih nauka, knjiga 9, Beograd, 1996.

Ferjančić, Božidar, „*Vladarska ideologija u srpskoj diplomaciji posle propasti Carstva (1371)*“, O knezu Lazaru, Naučni skup u Kruševcu 1971, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju umetnosti Beograd, Narodni muzej Kruševac, Beograd, 1975.

Ferjančić, Božidar, „*Savladarstvo u doba Paleologa*“, ZRVI, 2425, SANU, Beograd, 1986.

Ferjančić, Božidar, *Vizantija i Južni Sloveni*, Ethos, Beograd, 2009.

Ferjančić, Božidar, Vizantijski i srpski Ser u XIV stoleću, SANU, posebna izdanja, knjiga DCXXIX, Odeljenje istorijskih nauka knjiga, 21, Beograd, 1994.

Ferjančić, Božidar, *Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Posebna izdanja, knjiga CCCXXXVI, Vizantološki institut, knjiga 8, Naučno delo, Beograd, 1960.

Filipović, Nedim, *Princ Musa i šejh Bedredin*, Svjetlost, Sarajevo, 1971.

Fisiolog i Srednjevekovni medicinski spisi, priredili Milorad Lazić i Ljubomir Kotarčić, današnja jezička verzija Milorad Lazić (Fisiolog), Ljubomir Kovačević i Mladen Milivojević (Srednjevekovni medicinski spisi), Prosveta i i SKZ, Beograd, 1989.

Foerbah, Ludvig, *Predavanja o suštini religije*, preveli Predrag Milojević i Vuko Pavićević, Kultura, Beograd, 1955.

Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808. godine*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.

Horužij, Sergej Sergejevič, *Diptih o tihovanju — asketsko učenje o čoveku u bogoslovskom i filozofskom tumačenju*, preveo Miroslav Ivanović, Brimo, Beograd, 2002.

Camblak, Grigorije, *Književni rad u Srbiji*, priredio Damnjan Petrović, na savremeni jezik preveli Lazar Mirković, Dimitrije Bogdanović, Đorđe Trifunović, Damnjan Petrović, Prosveta, SKZ, Beograd, 1989.

Cvetkovski, Sašo, „*Portreti vizantijskih i srpskih vladara u manastiru Treskavcu*“, Zograf, 31, Filozofski fakultet — Institut za istoriju umetnosti, Beograd, 2006-2007.

Čajkanović, Veselin, „*Mitski motivi u tradiciji o despotu Stefanu Lazareviću*“, Bogoslovlje, Knjiga III, Beograd, 1927.

Šejne, Žan-Klod, *Istorija Vizantije*, prevod Olga Srećković, 3D, Novi Sad, 2006.

Škrivanić, Gavro, *Putevi u srednjovekovnoj Srbiji*, Turistička štampa,

Beograd, 1974.

Šmaus, Alojzije, „Kosovo u narodnoj pesmi muslimana", Prilozi proučavanju narodne poezije, V, 1, Beograd, 1938.

Špadijer, Irena, „Život sa knjigom" (prema Marjanović Dušanić, Smilja; Popović, Danica, Privatni život u srpskim zemljama u srednjem veku).

Šuica, Marko, „Bitka kod Nikopolja u delu Konstantina Filozofa", Istorijски časopis, LVIII, Beograd, 2009.

Šuica, Marko, „Vlastela kneza Stefana Lazarevića (1389-1402)", Godišnjak za društvenu istoriju, XI, 1, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd, 2004.

Šuica, Marko, „Vuk Branković i sastanak u Seru", ZRVI, 45, Beograd, 2008.

Šuica, Marko, „Zavere vlastele protiv kneza Stefana Lazarevića 1398", Istorijски glasnik, 12, Društvo istoričara Srbije, Beograd, 1997.

Šuica, Marko, „Pismo Dubrovčana Nikoli Zojiću", Stari srpski arhiv, 10, Filozofski fakultet, Beograd; Filozofski fakultet, Banja Luka; Filozofski fakultet, Istočno Sarajevo; Arhiv Srbije, Beograd; Međuopštinski istorijски arhiv, Čačak, 2011.

Šuica, Marko, „Povelja kneza Stefana Lazarevića o crkvi Vavedenja u Ibru", Stari srpski arhiv, 3, Filozofski fakultet, Beograd; Filozofski fakultet, Banja Luka; Filozofski fakultet, Istočno Sarajevo; Arhiv Srbije, Beograd; Međuopštinski istorijски arhiv, Čačak, 2004.

Šuica, Marko, „Srbi u opsadi Filadelfije 1390", Vizantijski svet na Balkanu, knjiga 2, Vizantološki institut SANU, posebna izdanja, knjiga 42/2, Beograd, 2012.

Šuica, Marko, *Nemirno doba srpskog srednjeg veka: vlastela srpskih oblasnih gospodara*, Službeni glasnik SRJ, Beograd, 2000.

O autoru

Luka Mičeta (Beograd, 1959) završio je Prvu beogradsku gimnaziju i studirao ekonomiju na Beogradskom univerzitetu. Novinarstvom se bavi od 1980. godine.

Bio je komentator i urednik lista Student; komentator i urednik NIN-a; generalni direktor Tanjuga.

Objavio je knjige *Srbi i demokratija* (Vidici i Dosije, 1992), *Sudbina Bošnjaka* (NIN, 1997; Tersit, 1999), *Panorama pogleda, pojmova i mišljenja Adila Zulfikarpašića* (Tersit, 2001), *Vane Ivanović između Tita i Draže — Post scriptum jednog Jugoslovena* (Čigoja štampa i Otkrovenje, 2010), *Sulejman, Hurem i Srbi* (Laguna, 2012), *Povratak kralja* (Laguna, 2013), *Stefan Nemanja* (Laguna, 2013), *Stefan Dečanski* (Laguna, 2014), *Duh pobune* (Laguna, 2015), *Stefan Prvovenčani* (Laguna, 2015), *Krik strasti i marševi trijumfa — dr Aleksandar Obradović, impresario Crvene zvezde* (Danas, 2015).

OD ISTOG AUTORA:

Sulejman, Hurem i Srbi
Povratak kralja
Stefan Nemanja
Stefan Dečanski
Duh pobune
Stefan Prvovenčani

www.BalkanDownload.org